

172 965

**MEDENÎ USUL HUKUKUNDA
DELİLLERİN HASREDİLMESİ**

Tolga AKKAYA
Özel Hukuk Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir 2003

MEDENÎ USUL HUKUKUNDA DELİLLERİN HASREDİLMESİ

Tolga AKKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özel Hukuk Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Halûk KONURALP

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2003

YÜKSEK LİSANS TEZİ ÖZÜ

MEDENÎ USUL HUKUKUNDA DELİLLERİN HASREDİLMESİ

Tolga AKKAYA

Özel Hukuk Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2003

Danışman: Doç. Dr. Halûk KONURALP

Medenî Usul Hukukunda Delillerin Hasredilmesi başlığını taşıyan bu çalışmada, bir taraf usul işlemi olan delillerin hasrı, medenî usul hukukundaki yeri ve uygulaması bakımından incelenmiştir. Kanunda düzenlemesi bulunmayan ve tarafın yeni (başka) delil gösterme imkânını sınırlandıran delillerin hasrı, bu güne kadar üzerinde pek durulmamış ve ayrı bir çalışma konusu yapılmamış bir usul işlemidir. Yanlış uygulanması halinde tarafların dava ile elde etmeye çalıştıkları hakları kaybetmelerine neden olacak kadar etkili bir işlem olan delillerin hasrı; unsurları, şekli, zamanı ve etkileri bakımından incelenmiştir.

Çalışmanın birinci ve genel bölümünde, delillerin hasredilmesi bakımından davaya ilişkin bazı kavramlar ve usul ilkeleri başlığı altında, öncelikle ispat hukukunun temel kavramları, sonra mahkeme ve taraf usul işlemleri, daha sonra delillerin hasrına ilişkin usul ilkeleri ve son olarak tahkikat incelenmiştir. Bu bölümde, özellikle taraf usul işlemleri ve delillerin hasrına ilişkin usul ilkeleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci ve özel bölümünde, delillerin hasrı başlığı altında, ilk olarak delillerin toplanması amacına hizmet eden işlemler, sonra delillerin hasrının şekli ve zamanı, daha sonra delillerin hasrı bakımından özellik arz eden durumlar ve son olarak özel yargılama usullerinde ve çekişmesiz yargı işlerinde delillerin hasrı incelenmiştir. Bu bölümde, özellikle daraltıcı etkili delil sözleşmeleri ile delillerin hasrı, hakimin taraflardan delillerini hasretmelerini istemesi ve delillerin hasrına istisna teşkil eden hususlar üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT**Tolga AKKAYA**

**Department Of Private Law
Anadolu University of Social Science, January 2003
Advisor: Associate Profesör Halûk KONURALP**

In this thesis called “the *limitation of evidence by parties in Turkish civil procedure law*” the limitation of evidence has been examined from the point of view of its place in civil procedure law and its practice. Limitation of evidence, a procedural action which has not been put in order by the acts and which sets a limit to parties in presenting any extra evidence, has not been a subject for any academic research in Turkish Law circles until now. Limitation of evidence, a procedural action which in the case of mistake may be so important as to cause the parties to lose the rights they hoped to obtain by opening a case, has been examined in respect of elements, kind, time and legal effects.

In the first and general section of the thesis under the title of “some basic concepts concerned with the civil action principles of procedure with regard to limitation of evidence”; firstly the basic concepts of the law of evidence secondly the court and the parties procedure actions then the principles of procedure concerning the limitation of evidence and finally the trial have been examined.

In the second and special section of the thesis, under the title of “limitation of evidence”; firstly basic concepts which serve the purpose of collecting evidence, then the form and time of limitation of evidence, some special circumstances concerning limitation of evidence and finally limitation of evidence in the field of private trial procedure and peaceable adjudication in civil cases have been examined.

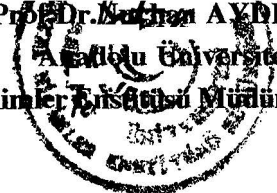
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Tolga AKKAYA'nın "Medeni Usul Hukukunda Delillerin Hasredilmesi" başlıklı tezi 4 Şubat 2003 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Özel Hukuk** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Haluk KONURALP
Üye : Doç.Dr.Ayşe Tülin YÜRÜK
Üye : Yrd.Doç.Dr.Muhammed ÖZEKES

Prof.Dr. ~~Başkan~~ AYDIN
Afşinli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DELİLLERİN HASREDİMESİ BAKIMINDAN DAVAYA İLİŞKİN BAZI KAVRAMLAR VE USUL İLKELERİ

1. İSPAT HUKUKUNUN BAZI TEMEL KAVRAMLARI	3
1.1. İspat ve Delil Kavramı	3
1.2. İspat ve Delil İkame Yükü	5
2. USUL İŞLEMLERİ.....	7
2.1. Usul İşlemi Kavramı.....	7
2.2. Mahkeme Usul İşlemleri.....	10
2.3. Taraf Usul İşlemleri	12
2.3.1. Genel Olarak.....	12
2.3.2. Taraf Usul İşlemlerinin Ayrımı.....	14
2.3.2.1. Tek Yanlı Olup Olmamasına Göre Taraf Usul İşlemleri	14
2.3.2.2. Karara Yönelik Olup Olmamasına Göre Taraf Usul İşlemleri.....	15
2.4. Medenî Usul Hukukunda Usul İşlemleri İçin Öngörülen Süreler	16
2.4.1. Kanunun Belirlediği Süreler.....	17

2.4.2. Hâkim Tarafından Belirlenen Süreler.....	18
3. TAHKİKATIN YÜRÜTÜLMESİ VE DELİLLERİN HASREDİLMESİ	
BAKIMINDAN USUL HUKUKUNA HÂKİM OLAN İLKELER.....	20
3.1. Medenî Usul Hukukuna Hâkim Olan İlkelerin Genel İşlevi.....	20
3.1.1. Medenî Usul Hukukunun Amacı.....	21
3.1.2. İlkelerin Değeri ve İşlevi	23
3.2. Delillerin Hasrı Bakımından Usul Hukukuna Hâkim Olan İlkeler.....	24
3.2.1. Delillerin Hasrının Amacı ve Niteliği Yönünden İlkeler.....	24
3.2.1.1. Tasarruf İlkesi.....	24
3.2.1.2. Taraflarca Hazırlama İlkesi	25
3.2.1.3. Teksif İlkesi	28
3.2.1.4. Usul Ekonomisi İlkesi.....	31
3.2.2. Delillerin Hasrının Sınırı ve Kapsamı Yönünden İlkeler	35
3.2.2.1. Yargılamanın Hâkim Tarafından Yürütülmesi.....	35
3.2.2.2. Hâkimin Aydınlatma Ödevi.....	36
3.2.2.3. Dürüstlük Kuralı ve Doğruyu Söyleme Yükümlülüğü	37
3.2.2.4. Adil Yargılanma ve Hukuki Dinlenilme Hakkı	40
4. TAHKİKAT	44
4.1. Genel Olarak.....	44
4.2. Tahkikatın Kronolojik Aşamaları	45
4.2.1. Tahkikatın Başlaması.....	45
4.2.2. Tahkikatın Yürütülmesi.....	46
4.2.3. Tahkikatın Sona Ermesi	50

İKİNCİ BÖLÜM

DELİLLERİN HASREDİLMESİ

1. DAVADA DELİLLERİN TOPLANMASI AMACINA HİZMET EDEN İŞLEMLER	53
---	-----------

1.1. Delil Gösterme (İkamesi)	53
1.2. Delillerin İbrazı.....	57
1.3. Delillerin Tespiti	57
1.4. Delillerin Hasredilmesi.....	60
2. DELİLLERİN HASRININ ŞEKLİ VE ZAMANI.....	63
2.1. Delil Sözleşmesi İle Delillerin Hasredilmesi	64
2.1.1. Genel Olarak Delil Sözleşmesi.....	64
2.1.2. Delillerin Hasredilmesi Sonucunu Doğuran Delil Sözleşmeleri	68
2.1.2.1. Daraltıcı Etkili Delil Sözleşmesi	68
2.1.2.2. Hakem Bilirkişi Sözleşmesi.....	72
2.2. Tarafların Tek Tarafı Olarak Delillerini Hasretmeleri.....	75
2.2.1. Tahkikattan Önce Delillerin Hasrı	76
2.2.1.1. Dava Dilekçesinde ve Cevap Layihasında Delillerin Hasrı	76
2.2.1.2. Replik ve Düplik Dilekçelerinde Delillerin Hasrı	83
2.2.2. Tahkikat Aşamasında Delillerin Hasrı	85
2.3. Hâkimin Taraflardan Delillerini Hasretmelerini İstemesi	87
3. DELİLLERİN HASRI BAKIMINDAN	
ÖZELLİK ARZ EDEN DURUMLAR	94
3.1. Bazı Delillerin Niteliğinden Kaynaklanan İstisnalar	94
3.1.1. Tanık Beyanı	94
3.1.2. Bilirkişi Görüşü.....	96
3.1.3. Keşif ve Kanunda Düzenlenmemiş Deliller	99
3.2. İsticvap.....	101
3.3. Delillerin Hasrından Sonra Delil Gösterilmesi	103
3.3.1. Delillerin Hasrından Sonra Delil Gösterilmesi Bakımından	
Hâkimin Takdir Yetkisi.....	103
3.3.2. Islah ve Eski Hâle Getirme Kurumlarının Delillerin Hasrından	
Sonra Delil Gösterilmesi Bakımından Değerlendirilmesi.....	108
3.3.2.1. Islah.....	108
3.3.2.2. Eski Hâle Getirme	111

3.4. Yargılamanın Yenilenmesi.....	113
3.5. Hasredilen Delillerin Geri Alınması	118
4. ÖZEL YARGILAMA USULLERİNDE VE ÇEKİŞMESİZ YARGI	
İŞLERİNDE DELİLLERİN HASRI	120
4.1. Sözlü Yargılama Usulü.....	121
4.2. Basit Yargılama Usulü	124
4.3. Seri Yargılama Usulü	127
4.4. Çekişmesiz Yargı İşlerinde	128
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	134

KISALTMALAR

ABD	: Ankara Barosu Dergisi
AD	: Adalet Dergisi
a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
b.	: Bent
Batider	: Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi
BK	: Borçlar Kanunu
bkz.	: Bakınız
BMİHB	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi
C.	: Cilt
c.	: Cümle
Der.	: Derleyen
dn.	: Dipnot
E.	: Esas
HD	: Hukuk Dairesi
HGK	: Hukuk Genel Kurulu
HUMK	: Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
İBD	: İstanbul Barosu Dergisi
İBK	: İçtihadı Birleştirme Kararı
İHFM	: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası
İKİD	: İlmî ve Kazaî İçtihatlar Dergisi
İz.BD	: İzmir Barosu Dergisi
K.	: Karar
m.	: Madde
MK	: Medeni Kanun
MÖHUK	: Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun
RG	: Resmî Gazete

RKD	: Resmî Kararlar Dergisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SK	: Sayılı Kanun
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
T.	: Tarih
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
vd.	: Ve devamı
Y.	: Yıl
YD	: Yargıtay Dergisi
YHD	: Yargıtay Hukuk Dergisi
YHGK	: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu
YKD	: Yargıtay Kararları Dergisi
YL	: Yüksek Lisans
ZPO	: Zivilprozeßordnung

GİRİŞ

1086 Sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun ikinci babının sekizinci faslı, delilleri ve delil gösterilmesini düzenlemektedir. Bir taraf usul işlemi olan delillerin hasrı, ispatın önemli bir ayağı olan delil gösterme faaliyetiyle ilgili hükümler arasında düzenlenmemiştir. Bu çalışmada, taraflarca tercih edilerek uygulandığı taktirde delil gösterme faaliyeti içinde yer alan ve bir yandan da tarafların delil gösterme imkânlarını sınırlandıran delillerin hasrı konusu, hukukumuzdaki yeri ve uygulaması bakımından incelenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Delillerin hasrı, kavram olarak bilinmesine ve davada taraflarca kullanılmasına rağmen, teorik olarak üzerinde pek durulmamış ve tartışılmamış bir konudur. Delil gösterme imkânını sınırlandırdığı için taraflarca pek tercih edilmemesi nedeniyle uygulamasına pek rastlanmayan; ancak, kullanıldığı taktirde taraflar ve mahkemeler bakımından sorunlara neden olan delillerin hasrı, usulî bir araç, daha doğru bir deyişle bir usul işlemidir. Yanlış uygulandığı taktirde tarafların dava yoluyla elde etmeye çalıştıkları hakları kaybetmelerine neden olacak kadar etkili olan bu işlemin kanunda düzenlenmemiş olması da delillerin hasrıyla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların yanıtlarının bulunmasını güçleştirmektedir. Bugüne kadar özellikle ve sadece delillerin hasrı konusunu inceleyen teorik veya pratik bir eser yazılmamıştır. Belirtilen hususlardan dolayı arz ettiği önem nedeniyle, delillerin hasrı bu çalışmada inceleme konusu yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, ispat hukukunun temel kavramları delillerin hasrıyla bağlantılı oldukları ölçüde açıklanacak, dava ile ortaya çıkan bir durum olarak delillerin hasrının usul işlemleri içindeki yeri ve türü incelenecek, medenî usul hukukuna hâkim olan ilkeler delillerin hasrının amacı ve sınırları bakımından değerlendirilecek, son olarak da davanın önemli ve uzun bir safhası olan tahkikat kısaca açıklanacaktır.

İkinci bölümde ise, delillerin hasrının benzer kavram ve kurumlarla farkları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonra, delillerin hasrı işleminin şekli ve zamanı üzerinde durulacaktır. Delillerin hasrı farklı şekillerde gerçekleşebileceğinden, bu durumlar, delillerin delil sözleşmesiyle hasrı, tarafların tek taraflı olarak delillerini hasretmeleri ve hâkimin taraflardan delillerini hasretmelerini istemesi biçiminde üç başlık altında ele alınarak anlatılacaktır. Daha sonra, delillerin hasrına istisna oluşturan

delillerden; tanık beyanı, bilirkişi görüşü, keşif ve kanunda düzenlenmeyen deliller açıklanacak, delillerin hasredilmiş olmasına rağmen yeni delil gösterilmesini sağlayan kurumlardan; ıslah ve eski hale getirme incelenecek ve yeni delil gösterilmesi bakımından hâkimin takdir yetkisi üzerinde durulacaktır. En son kısımda ise özel yargılama usullerinde ve çekişmesiz yargı işlerinde delillerin hasrı açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DELİLLERİN HASREDİLMESİ BAKIMINDAN DAVAYA İLİŞKİN BAZI KAVRAMLAR VE USUL İLKELERİ

1. İSPAT HUKUKUNUN BAZI TEMEL KAVRAMLARI

1.1. İspat ve Delil Kavramı

İspat kavramı kanunda açıkça tanımlanmamıştır. Genel kabul gören tanıma göre, ispat, bir olayın varlığı veya yokluğu konusunda hâkimde kanaat oluşturmaya yönelik bir faaliyettir¹.

Atalay ise yukarıdaki tanımı temel alarak daha ayrıntılı bir tanım yapmıştır. Buna göre ispat, “bir yargılama sürecinde taraflarca iddia edilen veya hâkim tarafından re’sen dikkate alınan talebin konusu ile ilgili olarak uygulanacak bir hukuk normunun koşul vakıalarının iddia edildiği gibi olduğu konusunda hâkimde kanaat uyandırmak üzere yapılan inandırma faaliyetidir².”

İspatın konusu, davada dayanılan olaylar, yabancı kanun hükümleri (m. 76, MÖHUK m. 2) veya örf ve âdet kurallarıdır. İspatı gereken vakıalar, tarafların üzerinde uyuşmadığı ve davanın sonuçlanması bakımından önemli olan vakıalardır³.

¹ Yavuz Alangoya, **Medenî Usul Hukuku Esasları** (İkinci basım. İstanbul: 2000), s. 296; Seyfullah Edis: **Medenî Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri** (Altıncı basım. Ankara: AÜHF Yayınları, 1997), s. 361; Halûk Konuralp, **Medenî Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı** (Ankara: AÜHF Yayınları, 1998), s. 1; Halûk Konuralp, **Medenî Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları** (Ankara: AÜHF Yayınları, 1999), s. 9; Baki Kuru, **Hukuk Muhakemeleri Usulü C. II** (Altıncı basım. İstanbul: 2001), s. 1966; Baki Kuru, Ramazan Arslan ve Ejder Yılmaz, **Medenî Usul Hukuku Ders Kitabı** (On ikinci basım. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000), s. 42; Hakan Pekcanitez, Oğuz Atalay ve Muhammet Özokes, **Medenî Usul Hukuku** (İkinci basım. Ankara: 2001), s. 356; İlhan E. Postacıoğlu, **Medenî Usul Hukuku Dersleri** (Altıncı basım. İstanbul: İÜHF Yayınları, 1975), s. 527; Bilge Umar ve Ejder Yılmaz, **İspat Yükü** (İkinci basım. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1980), s. 2; Saim Üstündağ, **Medenî Yargılama Hukuku** (Altıncı basım. İstanbul: Alfa Basım Yayımları, 1997), s. 613; Nihat Yavuz, “Adli İspat”, **Adalet Dergisi**, S. 5-6: 381-401, (1977), s. 382.

² Oğuz Atalay, **Medenî Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı** (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2001), s. 5.

³ MÖHUK m. 2’ye göre davada yabancı hukukun uygulanacağına ispatına gerek yoktur. Hâkim, Türk kanunlar ihtilafı kurallarını ve buna göre yetkili olan yabancı hukuku re’sen uygular. Ancak, hâkim yetkili hukukun uygulanmasında tarafların yardımını isteyebilir. Bu nedenle ispat yükünden değil yardım yükümlülüğünden bahsedilmelidir (Pekcanitez/Atalay/Özokes, a.g.e., s. 356-359).

Delil, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 238. maddesinde, delil davanın hâlline tesir edebilecek münazaalı hususları ispat için ikame olunur şeklinde tanımlanmıştır. Doktrinde genel olarak, ispata yarayan araçlar delil olarak nitelendirilmektedir⁴.

Konuralp ise delili daha ayrıntılı olarak şu şekilde tanımlamıştır: “Delil, ispat faaliyetinde kullanılan ve dava öncesinde mahkeme dışında gerçekleşmiş vakıaların yargılamaya aktarılmasını sağlayan ve çekişmeli vakıayı temsile ya da yansıtmaya elverişli olan inandırma araçlarıdır⁵.”

Medenî Usul Hukukunda deliller, kesin (kanunî) deliller ve takdiri deliller olarak ikiye ayrılır. Koşullarına uygun olarak yargılamaya getirildiği takdirde hâkimi bağlayan, takdir yetkisinin kullanılmayacağı deliller kesin (kanunî) deliller, buna karşılık hâkimi bağlamayan deliller ise takdiri delillerdir⁶. Şunu belirtmek gerekir ki, kesin delil kavramı iki yüzyıl öncesinin politik ortamının bir ürünü olarak ifade edilmekte ve bugünün ihtiyaçlarını karşılayamadığı için eleştirilmektedir⁷. Ancak, burada Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nda yer alan ispat araçlarının hangilerinin gerçek anlamda delil olarak kabul edileceği konusundaki tartışmaya girilmeyecektir. Doktrin tarafından yapılan sınıflandırmaya göre⁸, kesin deliller, kesin hüküm (m. 237), senet (286 vd.) ve yemindir (m. 377 vd.). Takdiri deliller, ise tanık (m. 245-274), bilirkişi (m.275-286) ve keşiftir (m. 363-367). Takdiri deliller kanunda sınırlı sayıda belirlenmemiş olup, takdiri delillerle ispatın mümkün olduğu durumlarda ispatı sağlayacak her şey delil olarak gösterilebilir. Bunun nedeni, m. 367'de düzenlenen özel hüküm sebeplerinin, senetle ispat zorunluluğunun söz konusu olmadığı durumlarda her türlü delili gösterebilme imkânını tanımasıdır.

⁴ Alangoya, *Usul*, s. 300; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Yargılama Usulleri* (Yedinci basım. Ankara: 1960), s. 252; Necip Bilge/Ergun Önen, *Medenî Yargılama Hukuku Dersleri* (Üçüncü basım. Ankara: AÜHFY, 1978), s. 492; Edis, *a.g.e.*, s. 364; Kuru, *Usul*, C. II, s. 1966; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 422; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 386; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 528; Umar/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 2.

⁵ Konuralp, *İspat*, s. 8, dn. 13.

⁶ Alangoya, *Usul*, s. 311; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 493; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 393-395; Konuralp, delilin kesin delil olarak kabul edilmesinin delilin niteliğinden kaynaklanmadığını, delilin kesin olup olmamasının, ancak kanun tarafından belirlenebileceğini ifade etmiştir (Konuralp-Yazılı Delil **Başlangıcı**, s. 24).

⁷ Konuralp-*İspat*, s. 11.

⁸ Alangoya, *Usul*, s. 311; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 433.

1.2. İspat ve Delil İkame Yükü

Doktrinde genel kabul gören tanıma göre, ispat yükü, belli bir vakianın gerçekleşmiş olup olmadığının anlaşılabilmesi, yani olayın ispatsız kalması durumunda yargıcın aleyhte bir kararı ile karşılaşma tehlikesidir⁹. Atalay'a göre, "ispat yüküne ilişkin kurallar, hâkimin davada iddia edilen vakianın varlığı veya yokluğu konusunda kanaat edinemediği durumda hangi taraf aleyhine karar verileceği sorusunun cevabını veren, belirsizlik hâlinin aşılmasına hizmet eden ve maddi meseledeki belirsizliğe rağmen hukukî sorun hakkında hâkime bir yönde karar verme yükümlülüğü yükleyen maddi hukuk kurallarıdır¹⁰." İspat yükü gerçek anlamda bir yük değil bir külfettir. Burada tarafları ispata zorlayan, yükümlülük değil yalnızca kendi yararlarıdır¹¹.

Delil ikame yükü ise genel kabul gören tanıma göre, hâkimin aleyhte bir karar vermesi tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla taraflardan birine düşen, delil gösterme faaliyeti ile belli bir olay hakkında kendi iddiasının doğruluğu veya karşı tarafın iddiasının asılsızlığı hakkında hâkimin kanaat edinmesini sağlama ödevidir¹². Atalay bu tanımı biraz daha geliştirmiştir. Buna göre, "delil ikame yükü, objektif ispat yükü kuralları sebebiyle hâkimin aleyhte karar verme tehlikesini bertaraf etmek amacıyla tarafların delil ikamesi faaliyeti ile kendi vakıa iddialarının doğruluğu veya karşı taraf iddialarının yerinde olmadığı konusunda hâkimde kanaat oluşturma yükü" olarak tanımlanmaktadır. Delil ikame yükü gerçek anlamda usulî bir yüküdür¹³.

Delil ikamesi, davada taraflarca kendi vakıa iddialarının doğru olduğu veya karşı taraf iddialarının doğru olmadığı konusunda ispat sonucuna ulaşabilmek ve kendi lehine karar verilebilmesini sağlamak amacıyla, çekişmeli vakıalar hakkında deliller sunarak gerçekleştirilen usulî bir faaliyettir¹⁴.

⁹ Alangoya, *Usul*, s. 304; Atalay, *a.g.e.*, s. 9; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 498; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 423; Muhammet Özkes, *İcra iflâs Hukukunda İhtiyatî Haciz* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 1999), s. 214; Pekcanitez/Atalay/Özkes, *a.g.e.*, s. 371; Sema Taşpınar, *Medenî Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2001), s. 163, dn. 215; Bilge Umar, "İspat Yükü Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Kavramlar", *İHFM*, C. 28, 3-4: 790-798, s. 792; Umar/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 3; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 613.

¹⁰ Atalay, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹ Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 498; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 423; Umar/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 3.

¹² Alangoya, *Usul*, s. 265; Pekcanitez/Atalay/Özkes, *a.g.e.*, s. 375; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 165; Umar/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 34.

¹³ Atalay, *a.g.e.*, s. 16-17.

¹⁴ Aynı, s. 16.

İspat ve delil ikame yüküne ilişkin genel açıklamalardan sonra, delil kuralları üzerinde de kısaca durmak gerekir. Delil kuralları ile ispat yükü kuralları farklı kavramlardır. Delil kuralları davada ispat sonucuna ulaşmak için uygulanacak usul kuralları olduğu hâlde, ispat yükü kuralları ancak delil kurallarına uygun olarak yapılan delil ikame faaliyeti sonunda ortaya çıkan belirsizlik hâlinde uygulanabilecektir. Delil kuralları ispatın nasıl ve hangi delillerle yapılabileceği konusunda sınırları çizer ve hâkimin delilleri değerlendirmesinde bağlayıcı işleve sahiptir¹⁵.

Bu açıklamalardan sonra, usul hukukuna ait olarak yukarıda açıklanan kavramlar ile delillerin hasrı arasındaki bağlantıyı da ortaya koymak gerekir. Bu bağlantı iddia veya savunmalarını ispat etmek isteyen tarafın delil gösterme faaliyeti içinde ortaya çıkar. Tarafların dava sırasındaki faaliyetlerinin neredeyse tamamı, haklı olduklarını ispata ve hâkimi ikna etmeye yöneliktir. Başka bir deyişle, taraflar, hâkimde kendi iddiaları hakkında kanaat uyandırmak için ispat faaliyetinde bulunurlar. Bunun için taraflar, getirilen kanunî düzenlemelerle, olayları ve delilleri mahkeme önüne ne zamana kadar ve hangi şekilde getirebilecekleri, davanın nasıl yürütüleceği gibi konularda, usulî kurullarla, tutarlı ve anlaşılabilir hareket etmeye yönlendirilmişlerdir.

Dava ve cevap dilekçesinde delillerin bildirilmesi (m. 179, m. 195), dilekçelerde söz edilen belgelerin asıllarının veya örneklerinin dilekçeye eklenerek mahkemeye verilmesi (m. 180), tanık listesi vermiş olan tarafın aynı konuda tekrar ikinci bir tanık listesi verememesi (m. 274) delil kurallarına örnek verilebilir. Bu kuralların bir kısmı tarafların delil göstermelerini ve ispatı kolaylaştırırken (m. 244), diğer bir kısmı ise yargılama usulünün amacı ve gerekleri sebebiyle delil gösterme hak ve serbestisini sınırlandırmaktadır. Delillerin hasrı da ispatın koşullarına ilişkin olması ve davanın sonucunu etkilemesi bakımından; genelde ispat kuralları, özelde ise delil kuralları içinde incelenmesi gerekli bir konudur.

Delillerin hasrı, delil ikamesinin nasıl yapılacağı başka bir deyişle delillerin nasıl gösterileceği ile doğrudan bağlantılıdır. Delillerin hasrı, delil gösterme faaliyetinde delillerin bildirilmesi aşamasında ortaya çıkan ve davanın ileriki aşamalarında delil gösterilmesini sınırlandıran bir usul işlemidir. Taraf, delillerini hasretmişse, delil ikame

¹⁵ Atalay, a.g.e., s. 17-18.

yükünü taşımasına rağmen yeni delil gösteremez. Çünkü, delil ikame yükü üzerine düşen taraf, bu usulî yükün gereğini yerine getirmek amacıyla delil göstermek istediğinde delil kurallarına uygun hareket etmelidir. Bu durum, bir usul işlemi olarak delillerin hasrının, davadaki taraflardan her hangi birini değil, özellikle delil ikame yükünü taşıyan tarafı etkilediğini göstermektedir.

Delillerin hasrı, ispat külfeti ve delil ikame yükü gibi daha soyut ve genel konular yanında, mahkemede delil gösterilmesine yönelik bir usul işlemi olarak, delil kurallarına tâbi olup, ispat faaliyetinin ve davanın sonucunu etkilemektedir. Gerçeğe ulaşma ve taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözmek amacıyla organize edilen yargılama usulünde hakka dayanak teşkil eden vakıaların ispatı belli kurallara bağlanmıştır. Bunun en önemli ve bariz örneği, belki de delil gösterme faaliyetine yönelik genel ve özel kurallardır.

2. USUL İŞLEMLERİ

2.1. Usul İşlemi Kavramı

Davanın açılmasıyla başlayan süreç sonuçlanıncaya kadar mahkemece ve taraflarca çeşitli işlemler yapılır. Davanın devamlılığını ve dava sonunda taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözerek bir karar elde edilmesini amaç edinen bu işlemler dava sürecini etkileyen işlemlerdir¹⁶.

Usul işlemleri, şartları ve sonuçları usul hukuku tarafından belirlenen ve davanın ilerlemesine doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hizmet eden, mahkeme tarafından veya taraflarca yapılan işlemler ve faaliyetlerdir¹⁷.

Usul işlemleri, maddi hukuktaki hukukî işlemlerden farklıdır. Bu nedenle, maddi hukuktaki hukukî işlemler bakımından geçerli olan kurallar usul işlemlerine uygulanmaz. Ancak, bazı usul işlemleri çift karakterlidirler. Örneğin, medenî usul hukukunda dava konusu üzerinde etki doğuran kabul, sulh, feragat gibi işlemler aynı zamanda maddi hukukta da etki doğururlar. Bu tür işlemlere maddi hukuk kurallarının

¹⁶ Alangoya, *Usul*, s. 143; Othmar Jauernig, *Zivilprozessrecht, Ein Studienbuch* (26. Auflage. München.; Verlag C. H. Beck 2000), s. 115.

¹⁷ Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 275; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 157 vd.; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 297; Ejder Yılmaz, *Medenî Yargılama Hukukunda Islah* (İstanbul: Kazancı Matbaacılık Sanayii, 1982), s. 98.

uygulanması da mümkündür¹⁸. Ancak, bir işlemin yan etkilerinin diğer alanda olması o işlemin usulî işlem ya da hukukî işlem olma karakterini değiştirmez. Örneğin, dava açılmasının zamanaşımını da kesmesi -maddi hukuku etkileyen sonuçlar doğurması- onun usul işlemi niteliğini kaldırmaz. Çünkü, davanın açılması esas etkisini doğrudan doğruya usul hukuku alanında gösterir¹⁹.

Usul işlemleri mahkeme ve taraf usul işlemleri olarak ikiye ayrılır. Mahkeme usul işlemleri, yargı organı olan mahkeme tarafından gerçekleştirildiği için koşulları ve sonuçları bakımından, taraf usul işlemlerine göre farklı hükümlere tâbidir. Her iki tür usul işlemi arasında farklılıkların yanı sıra ortak noktalar da mevcuttur. Bu ortak noktalar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Kural olarak bütün usul işlemleri, usul hukuku kurallarının belirlemiş olduğu şekle tâbi olarak yapılırlar. Ayrıca, her usul işleminin kanunda kendisi için belirlenmiş olan unsurları da içermesi gerekir²⁰.

Kanunda, usul işlemleri bakımından tek bir şekil öngörülmemiştir. Usul işlemlerinden bazıları yazılı veya sözlü şekle tâbi iken, bir kısmı ise hem yazılı hem de sözlü olarak yapılabilmektedir. Bunların yanında, şekil kuralları öngörülmemeyen usul işlemleri de vardır²¹. Örneğin, delillerin hasrı çerçevesinde yapılacak işlemler için kanunda belirli bir şekil öngörülmemiştir. Bu nedenle deliller hem mahkemeye sunulacak dilekçelerle yazılı olarak hem de tarafın beyanının tutanağa geçirilmesi suretiyle sözlü olarak hasredilebilir.

Usul işlemleri için öngörülen şeklin amacı, maddi hukukta hukukî işlemler için öngörülen şeklin amacından farklıdır. Usulî şekil yargılamanın güvenli yürütülebilmesini amaçlar. Daha somut ifade edilirse; usulî şeklin amacı, tarafların haklarını olması gerektiği biçimde ve tam olarak kullanabilmelerini sağlamaktır.

¹⁸ Alangoya, *Usul*, s. 144; Ansay, *Usul*, s. 152; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 416.

¹⁹ Alangoya, *Usul*, s. 144.

²⁰ Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 276; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 298; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 418.

²¹ Usul işlemleri için öngörülen şekil kurallarına örnek olarak, davacının ilk itirazları (m. 189/1) sözlü, hâkimin reddedilmesi (m. 33), ihtiyatî tedbir istemi (m. 105/1), yazılı yargılama usulünde dava açılması (m. 178 vd.), davaya cevap (m. 195), tanık listesi verilmesi (m. 274) yazılı, Islah (m. 85), eski hâle getirme istemi (m. 170, 222), ikrar (m. 236) hem yazılı hem de sözlü olarak yapılan işlemlerdir. Hakkında şekil kuralları bulunmayan usul işlemlerine örnek olarak ise, keşif istenmesi (m. 363, 366), esaslı merasime uyulmaksızın yapılan işlemlerinin iptalinin istenmesi (m. 82) gösterilebilir (Yılmaz, *Islah*, s. 110).

Ancak, bazı işlemler bakımından tarafların uyarılması ve dikkatli olmaya yönlendirilmeleri amacı da vardır²². Örneğin, feragat ve kabulde (m. 151/II) şeklin amacı, tarafları uyarmak ve dikkatli olmaya teşvik etmektir.

Usul işlemlerinin geri alınıp alınamayacağı usul hukuku kurallarına göre belirlenir. Kural olarak, mahkemelerin ara kararlarından, taraf açısından usulî kazanılmış hak doğarsa dönülemez. Taraf usul işlemleri bakımından ise kanunda bazı işlemlerin geri alınabilmesine izin verilmiş ve şartları düzenlenmiş (m.185/1, 236/II), bir kısmı ise yasaklanmıştır (m.34/3)²³. Bu durum delillerin hasrı bakımından önemlidir. Çünkü, hasredilen delillerin geri alınıp alınamayacağı konusunda kanunda bir düzenleme yoktur. Bu nedenle, hasredilen delillerin geri alınıp alınamayacağı, usule ilişkin genel ilkeler ve delil göstermeyi düzenleyen özel hükümler birlikte dikkate alınarak çözülebilir. Bu husus, ikinci bölümde ayrıntılı olarak anlatılacağından şimdilik daha fazla açıklama yapılmayacaktır.

Usul işlemleri, medenî hukuktaki iradeyi sakatlayan sebepler (BK m. 23) ileri sürülerek iptal edilemezler. Usul işlemlerinin düzeltilmesi ya da iptal edilmesinde ancak usul hukukunun kuralları uygulanabilir. Örneğin, mahkeme usul işlemi olan ara kararlar nihai hükümle birlikte temyiz yoluna başvurularak iptal ettirilebilirken, taraf usul işlemleri ıslah yoluna gidilerek düzeltilebilir²⁴.

Doğrudan doğruya hukukî sonuçlar doğuran usul işlemleri şarta bağlı olarak yapılamaz. Usulî ilişkiyi kuran, devam ettiren, sona erdiren usul işlemleri şarta bağlanamaz. Örneğin, dava açılması, temyiz yoluna başvurulması, def'i ve itirazda bulunulması şarta bağlı olarak yapılamaz²⁵. Delillerin hasrının amacı ve işlevi ile bağdaşmayacağı için şarta bağlı olarak deliller hasredilemez. Çünkü, delillerin hasrı davanın makul sürede sonuçlanmasını ve hâkimin delillerin tümünü aynı anda ve bütün olarak görmesini sağlayacak şekilde, delillerin mahkemeye bildirilmesini amaçlar. Şart ise işlemin yapılmasını ve etkilerini doğurmasını geciktirir. Şartın niteliği gereği işlemin kurulmasında veya sonuçlarını doğurmasında bir belirsizlik söz konusu olur. Tarafın

²² Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 162; Postacıoğlu, a.g.e., s. 299; Yılmaz, *Islah*, s. 111.

²³ Bilge/Önen, a.g.e., s. 277; Üstündağ, a.g.e., s. 417.

²⁴ Alangoya, *Usul*, s. 146; Bilge/Önen, a.g.e., s. 277; Postacıoğlu, a.g.e., s. 298; Üstündağ, a.g.e., s. 417.

²⁵ Alangoya, *Usul*, s. 146; Bilge/Önen, a.g.e., s. 277; Üstündağ, a.g.e., s. 418.

delillerini şarta bağılı olarak hasredebileceğı kabul edilirse, hasretme işleminin amacına aykırı olarak delillerin mahkemeye sunulması ve incelenmesi gecikmiş olur. Sonuç olarak delillerin hasrı işleminin niteliğı gereğı şarta bağılı olarak yapılamayacağı kabul edilmelidir.

Usul işlemlerinin bir diğere özelliğı de ilgililere bildirilmeleridir. Usul işlemleri genellikle karşı tarafa yönelik olarak yapıldığı için, bu işlemlerin istenilen sonucu doğurabilmeleri için her şeyden önce karşı tarafın işlemi öğrenmesi gerekir. İşlemi öğrenemeyen taraf bakımından usul işlemi yok hükmündedir²⁶. Ancak feragat, kabul, islah gibi usul işlemlerinin hukukî sonuç doğurabilmeleri için karşı tarafa ulaşması ve karşı tarafça kabul edilmesi zorunluluğı yoktur²⁷. Delillerin hasrı beyanının veya dilekçesinin hukukî sonuç doğurması için ise karşı tarafa ulaşması gerekip gerekmediğı konusunda kanunda bir hüküm bulunmayıp, doktrinde de bu konuda bir görüş açıklanmamıştır. Ancak, yukarıda örnek olarak verilen usul işlemlerine (feragat, kabul) benzer olarak delillerin hasrı işleminin de sonuç doğurabilmesi için karşı tarafça kabul edilmesi zorunluluğı yoktur. Zira, delillerin hasrı aşağıda da anlatılacağı üzere karara yönelik olmayan ve irade bildirimini olarak kabul edilen²⁸ usul işlemleri arasında yer almaktadır. Bu hususlar dikkate alındığında, delillerin hasrının hukukî etki doğurabilmesi için karşı tarafa ulaşması zorunluluğı olmadığı sonucuna varılabilir.

2.2. Mahkeme Usul İşlemleri

Mahkemenin yapmış olduğu bütün işlemlerin esas amacı yargılama sonunda bir hükme ulaşarak uyumsuzluğu geleceğı yönelik ve kesin olarak sonlandırabilmektir. Yargılamanın idaresi hâkime ait bir yetki ve ödev olduğuna göre, hâkimin yargılamanın nihai amacına ulaşabilmek için alacağı kararlar ve yapacağı işlemler çok önemlidir. Yargılamanın makul bir süre içinde, gereksiz masraf yapılmadan ve nihai olarak hak sahibinin subjektif hakkının yerine getirilmesini sağlayacak şekilde sonuçlanabilmesi bakımından mahkeme usul işlemleri en önemli ve etkili araçlardır.

Mahkeme usul işlemleri, davanın yürütülmesine ve sonuçlandırılmasına hizmet eden, mahkeme veya hâkim tarafından verilen kararlar ve yapılan işlemlerdir²⁹.

²⁶ Bilge/Önen, a.g.e., s. 277; Postacıoğlu, a.g.e., s. 298,303.

²⁷ Alangoya, Usul, s. 418, 423, 273; Kuru/Arksan/Yılmaz, a.g.e., s. 618, 624, 658.

²⁸ Taşpınar, İspat Sözleşmeleri, s. 72.

²⁹ Bilge/Önen, a.g.e., s. 279; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 165; Yılmaz, Islah, s. 99.

Mahkeme usul işlemlerini düzenleyen kanun hükümlerine örnek olarak, mahkemenin sürelerin uzatılmasına ilişkin kararı (m.177), keşif yapılması (m. 364), sözlü yargılama için tarafların davet edilmesi (m. 377), delillerin tetkiki (m. 487) gösterilebilir.

Mahkeme usul işlemleri üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grup işlemleri kararlar ve hüküm oluşturur. İkinci grup mahkeme usul işlemleri mahkemenin iç işleyişine yönelik olan işlemlerdir. Örneğin, dava malzemesinin (vakıalar ve deliller) toplanmasına ve delil ikamesini değerlendirmeye yönelik mahkeme işlemleri iç işleyişe hizmet etmektedir³⁰. Ancak, taraflarca hazırlama ilkesinin uygulandığı davalarda dava malzemesinin toplanması ve mahkemeye getirilmesi, kural olarak taraflara ait bir yükümlülüktür. Bu nedenle, delillerin gösterilmesi olarak adlandırılan usul işlemi bakımından mahkeme değil taraf usul işlemi sözkonusudur. Son grup işlemler ise davanın dış işleyişiyle ilgilidir. Bu tür işlemlere örnek olarak mahkeme tarafından taraflara süre verilmesi, duruşma gününün tayini gösterilebilir. Hâkim tarafından delillerini hasretmeleri için taraflara süre verilmesi de bu tür işlemler arasında kabul edilebilir.

Kararlar mahkemenin davayı sonuçlandırmak amacıyla yaptığı en önemli usul işlemleridir. Geniş anlamıyla kararlar yargılamanın yürütülmesini, ilerlemesini veya sona ermesini sağlayan ve taraflara haklar ve mükellefiyetler yükleyen mahkeme işlemleridir³¹. Kararlar, ara kararlar ve nihai kararlar olarak ikiye ayrılır. Hâkimin davadan elini çekinceye kadar davanın yürütülmesi için verdiği bütün kararlar ara karardır. Örneğin, keşif icrası, bilirkişi tayini, tarafın isticvabı için verilen kararlar ara kararlardır. Delillerin hasrı için hâkim tarafından taraflara süre verilmesi de bir mahkeme ara karardır. Ara kararlar ile mahkeme davadan elini çekmediğinden, ara kararların tek başına temyiz edilmesi mümkün değildir. Ancak, dava sonunda verilen hükümler temyiz edilebilirler. Nihai kararlar ise hâkimin davadan elini çekmesi sonucunu doğuran kararlardır. Hâkim nihai kararları kendiliğinden değiştiremez. Ara kararlardan dönülüp dönülemeyeceği ise tartışmalıdır. Doktrindeki baskın görüş ve

³⁰ Jauernig, a.g.e., s. 116; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 165; Taşpınar, İspat Sözleşmeleri, s. 66.

³¹ Bilge/Önen, a.g.e., s. 282.

Yargıtay uygulaması, karşı taraf için kazanılmış hak doğmadıkça, mahkemenin ara kararlarından kendiliğinden dönebileceği yönündedir³².

2.3. Taraf Usul İşlemleri

2.3.1. Genel Olarak

Taraf usul işlemleri kanunda açık olarak düzenlenmemiştir. Her ne kadar bazı kanun hükümlerinde usûli işlemlerden bahsedilse de (Örneğin; m.82, 83, 87, 163, 167/b.1, 172, 173, 415, BK m.136) yeteri kadar açıklık yoktur³³. Bu nedenle, taraf usul işlemleri konusunda çeşitli tanımlar yapılmıştır³⁴. Bunlardan yola çıkılarak taraf usul işlemleri şu şekilde tanımlanabilir. Davanın açılmasından hükmün kesinleşmesine kadar, yargılamanın ilerlemesi ve devamlılığı amacıyla, tarafların kendi aralarında veya taraflardan birinin mahkemeye karşı yaptığı, esas etkisini davaya ilişkin belli durumların yaratılması veya ortadan kaldırılması suretiyle davanın sonucunu etkileyerek gösteren ve etkisi usul hukuku kurallarına göre belirlenen bilgi ve irade açıklamalarına taraf usul işlemi denir.

Taraf usul işlemleri, doktrinde iki farklı yaklaşımla açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, sistematik usul işlemi kavramıdır. Buna usul işlemi kavramını dar anlamda anlayan yaklaşım da denilmektedir. Bu yaklaşım, usul işlemi MK'daki hukukî işlemlerden ayırmaya yönelik dar anlamda usul işlemi kavramına dayanmaktadır. Buna göre, usul işlemleri sadece tek taraflı usul işlemlerinden ibarettir³⁵.

Söz konusu yaklaşım usul işlemlerini tek taraflı işlemlerle sınırlandırdığı³⁶, bir işlemi usul işlemi olarak kabul etmek için etki ve koşullarının mutlaka usul hukukuna göre düzenlenmesi gerektiğini kabul ettiği, etkileri hem usul hukuku hem de maddi

³² Ansay, *Usul*, s. 150-151; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 282; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 538; Pekcamtez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 166; Alangoya da mahkemenin ara kararlarından dönebileceğini kabul etmekle birlikte; mahkemenin sebebini göstermeksizin ara kararından dönerek yargılamaya devam etmesi ve hükmünü vermesi hâlinde, bunun bir bozma sebebi olacağını belirtmektedir (Alangoya, *Usul*, s. 386, dn. 1); Aksi yöndeki düşünce için bkz. Üstündağ, *a.g.e.*, s. 789.

³³ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 66.

³⁴ Alangoya, *Usul*, s. 163; Ansay, *Usul*, s. 153; M. Reşit Belgesay, *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi, I Teoriler* (Üçüncü basım. İstanbul: 1948), s. 196; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 277; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 665; Pekcamtez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 157; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 67; Yılmaz, *Islah*, s. 99.

³⁵ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 67.

³⁶ Bu nedenle bazı yazarların, medenî hukuktaki hukukî işlemlerin usul hukukundaki karşılığını bulmak için yaptıkları kavram denemeleri hakkında bkz. Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 68, dn. 119.

hukuk tarafından düzenlenen işlemleri, örneğin dava açılmasını, açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirilmektedir³⁷.

Geniş anlamda usul işlemi kavramı ise “işlemin amacından” hareket etmektedir. Buna göre, bir işlemin yarattığı karakteristik etkiler yargılama hukukunda ortaya çıkıyorsa, yani işlem esas etkisini usul hukuku alanında doğuruyorsa, artık usul işlemi olarak kabul edilmelidir. Aslı etkiler işlemden ayrı düşünülemezler. Bu yaklaşım kabul edildiğinde, usul işlemlerini açıklamak daha kolaydır ve dar anlamda usul işlemi kavramından kaynaklanan sorunlarla karşılaşılmaz³⁸. Delillerin hasrı bakımından düşünüldüğü takdirde ise hangi yaklaşım kabul edilirse edilsin aynı sonuca ulaşılır. Delillerin hasrı, delil gösterilmesini düzenleyen bir işlem olması nedeniyle tamamen usul hukukuna ilişkin bir usul işlemi olarak kabul edilir.

Genel anlamda usul işlemlerinin özellikleri taraf usul işlemleri için de geçerlidir. Ancak bu genel özelliklerin yanında, taraf usul işlemleri başka bazı özelliklere de sahiptir. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir.

Taraflar, usul işlemi yapabilmek için taraf ehliyeti ve dava ehliyetine sahip olmalıdırlar³⁹.

Medenî Kanundaki dürüstlük ilkesi (MK m. 2), usul hukukunda, dolayısıyla usul işlemlerinde de geçerlidir. Dürüstlük kuralı kişilerin dışında objektif olarak düzenlenmiştir. Ancak, taraflarca hazırlama ilkesinin uygulandığı davalarda davaya büyük ölçüde taraf usul işlemleri yön vermektedir. Kötü niyetli taraf, yargılamayı geciktirmek için hileli usul işlemleri yapabilir ve yargılamanın uzamasına sebep olabilir. Örneğin, taraflardan biri yargılamayı geciktirmek için hâkime dava açıp husumet nedeniyle davanın reddini sağlayabilir. Bu nedenle, hâkim maddi hukuk kuralı olan dürüstlük kuralını re'sen uygulamalıdır. Dürüstlük kuralına aykırı yapılan işlemler için kanunda usulî cezalar öngörülmüştür (m.421, 422)⁴⁰.

³⁷ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 68 vd.

³⁸ Aynı, s. 69-70.

³⁹ Alangoya, *Usul*, s. 165; Ansay, *Usul*, s. 153.

⁴⁰ Yavuz Alangoya, *Medenî Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979), s. 117 vd; Alangoya, *Usul*, s. 33; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.c.*, s. 264; Dürüstlük kuralı için bkz. s. 37 vd.

Taraf usul işlemleri genellikle tek taraflı olarak yapılır. Örneğin dava açılması, cevap layihası verilmesi, ıslah vb. tek taraflı usul işlemleridir. Ancak bazı taraf usul işlemleri çift taraflıdır. Bunlar usul sözleşmeleri olarak adlandırılırlar⁴¹.

Bütün bu özellikler delillerin hasrı bakımından da geçerlidir. Delillerin hasrı ancak bir dava içinde sözkonusu olabileceğinden delillerini hasretmek isteyen taraf, taraf ve dava ehliyetine sahip olmalıdır. Taraf, delillerini hasrederken dürüstlük kuralını ihlâl edici davranışlardan kaçınmalıdır. Taraf, delillerin hasretme iradesini kuşkuya neden olmayacak biçimde ve açık olarak bildirmelidir. Delillerin hasrı kural olarak tek taraflı bir irade bildirimini ile gerçekleşir. Bunun tek istisnası iki tarafın münhasır delil sözleşmesi yaparak karşılıklı olarak delillerini hasretmeleridir.

2.3.2. Taraf Usul İşlemlerin Ayrımı

Taraf usul işlemleri tek yanlı olup olmamaları ve karara yönelik etkiye sahip olup olmamaları bakımından ayrıma tâbi tutulmuştur. Delillerin hasredilmesinin daha iyi anlaşılabilmesi ve usul işlemleri arasında yerinin tespit edilebilmesi için bu ayrımı incelemek gerekir⁴².

2.3.2.1. Tek Yanlı Olup Olmamasına Göre Taraf Usul İşlemleri

Tek yanlı usul işlemleri, yalnızca davacının veya davalının kendi iradesi ile davanın yürütülmesi ve sonuçlanması için yaptığı işlemlerdir⁴³. Davacı ve davalı yanında aslî ve fer'î müdahil de taraf usul işlemi yapabilir. Aslî müdahil usul işlemlerini kendi adına yaparken, fer'î müdahilin yapmış olduğu işlemlerin etkisi asıl tarafa aittir. Fer'î müdahil ancak tek taraflı usul işlemleri yapabilir. Fer'î müdahil, asıl taraflar arasında yapılan usul sözleşmesi kendisini de bağladığından, diğer tarafla usul sözleşmesi yapamaz⁴⁴. Buna göre, fer'î müdahil davaya ilişkin delilleri tek taraflı bir irade bildirimini ile hasredebilir; ancak, karşı tarafla birlikte sözleşme yapamayacağından, münhasır delil sözleşmesi yaparak delilleri hasredemez.

⁴¹ Alangoya, *Usul*, s. 165; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 160.

⁴² Taraf usul işlemleri hakkında doktrinde farklı ayrımlar yapılmıştır. Bilge/Önen taraf usul işlemlerini iddia vasıtaları, savunma vasıtaları ve bunlar dışında kalan diğer vasıtalar olarak sınıflandırırken (Bilge/Önen, *a.g.e.*, s.); Alangoya, amaçlanan etkiyi, yapılmakla kendiliğinden ve doğrudan doğruya gösterip göstermemesine göre usul işlemlerinin bir ayrımını yapmıştır (Alangoya, *Usul*, s. 164).

⁴³ Yılmaz, *Islah*, s. 105.

⁴⁴ Hakan Pekcanitez, *Medenî Usul Hukukunda Fer'î Müdahale* (Ankara: DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1992), s. 143.

İki yanlı taraf usul işlemleri ise tarafların karşılıklı olarak anlaşmalarıyla oluşan ve etki gösteren işlemlerdir. Usul hukuku, kamu hukuku alanında yer aldığı için irade özgürlüğü ilkesi geçerli değildir. Bu nedenle, taraflar aralarında anlaşarak usul hukuku kurallarını değiştiremezler. Ancak, yasa, bazı durumlarda taraflara usul sözleşmeleri yapma imkânı tanıyarak yargılamayı etkilemelerine izin vermiştir. Bu sözleşmeler asıl etkilerini usul hukuku alanında gerçekleştirirler. Usul sözleşmelerine örnek olarak, yetki sözleşmesi (m. 22), ispat sözleşmesi (m. 287, 289), tahkim sözleşmesi (m. 516 vd.) gösterilebilir⁴⁵.

Usul sözleşmeleri, gerçek usul sözleşmeleri, usul hukukuna ilişkin yan etkisi bulunan maddi hukuk sözleşmeleri ve karma sözleşmeler (hem usul hukuku hem de maddi hukukta etki gösteren sözleşmeler) olarak üçe ayrılır. Bu kategorilere örnek vermek gerekirse, yetki veya delil sözleşmeleri gerçek usul sözleşmeleri; bir satım sözleşmesinde ifa yerinin belirtilmiş olması hâlinde, bu ifa yerinin m.10'a göre yetkili mahkemenin belirlenmesini etkilemesi hâli usul hukukuna ilişkin yan etkisi bulunan maddi hukuk sözleşmeleri; tahkim ve hakem bilirkişi sözleşmeleri ise karma sözleşmeler içinde yer alır. Bu ayrımın pratik önemi şudur. BK hükümleri, gerçek usul sözleşmeleri ile karma sözleşmelere kıyas yoluyla uygulanabilirken, usul hukukuna etkisi bulunan maddi hukuk sözleşmelerine doğrudan uygulanır⁴⁶. Ancak, kesin ve bağlayıcı bir durum (örneğin, kesin hüküm) oluşmuşsa maddi hukuk hükümleri uygulanmaz.

2.3.2.2. Karara Yönelik Olup Olmamasına Göre Taraf Usul İşlemleri

Karara yönelik⁴⁷ usul işlemleri taraflarca yapılmakla birlikte etki doğurabilmesi için mahkemenin belli bir karar vermek zorunda olduğu ve kararın

⁴⁵ Yılmaz, *Islah*, s. 102-103; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 160.

⁴⁶ Üstündağ, usul sözleşmelerinin inikat ve geçerlilik bakımından maddi hukuk hükümlerine tâbi olduğunu belirtmiştir (Üstündağ, *a.g.c.*, s. 420).

⁴⁷ Yılmaz ve Taşpınar, "karara yönelik" usul işlemlerini "karara götürücü" usul işlemleri olarak ifade etmiştir (Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 71; Yılmaz, *Islah*, s. 104); Alangoya, bu işlemler bakımından sınıflandırma yapmasına rağmen sadece kavramı açıklamış, adını koymamıştır (Alangoya, *Usul*, s. 164).

gerekçesi olmaya yönelik usul işlemleridir. Karara yönelik taraf işlemlerin en önemlileri, istemler, iddialar ve delil göstermedir⁴⁸.

Karara yönelik olmayan⁴⁹ taraf usul işlemleri ise, yargıcın bir karar vermesini gerektirmeyen, dava devam ederken oluşan, belli bir hukukî sonuç veya usulî durumu ortaya koyan işlemlerdir⁵⁰. Bu işlemler mahkemenin kararına gerek olmaksızın doğrudan etki gösterirler. Bu kategoriye giren taraf usul işlemleri, *irade beyanları* (örneğin, davaya aslî müdahale, usulî bir itiraz veya def'iden feragat, usul sözleşmeleri), *irade bildirimleri* (örneğin, yeminin kabulü, yemin edilmesi, delillerin hasredilmesi), *irade anlatımları* (örneğin, yeni bir avukat belirlenmesi) ve *filler* (örneğin, delillerin elde edilmesi) olarak dört grupta toplanmaktadır⁵¹. Bu usul işlemlerinin karakteristik özelliği uyumsuzluğu sonuçlandırma özelliğine sahip olmamaları ve bu nedenle hâkimi bir karar vermeye zorlayan işlemlerden olmamalarıdır⁵².

Yukarıdaki ayırmada da görüldüğü üzere, delillerin hasrı, karara yönelik olmayan taraf usul işlemleri arasında yer alır ve irade bildirimleri olarak nitelendirilir. Tarafın delillerini hasredebilmesi için hâkimin veya karşı tarafın kabulüne ihtiyaç yoktur. Tarafın delillerini hasrettiğine dair beyanı ne hâkime yöneltilmiş bir talep ne de tarafa yöneltilmiş bir icaptır. Taraf, delillerini hasrettiğine dair sözlü veya yazılı beyanı ile sadece bildirimde bulunur.

2.4. Medenî Usul Hukukunda Usul İşlemleri İçin Öngörülen Süreler

Usul işlemlerinin özellikleri genel olarak yukarıda anlatıldı. Dava sürecinin ilerleyebilmesi için yapılması gereken usul işlemlerinin belli sürelerle sınırlandırılması gereği doğmuştur. Davanın ve dolayısıyla usulün amacı olan subjektif hakkın gerçekleştirilmesi, böylece objektif hukuk düzeninin korunabilmesi ve adaletin tesisi,

⁴⁸ Alangoya, *Usul*, s. 164; Pekcanıtez/Atalay/Özekes, *a.g.c.*, s. 161; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 71; Yılmaz, *İslah*, s. 104; Delil gösterme, iddianın gerçekliğine hâkimi inandırmaya yönelik taraf işlemidir. Delil gösterme, “delillerin sunumu” ve “delillerin incelenmesi” aşamalarından oluşur. Delillerin sunumu, tarafın belli bir olayı, belli bir delille ispat etme yolundaki istemidir (Yılmaz, *İslah*, s. 106).

⁴⁹ Yılmaz, “karara yönelik olmayan” taraf işlemlerini, “karara götürücü olmayan, etkileyici, harekete geçirici” taraf usul işlemi olarak ifade etmiştir (Yılmaz, *İslah*, s. 108); Taşpınar ise, “Sonuç doğurmak için hâkim kararı gerektirmeyen usul işlemleri” ifadesini kullanmıştır (Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 72).

⁵⁰ Alangoya, *Usul*, s. 164; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 72; Yılmaz, *İslah*, s. 108.

⁵¹ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 72.

⁵² Abdurrahim Karşlı, *Medenî Usul Hukukunda Usulî İşlemler* (İstanbul: 2001), s. 161.

davada en kısa zamanda maddi gerçeğin bulunarak bu gerçeğe uygun hüküm verilmesiyle mümkün olur. İşte bu nedenle, HUMK'un çeşitli hükümlerinde usul işlemlerine ilişkin süreler öngörülmüştür.

Süreler, usul işlemleri için öngörülen zaman dilimini sınırlayarak tarafların ve mahkemenin dava sürecinde ciddiyetle hareket etmesini, davanın düzen ve güven içinde, gereken hızla görülmesini ve sonuçlanmasını sağlar.

Medenî usul hukukundaki süreler genel olarak, kanun ve hâkim tarafından belirlenen süreler olarak sınıflandırılır⁵³. Bu ayırım aslen m.159/c.1'de öngörülmüştür. Burada da, süreler kanundaki ayırma göre incelenecektir.

2.4.1. Kanunun Belirlediği Süreler

Kanunun belirlediği süreler mahkemenin ve tarafların davada yapacakları işlemlere ilişkindir. Ancak, mahkeme için öngörülen süreler ile taraflar için öngörülen sürelerin niteliği ve sonuçları farklıdır. Mahkeme için öngörülen süreler genellikle düzenleyici niteliktedir⁵⁴. Başka bir deyişle, hak düşürücü nitelikte değildir. Hâkim, işlemi kanunda belirtilen süre içinde yapmak zorunda olmasına rağmen, bu kuralara uygun davranmazsa; örneğin, süresi içinde karar vermez ya da işlem yapmazsa, buna rağmen karar veya işlem geçerliliğini korur⁵⁵.

Taraflar için öngörülen süreler ise tarafları belirli zaman dilimleri içerisinde belirli işlemleri yapmaya zorlayan sürelerdir (örneğin, m. 109/c. 1, 168/I, 195/I)⁵⁶. Taraf işlemlerine yönelik olarak kanunda belirlenen süreler kural olarak kesindir (m.163/c. 1). İşlemler, belirtilen süre içinde yapılmazsa, ilgili tarafın hakkı düşer (m.163/c. 2). Çünkü, hak düşürücü süre içinde işlem yapılmaması hâlinde karşı taraf

⁵³ Alangoya, *Usul*, s. 169 vd; Ansay, *Usul*, s. 161; Belgesay, *a.g.e.*, s. 213 vd; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 305; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 167 vd; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 436; Nihat Yavuz, "Hukuk Usulünde Müddetler", *Ankara Barosu Dergisi*, C. 32, S. 2: 133-140 (1975), s. 133; Postacıoğlu, süreleri kanunî süreler, hâkim tarafından belirlenen süreler ve kanun tarafından belirlenmekle beraber hâkimin uzatabileceği süreler olarak üç kategoride ele almıştır (Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 314); Kuru/Arslan/Yılmaz ise, taraflar ve mahkeme için konulmuş süreler olarak ikili bir ayırım yapıp, taraflar için öngörülen süreleri kanun ve hâkim tarafından belirlenen süreler olarak ayırmışlardır (Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 861 vd.). Bu sınıflandırmalar pratik sonuçları bakımından bir farklılık yaratmazlar.

⁵⁴ Alangoya, *Usul*, s. 169, dn. 8.

⁵⁵ Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 305; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 863; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 167.

⁵⁶ Ejder Yılmaz, "Hukuk Davasında Hâkimin Verdiği Kesin Mehilin Hakkı Kısıtlaması", *SÜHFD*, S.1: 219-227 (1988), s. 220.

lehine usulî kazanılmış hak doğar⁵⁷. Hâkim, kanunun belirlediği süreleri, yine kanunda belirlenen istisnâî hâllerin dışında azaltıp çoğaltamaz (m.159/c. 2). Kanunun kesin olarak belirlediği süreler kamu düzenine ilişkin olduğundan⁵⁸, hâkim bu sürelere uyulup uyulmadığını re'sen gözetmelidir⁵⁹.

2.4.2. Hâkim Tarafından Belirlenen Süreler

Kanunun usul işlemlerinin yapılmasına ilişkin bütün süreleri belirlemesi mümkün ve adil olmayacağından, sürelerin bir kısmı hâkim tarafından belirlenir. Hâkimin süre belirleme yetkisi bazı durumlar için kanunda açıkça belirlenmiştir (örneğin, m. 67/I-II 78/II, 99, 217/II, 566/II). Diğer bazı hâllerde ise (örneğin, keşif masraflarının yatırılması için süre verilmesi durumunda) hâkim davayı yürütmek için bir işlemi belirli bir süre içinde yapmalarını taraflara bildirebilir⁶⁰.

Hâkimin belirlediği süreler kural olarak kesin olmayıp (m.159/c. 2, 163/c. 2), yine hâkim tarafından uyuşmazlığın iki tarafı dinlendikten sonra ve makul sebeplere dayanılarak azaltılıp çoğaltılabilir (m.159/c. 3, 163). Hâkimin verdiği süre içinde gerekli işlemi yapamayan taraf, hâkimden tekrar süre vermesini talep ederse, hâkim ikinci kez süre vermek zorundadır (m.163/c. 4)⁶¹.

Ancak, hâkimin verdiği sürelerin kesin olmadığı kuralı mutlak değildir. Bu kuralın üç istisnası vardır. Bunlardan ilki, hâkim tarafından verilen sürenin kesin olduğunun kanunda belirtilmiş olmasıdır. İkincisi, hâkimin sürenin kesin olduğuna karar vermesi ve bunu taraflara bildirmesidir (m.163/c. 3). Üçüncü ve son istisna ise, hâkim tarafından verilen ikinci sürenin kanun icabı kesin olmasıdır (m.163/c. 5 ve son)⁶².

Kanunda taraflara delillerini hasretmeleri için süre verilip verilemeyeceği konusunda bir düzenleme bulunmayıp, sadece hâkimin belirlediği süreler ve bu sürelere uyulmamasının sonuçları hakkında genel hükümler yer almaktadır. Kanunun ilgili

⁵⁷ Yavuz, "Müddetler", s. 134.

⁵⁸ Belgesay, a.g.e., s. 214.

⁵⁹ Alangoya, Usul, s. 169; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 862; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 168; Yılmaz, "Kesin Mehilin Hakkı Kısıtlaması", s. 221.

⁶⁰ Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 862; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 168.

⁶¹ O. Kadri Keskin, "Hukuk Usulünde Hâkimin Vereceği Kesin Mehil ve Müeyyidesi", *Adalet Dergisi*, C. 67, S. 3-4: 318-331 (1976), s. 321; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 862; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 168.

⁶² Keskin, a.g.m., s. 322-323.

maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, hâkimin ancak gerekli olduğunda ve delil gösterilmesi için süre verebileceği görülür. Hâkimin bu süreyi kesin olarak belirlemesi de mümkündür. Ancak, henüz davanın başlangıcında veya tahkikat aşamasında delillerini hasretmeleri için taraflara süre verilmesi konusunda kanun hâkime yetki tanımamıştır. Bu husus delillerin hasrının şekli ve zamanı konusu incelenirken daha ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Hâkim kesin süre verirken, tarafların durumlarını kararında gözetmelidir. Yani yapılacak işlem, ayrıntılı olarak belirtilmeli⁶³ ve kendisine süre verilen taraf bakımından yerine getirilebilir⁶⁴ olmalıdır. Süre, kesin, açık ve kanuna uygun olmalı, sürenin kesin olduğu kararda açıkça gösterilmelidir⁶⁵. Ayrıca, kesin süreye uyulmaması hâlinde uygulanacak müeyyide de kararda gösterilmelidir⁶⁶. Hatta, Yargıtay usulî işlemin süresi içinde yapılmaması hâlinde hakkın kaybedileceği hususunun duruşma tutanağına yazılarak tarafın imzasının alınmasını gerekli görmektedir⁶⁷.

Hâkim süreyi belirlerken yapılmasını istediği işlemin niteliğini, tarafların durumunu, davanın hızlı ve düzenli olarak yürütülmesini, gereksiz masraf yapılmamasını da gözetmelidir⁶⁸.

⁶³ “Hâkim, yapılacak işlemi açıklarken sade dil kullanarak orta hâlli bir kişinin anlayabileceği şekilde süre tayin etmelidir.” (Zekeriya Dilsizoğlu, “Hukuk Yargılaması Yöntemi Yasasında Kesin Önel ve Uygulaması”, *Yasa Hukuk Dergisi*, S.12: 1787-1792 (1979), s. 1791); Yavuz, “Müddetler”, s. 136; 5. HD 12/2/1981, 36/1165, (YKD, 1981/5, s. 576); HGK, 18/2/1983, 1-1284/141, (YKD, 1983/10, s. 1439); 1. HD, 7/2/1991, 15946/1358, (YKD, 1991/10, s. 1471).

⁶⁴ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 438; Yavuz, “Müddetler”, s. 135; Örneğin, tarafa resmî belgeleri sağlaması için süre verilemez. Buna benzer olarak mirasçılık belgesinin getirilmesi için değil, bu belgenin getirilmesi için dava açılması konusunda süre verilebilir (Alangoya, *Usul*, s. 172); “Verilecek önelin niteliği mirasçılık belgesinin ibrazı şeklinde değil, mirasçılık belgesi alınmak üzere ilgili mahkemede dava açmak biçiminde olmalıdır.” (1. HD, 1/7/1999, 7062/7455, YKD, 2000/2, s. 189).

⁶⁵ Dilsizoğlu, *a.g.m.*, s. 1791; Keskin, *a.g.m.*, s. 323; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 168; 1. HD, 8/10/1990, 9710/10926, (YKD, 1991/7, s. 991).

⁶⁶ Alangoya, *Usul*, s. 151-152; Tacettin Gören. “Hukukta Hâkimin Tayin Ettiği Müddetler”, *Ankara Barosu Dergisi*, C. 27, S. 1: 16-18 (1970), s. 17; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 169; HGK, 25/3/1987, 11-150/234, (YKD, 1989/3, s. 316); 20. HD, 20/0971993, 8248/6870, (YKD, 1993/11, s. 1710); Yavuz, hâkim tarafından kesin süre verilirken, kural olarak hâkimin verdiği sürenin kesin olmadığı ve normal durumun dışına çıkıldığından, kesin süre verilmesi durumunda, bunun gerekçesinin kararda gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Yavuz, “Müddetler”, s. 135). Ancak, Yavuz’un bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü, her ne kadar kural, hâkimin belirlediği sürelerin kesin olmaması ise de, bu kural, kanunun çeşitli hükümlerinin bir arada yorumu sonucunda ortaya çıkmıştır. HUMK’un açık hükümlerinden biri olan m. 163/c. 3 “Hâkim tayin ettiği müddetin kat’i olduğunu da karar verebilir.” demekle yetinmiş, süreye ilişkin ara kararda gerekçe gösterilmesi zorunluluğundan bahsedilmemiştir. Hâkimin süreye ilişkin kararında sürenin açık olarak kesin olduğunun belirtilmesi yeterli olup, gerekçesinin belirtilmesine gerek yoktur.

⁶⁷ Alangoya, *Usul*, s. 171; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 439, dn. 31.

⁶⁸ Gören, *a.g.m.*, s. 16; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 314.

Hâkim tarafından usulüne uygun ve yerine getirilebilir olarak verilen ara karardaki kesin süre içinde işlem yapılmazsa, o işlemin ilişkin olduğu hak düşer. Çünkü, hâkim tarafından kesin süre verilmekle diğer taraf bakımından usulî kazanılmış hak doğar⁶⁹. Ayrıca, hak düşürücü süre içinde yapılması istenilen işlemin yerine getirilmesi veya getirilmemesi, davanın kabulünü veya reddini gerektirirse, dava usulden değil esastan kabul veya reddedilecektir. Hâkimin kesin olarak belirlediği süre, davanın esastan kabul veya reddine neden olduğu için kesin hüküm doğurmaktadır⁷⁰. Yani, yeniden tarafları, konusu ve şartları aynı olan bir dava açılmaz. Bu, hâkimin verdiği süreye uyulmaması bakımından ağır bir yaptırımdır; ancak, davanın sürüncemede kalmaksızın ve düzenli olarak yürütülebilmesi için vazgeçilmezdir.

Doktrinde⁷¹ ve Yargıtay kararlarında⁷², hâkimin verdiği kesin süreye rağmen işlemlerin yapılmaması hâlinde m. 163/c. 3'ün yaptırımının ağır olduğu ve bu nedenle kanunun bu hükmünün esnek uygulanması gerektiği dile getirilmektedir. Yargıtay'a göre, m. 163 amacına uygun olarak uygulanmalı ve süreler sadece davaların reddi aracı olarak kullanılmalıdır.

3. TAHKİKATIN YÜRÜTÜLMESİ VE DELİLLERİN HASREDİLMESİ BAKIMINDAN USUL HUKUKUNA HÂKİM OLAN İLKELER

3.1. Medenî Usul Hukukuna Hâkim Olan İlkelerin Genel İşlevi

İlkelerin medenî usul hukuku içindeki yerine tespit etmeye çalışırken cevap bulunması gereken temel sorular, pozitif hukuk açısından ilkelerin değerinin ne olduğu ve ilkelerin belli konulardaki yardımcı işlevlerini ne dereceye kadar gerçekleştirebilecekleridir.

⁶⁹ Yavuz, "Müddetler", s. 136; "Kesin mehil sonucunda kendisine görev verilen taraf kesin mehil muhtevasını yerine getirmese, o işlemi yaptırmaktan vazgeçtiği kabul olunur." (5. HD, 26/6/1997, 9045/10620, YKD, 1997/9, s. 1417); "Kesin sürenin tayin edilmesi hâlinde, karşı taraf yararına usulî kazanılmış hak doğacağı kuşkusuzdur." (1. HD, 11/9/1996, 8913/9700, YKD, 1997/1, s. 13).

⁷⁰ Keskin, a.g.m., s. 325; Üstündağ, a.g.e., s. 438, dn. 31.

⁷¹ Mehmet Kaşıkçı, "Kesin Önel Verilirken Özen Gösterilecek Hususlar", *Adalet Dergisi*, S. 1-2: 109-122 (1979), s. 110; Postacıoğlu, a.g.e., s. 316; Karşı düşünce için bkz. Üstündağ, a.g.e., s. 437.

⁷² HGK, 15/4/1992, 2-131/240, (YKD, 1992/7, s. 1015); 16. HD, 17/6/1999, 2340/2369, (YKD, 2000/5, s. 729); 13. HD, 5/10/1999, 5884/6686, (YKD, 2000/6, s. 901); Yargıtay'ın aksi yönde kararları da vardır. "Verilen 10 günlük süre geçtikten sonra oturuma tanıklar getirilmiş ve dinlenmiştir. . . . Tanık listesi süresinde verilmeyince davacının tanık gösterme hakkı düşmüştür. Tanık listesinde gösterilmeyen kimseler tanık olarak dinlenemez." (2. HD, 12/12/1995, 11045/13571, (YKD, 1996/5, s. 709).

Burada genel olarak ve bir bütün hâlinde ilkelerin anlamı, işlevleri ifade edilmeye çalışılacaktır. İlkelerin incelenmesi, yargılamayı gerçek bir bakış açısından görme imkânı sağlar ve mahkeme önündeki yargılamayı düzenleyen mevzuatın düzeltilmesinde de rol oynar⁷³.

Medenî usul hukukuna hâkim olan ilkelerin içerikleri ve işlevleri usulün amacı ile ilgilidir⁷⁴. Medenî usulün amacının belirlenmesi ise, medenî usul hukuku ile ilgili kuralları yorumlayabilmek ve usul hukukunun gelişimi bakımından yeni hükümler önerebilmek için önemlidir⁷⁵. Usulün amacı, yargılamanın yürüyüş şekli, taraflara ve hâkime düşen görevlerin ve yetkilerin neler olduğunun tespiti açısından da önemlidir⁷⁶. Bu nedenle, ilk olarak medenî usulün amacının ne olduğu sorusunun kısaca irdelenmesi gerekir.

3.1.1. Medenî Usul Hukukunun Amacı

Medenî usul hukukunun amacı konusunda doktrinde fikir birliği yoktur. Bunun nedeni, usulün bütün sorunlarını bir amaca göre düzenlemenin mümkün olmayışı ve usulün çeşitli düşünüş biçimlerinin bir arada bulunan karmaşık bir yapı olmasıdır⁷⁷. Ayrıca, davaların sürüncemede bırakılması ve uzaması şeklinde ortaya çıkan sakıncaların nasıl giderileceğine ilişkin olarak önerilen tedbirler ile usulün amacı arasında ilgi bulunması da amaç konusunun çok tartışılmasına ve önem arz etmesine neden olmaktadır⁷⁸.

Doktrinde, medenî usulün amacı konusunda bugüne kadar ifade edilen görüşler kısaca şu şekilde özetlenebilir. Bir görüşe göre, medenî usulün amacı gerçek hukukî durumun tespit edilmesi, başka bir deyişle gerçeğe ulaşmaktır⁷⁹. Taraflarca getirilme

⁷³ Alangoya, *İlkeler*, s. 8-9.

⁷⁴ Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s.224.

⁷⁵ Konuralp, *İspat*, s. 6; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 40.

⁷⁶ Erdal Tercan, *Medenî Usul Hukukunda Tarafların İsticvabı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2001), s. 39.

⁷⁷ Alangoya, *İlkeler*, s. 76.

⁷⁸ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 2.

⁷⁹ Alangoya, *İlkeler*, s. 86 vd; Tercan, *İsticvap*, s. 41-42; M. Kamil Yıldırım, *Medenî Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret, 1990), s.32 vd; Ancak Gaul, her şeye rağmen davanın amacının yargılama teorisi anlamında gerçeği aramak olmadığını belirtmiştir. Ona göre gerçek kavramı hakkındaki felsefi tartışmalar mahkeme önüne taşınmamalıdır. Aristo'nun gerçekle örtüşen doğruluk kavramı hâkimin gücünü aşar. Çünkü onun emrine güvenilir, her türlü hatayı önleyen subjektif bağlayıcı ölçütler verilmemiştir. Gerçek "algılama"ya dayalı yargılama imkânından daha güçlü olmamalıdır. Bu imkân ise dünya üzerindeki hâkimlerin kapasitesiyle sınırlıdır (Hans Friedhelm Gaul,

ilkesi de bu amaca hizmet eder⁸⁰. Bir başka görüşe göre amaç, özel hukukun tanıdığı hakların korunması, daha sık ifade edilen şekli ile subjektif hakların korunmasıdır⁸¹. Daha genel bir yaklaşıma göre ise, usulün amacı adaleti gerçekleştirmektir⁸². Bir diğer görüşe göre ise yargısal kararın temel amacı uyuşmazlıkları hukuka uygun biçimde ve akılcı bir yöntemle çözmektir⁸³. Medenî usulün amacı olarak kabul edilen bu temel hususlardan başka, hukukî barışın korunması ve bu yolla hukukun gerçekleştirilmesi⁸⁴ de usulün amaçları arasında gösterilmektedir.

Usulün amacı bakımından yapılan genel ve kısa açıklamadan sonra varılan sonuç, medenî usul hukukunun tek bir amacının olmadığıdır⁸⁵. Medenî usul hukukunun kuralları, kurumları veya kavramları yorumlanırken, usulün amacı olarak ifade edilen bütün değerler dikkate alınmalıdır. Örneğin, delillerin hasrı ile ilgili olarak yorum ve değerlendirmeler yapılırken gerçeğin bulunması, subjektif hakkın gerçekleştirilmesi veya uyuşmazlığın hukuka uygun olarak çözülmesi şeklinde ifade edilen amaçların bütünü dikkate alınmalıdır.

Ancak, sayılan amaçlar arasından birini temel amaç olarak tercih etmek gerekirse, bu, genel kabul gören görüşün benimsediği şekilde tarafların subjektif haklarının gerçekleştirilmesi olarak kabul edilmelidir⁸⁶. İster devlet makamları önündeki yargılamayı isterse bunların dışındaki alternatif çözüm yollarını düzenleyen usuller

“Yargılamanın Amacı-Güncelliğini Koruyan Bir Konu”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı, (İstanbul: 16 Mayıs 2000)**, Almanca’dan çeviren: N. Deren Yıldırım. **İlkeler Işığı Altında Medenî Yargılama Hukuku**. Der.: M. Kamil Yıldırım, (İkinci basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001), s. 82-117, s. 103.

⁸⁰ Alangoya, **İlkeler**, s. 11.

⁸¹ Ramazan Arslan, **Medenî Usul Hukukunda Dürüstlük Kuralı** (Ankara: S Yayınları, 1989), s. 38; Gaul, **a.g.b.**, s. 102; Sema Taşpınar, “Medenî Yargılama Hukukunda Amaç Sorunu”, **Faruk Erem’e Armağan**, s. 759-787 (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 1999), s. 786; Üstündağ, **a.g.e.**, s. 2.

⁸² Yılmaz, **İslah**, s. 6.

⁸³ Konuralp, **İspat**, s. 6.

⁸⁴ Pekcanitez/Atalay/Özekes, **a.g.e.**, s. 41-42; Üstündağ, **a.g.e.**, s. 12.

⁸⁵ Alangoya, **İlkeler**, s. 76; Konuralp, **İspat**, s. 6; Pekcanitez/Atalay/Özekes, **a.g.e.**, s. 41-42.

⁸⁶ Kural olarak, taraf iradelerine üstünlük tanındığı, dava malzemesi taraflarca sağlandığı, davalı kabul veya davacı feragat yoluyla uyuşmazlığı sona erdirebildiği, maddi hukuktaki haklılık ispat yükü kuralları ile belirlendiği, hukukî işlemler bakımından kanunî delil sistemi yürürlükte olduğu ve hâkim ikrarla bağlı olduğu için yargılamanın amacının maddi gerçeği sağlamak olduğu görüşü medenî yargılama hukukunun yapısına uygun düşmemektedir (Taşpınar, **Amaç**, s. 771).

olsun, hepsinin ortak ve en önemli amacı “ taraflar arasındaki uyuşmazlıkları kesin ve geleceğe dönük olarak çözmektir”⁸⁷

3.1.2. İlkelerin Değeri ve İşlevi

Usulün amacı ile ilgili olarak yapılan bu genel değerlendirme, ilkelerin her şeyden önce usulün amacından doğduğunu göstermektedir. İlkeler, amacı gerçekleştirmek için birer araçlardır. İlkeler, yargılamayı gerçek bir bakış açısından görme imkânı verir ve mahkemelerdeki yargılamayı düzenleyen mevzuatın düzeltilmesinde rol oynar⁸⁸.

Doktrinde, ilkelerin medenî usul hukuku içindeki yeri, işlevi ve değeri bakımından da fikir birliği yoktur. Bir görüşe göre, ilkelerin değeri konusunda tereddüt vardır⁸⁹. Bir başka görüş, ilkeleri hâkimin yetkilerinin düzenlenmesi olarak görmekte ve konuyu tabkikat aşamasında hâkimin yetkileri kısmında anlatmaktadır⁹⁰. Diğer bir görüşe göre ise ilkeler, medenî usul hukukunda yıllar boyunca süren uygulamalar sonunda varılan temel değerleri ifade etmektedir⁹¹.

İlkelerin anlamı ve değeri konusundaki tartışmalar bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ancak, ilkelere bu çalışmada yer verilmesinin sebebini göstermek bakımından, bir normun mantığını anlayarak bundan hukukî sonuçlar çıkarmanın ve kavram hukukçuluğu yapmanın tehlikesinden bahsedildiğini, buna karşılık bazı bağlayıcı ölçütler olmadan ise normların ve menfaatlerin anlaşılmasının mümkün olamayacağını, eğer bu ölçütler olmazsa öznel değerlendirmeler nedeniyle hatalı sonuçlar doğabileceğini belirtmek gerekir. Yargılamaya hâkim olan ilkeler, usulî

⁸⁷ Bu amaç medenî usulde şekli hakikatle yetiniliyormuş gibi algılanmamalıdır. Çünkü, özel hukuk uyuşmazlıklarının temelinde eşitler arası, çoğu kez iradeye dayalı bir ilişki vardır. Bunun sonucu olarak devletin medenî yargılamadaki görevinin ceza yargılamasındakinden daha az olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Şöyle ki, taraflar ancak uyuşamadıkları takdirde yargıya başvururlar. Devlet haklarını elde etmeleri konusunda onları zorlayamadığı gibi onların istemleri ile de bağlıdır (m. 72, 74). Çünkü, ihlâl edilen hak veya korunması gereken menfaat taraflara aittir. Tarafların uyuşmazlığın kaderini belirleme hak ve yetkileri vardır (m. 236/I, 238) (Taşpınar, “Amaç”, s. 768).

⁸⁸ Alangoya, *İlkeler*, s. 9.

⁸⁹ Alangoya, *Usul*, s. 185; Aynı yönde bkz. Alangoya, *İlkeler*, s. 81.

⁹⁰ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 92, dn. 213.

⁹¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.c.*, s. 224.

sorunların çözümünde tek başına yeterli olmamakla birlikte, bir çok sorunun cevabında anahtar görevi görmektedir⁹².

Bu çalışmada, ilkeler, delillerin hasrının amacı ve sınırları bakımından sınıflandırılarak incelenecektir. Delillerin hasrı imkânının kabul edilmesinin en önemli sebebi yargılamanın hızlandırılması isteğidir. Bu bağlamda, özellikle teksif ilkesi, usul ekonomisi ilkesi, hâkimin aydınlatma ödevi, hukukî dinlenilme hakkı üzerinde durulacaktır. Ayrıca, delillerin hasrı, bir taraf usul işlemi olması nedeniyle, tasarruf ilkesi ve taraflarca hazırlama ilkesi bakımından da değerlendirilecektir.

İlkeler incelenirken takip edilecek sıralamada her hangi bir özel neden gözetilmeyip, usul hukukuna ilişkin genel eserlerde, yazarların çoğu tarafından benimsenen sıralama izlenecektir⁹³. Delillerin hasrı bakımından önemli olan ilkeler açıklanırken ise sözkonusu ilkelerin hangi bakımdan önemli oldukları ayrıca açıklanacaktır. Belirtmek gerekir ki, burada tüm usul ilkeleri değil, sadece delillerin hasrıyla ilgili olanlar üzerinde durulacaktır.

3.2. Delillerin Hasrı Bakımından Usul Hukukuna Hâkim Olan İlkeler

3.2.1. Delillerin Hasrının Amacı ve Niteliği Yönünden İlkeler

3.2.1.1. Tasarruf İlkesi

Tasarruf ilkesi, tarafların yargılamanın başlangıcını, konusunu ve sona ermesini belirleyebilmelerini ifade eder. Tarafların dava konusu üzerinde serbestçe tasarruf edebilmeleri anlamına gelir⁹⁴. Başka bir deyişle, tasarruf ilkesi, hâkimin kendiliğinden bir davaya bakamayacağını, davaya ancak talep üzerine bakabileceğini ve hâkimin tarafların talepleri ile bağlı olduğunu ifade eder. Örneğin, taraf dilerse dava

⁹² Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 93.

⁹³ Alangoya, *Usul*, s. 185-191; Alangoya, *İlkeler*, s. 2-5; Bilge/Önen, *a.g.e.*, 290-301; Kuru, *Usul C. II*, 1917-1926; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 403-412 ; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, 224-264.

⁹⁴ Alangoya, *Usul*, s. 185; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 296; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 224; Üstündağ, yukarıdaki görüşleri ifade etmekle birlikte, tasarruf ilkesi-taraflarca hazırlama ilkesi ayrımı yapmamış, tasarruf ilkesine ilişkin açıklamaları taraflarca hazırlama ilkesi altında yapmıştır (Üstündağ, *a.g.e.*, s. 239).

açar (m. 72, 79); dava açarken dava konusunu ve talep sonucunu kendisi belirler (m. 74); davasından feragat edebilir (m. 91) veya davasını geri alabilir (m. 185/II).

Tasarruf ilkesinin dava konusu ile ilgili olduğu ve dava malzemesiyle bir ilgisinin bulunmadığı kabul edilmektedir. Dava konusu, dava dilekçesinde yer alan istemdir⁹⁵. Deliller ise dava malzemesi içinde kabul edilmekle beraber, dava konusu içinde yer almadıklarından⁹⁶ tasarruf ilkesinin delillerin hasrı bakımından etkili olmadığı sonucuna varılır. Dava malzemesi ve bunun yargılamaya getirilmesi ile ilgili olan ilkeler taraflarca hazırlama ya da re'sen araştırma ilkeleridir.

3.2.1.2. Taraflarca Hazırlama İlkesi

Taraflarca hazırlama ve re'sen araştırma ilkesi, uyumsuzlukla ilgili olan hukuk kuralının uygulanabilmesi için, somut olayda bulunması gereken maddi vakıaların teminini kimin sağlayacağı sorusunun cevabı ile ilgilidir. Medenî usul hukukunda asıl olarak geçerli ilke taraflarca hazırlama ilkesidir. Bu ilkenin uygulandığı davalarda dava malzemesinin yargılamaya getirilmesi taraflara aittir⁹⁷.

Taraflarca hazırlama ilkesi, davaya ilişkin her türlü yetki olarak değil de sadece dava konusu vakıalar ve delillerle sınırlı olarak tarafların sahip olduğu yetki olarak kabul edilmektedir⁹⁸.

Medenî usul hukukunun, özel hukuka ilişkin hakların gerçekleşmesine ve korunmasına yönelik amacı taraflarca hazırlama ilkesine temel teşkil eden nedenlerden

⁹⁵Ekkehard Becker-Eberhard, "Dava Malzemesinin Taraflarca Getirilmesi İlkesinin Esasları ve Sınırları", *Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 4 Mayıs 1998)*. Almanca'dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. *İlkeler Işığı Altında Medenî Yargılama Hukuku*. Der.: M. Kamil Yıldırım. (İkinci basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001), s.17-42, s. 20; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 94.

⁹⁶Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 94; Yılmaz, *Islah*, s. 145; Karşı düşünce için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 244.

⁹⁷Yavuz Alangoya, "Yargılamanın Sevkinde Prensipler ve Bu açıdan 1711 SK İle Değiştirilen 409. Madde Açısından Düşünceler", *HUMK'u Değiştiren 1711 Sayılı Kanun ve Noterlik Kanunu Hakkında Sempozyum (İstanbul: 1976)*, s. 85-118, s. 89; Ansay, *Usul*, s. 148; Becker-Eberhard, *a.g.b.*, s. 18 ve 31; Kuru, *Usul C. II*, s. 1920; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 405; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 228; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 96; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 240; Bilge/Önen, bu ilkeyi pek de açık olmayan bir biçimde, tarafların iddia ve müdafaalarıyla hâkimin bağıllığı ilkesi olarak ifade etmiş ve tasarruf ilkesinin kapsamına giren konuları bu başlık altında incelemişlerdir (Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 293); Alangoya, belirtilen düşüncelerin aksine bu ilkelerden birinin usul hukukuna hâkim olduğunu söylemenin doğru olmadığını belirtmiştir. Çünkü, bu ilkelerden birinin bütün tutarlı sonuçları ile bir medenî usul sisteminde etkin olmaları sözkonusu olmamıştır (Alangoya, *İlkeler*, s. 62, 81; Alangoya, *Usul*, s. 187).

⁹⁸Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 96; Üstündağ, ilkenin tartışmalı olduğunu belirtmiş, fakat hâkim ilkenin hangisi olduğu hakkında bilgi vermemiştir (Üstündağ, *a.g.e.*, s. 251).

biridir⁹⁹. Taraflarca hazırlama ilkesinin sebebi, sadece hakkın özel hukuka ilişkin olması ve tarafın bu hak üzerindeki tasarruf yetkisinin davada devam etmesi değil, mahkemeye intikal eden vakıaların da tarafların tasarruf yetkisi kapsamında olmasıdır¹⁰⁰.

Taraflarca hazırlama ilkesi deliller bakımından da geçerlidir. Buna göre, hâkim bizzat delil toplayamaz (m. 180, 195, 240)¹⁰¹. Davacı netice-i talebini haklı kılan vakıaları, davalı ise ileri sürdüğü itiraz ve def'ileri ispatlamalıdır. Subjektif ispat yükü olarak adlandırılan bu kural dava malzemesinin taraflarca getirilmesinin tipik bir özelliğidir¹⁰².

Ancak, vakıalar ile delillerin mahkemeye getirilmesi farklı usullere tâbidir. Deliller (yazılı deliller) dilekçelerle birlikte mahkemeye sunulmak zorundadır; ancak, taraflar delillerini mahkemeye sunmamışlarsa, hâkim ilk duruşmada bu eksikliğin tamamlanması için 10 günlük kesin bir süre verir (m. 180/II, 200/III). Vakıalar için bu şekilde süre verilebilmesi ise mümkün değildir. Vakıalar ve deliller bakımından ortaya çıkan bu farklılık, delillerin iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı kapsamında olmadığını göstermektedir¹⁰³.

Taraflarca getirilme ilkesi, deliller bakımından kanundaki çeşitli hükümlerle (delil ikamesi ile ilgili olarak m. 75/III, 217/II, 244, 378; delil türleri bakımından m. 275, 363 ve isticvap bakımından ise m. 230) sınırlandırılmıştır. Yani, delillerin yargılamaya getirilmesinden esasen taraflar sorumlu olmakla birlikte, hâkime de bu konuda yetki verilmiş, hatta delil gösterilmesini işaret etme ödevi yüklenmiştir.

Bu bağlamda, hâkim, belli bir delili hatırlatmamak kaydıyla, vakıaların aydınlanması için tarafların delil ikame etmelerini isteyebilir¹⁰⁴. 1925 tarihli Neuchatel

⁹⁹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 229.

¹⁰⁰ (Becker-Eberhard, a.g.e., s. 32); Karşı düşünce için bkz. Alangoya, *İlkeler*, s. 79.

¹⁰¹ Kuru, *Usul C. II*, s. 1922; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 406; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 406; Elberhard Schilken, "Medenî Yargılamada Hâkimin Rolü", *Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 19 Nisan 1999)*, Almanca'dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. *İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku*. Der.: M. Kamil Yıldırım. (İkinci basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001), s. 43-66, s. 63; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 97; Üstündağ, a.g.e., s. 241.

¹⁰² Schilken, a.g.b., s. 64.

¹⁰³ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 230.

¹⁰⁴ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 230; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 98; Üstündağ, a.g.e., s. 241; HGK, 17.10.1984, 10-582/817 (M. Akif Tutumlu. *Medenî Yargılama Hukukunda Delillerin İleri Sürülmesi*. (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2002), s. 108).

Usul Kanununun getirdiği en önemli yeniliklerden biri, hâkimin yargılamayı sevk yetkisinin genişletilmesidir. Zira, HUMK m. 75/III hâkimin aydınlatma ödevinin bir parçası olarak kabul edilmektedir¹⁰⁵. Ayrıca, hâkim bilirkişi görüşüne ve keşif icrasına re'sen başvurabilir (m. 275, 363), isticvaba re'sen karar verebilir (m. 230/I)¹⁰⁶.

Deliller konusunda hâkime tanınan yetkiler gerçeğe ulaşma amacına hizmet etmektedir¹⁰⁷. Bu yetkilerin ikinci bir işlevi de usulün sosyal nitelikli bir kurum olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre, hâkim hukuku bilmeyen tarafa aydınlatma ödevi ile olduğu gibi delil temini yetkisine dayanarak da yardımcı olabilir¹⁰⁸.

Ancak, hâkimin bu şekilde yetkilerle donatılması taraflarca hazırlama ilkesinin deliller bakımından uygulanmadığı anlamına gelmez. Çünkü hâkimin yetkileri sınırsız değildir. Taraflar hâkimin re'sen delil celbetmesini sınırlandırabilirler. Bunun için tarafların anlaşmaları veya bir tarafın iradesi yeterlidir. Örneğin, tarafın ikrarda bulunması (m.236) veya iki tarafın anlaşması hâlinde (m. 216/c.2), bir ispat faaliyetine gerek olmadığı için m. 75/II uygulanmaz¹⁰⁹.

Hâkimin yetkisinin sınırlandırılmasının ve taraflarca getirilme ilkesinin uygulanmasının önemli bir örneği de delillerin hasredilmesidir. Taraf delillerini hasrederse, hasredilenler dışında kalan delillerle ispat mümkün olmaz ve hâkim m. 75/III' deki yetkisini kullanamaz¹¹⁰.

Deliller hasredildiği takdirde, taraflarca hazırlama ilkesi ile hâkimin aydınlatma ödevi karşı karşıya gelir. Bu iki ilkeden hangisinin üstün tutulacağı ise medenî usulün esas ve nihai amacının ne olduğu sorusunun cevabına göre belirlenir. Usul hukukunun esas amacı tarafların subjektif haklarının gerçekleştirilmesi olduğuna göre, m. 75/III ile hâkime bahşedilen yetkinin deliller hasredildiği takdirde sona erdiği kabul edilmelidir. Çünkü, usulün gerçeğe ulaşma amacı, tarafların kendilerini ve mahkemeyi sınırlandıran işlemler yapmaları hâlinde ikinci planda kalır. Örneğin, taraf ikrarda bulunduğu

¹⁰⁵ Alangoya, **İlkeler**, s. 162, dn. 201 ve s. 163; Kuru/Arslan/Yılmaz, **a.g.e.**, s. 406.

¹⁰⁶ Kuru, **Usul C. II**, s. 1922; Kuru/Arslan/Yılmaz, **a.g.e.**, s. 406; Pekcanitez/Atalay/Özekes, **a.g.e.**, s. 230. Schilken, **a.g.b.**, s. 64; Üstündağ, **a.g.e.**, s. 242.

¹⁰⁷ Alangoya, **İlkeler**, s. 168; Pekcanitez/Atalay/Özekes, **a.g.e.**, s. 233.

¹⁰⁸ Alangoya, **İlkeler**, s. 169.

¹⁰⁹ **Aynı**, s. 170.

¹¹⁰ **Aynı**, s. 171.

takdirde hâkim ikrara konu olan vakıanın gerçek olduğunu kabul etmek zorundadır. Ayrıca, delillerini hasreden taraf özgür iradesiyle ve kendi tasarruf alanı içinde bir tercih yapmış ve delil gösterme hakkını sınırlandırmıştır. Böyle bilinçli bir tercih yapıldığında, artık tarafın hukukî bilgisizliğinden bahsedilemez. Tarafın özgür ve iradi seçimine hukuk düzeninin saygı göstermesi doğaldır.

Sonuç olarak, deliller hasredildiği takdirde, kural olarak taraflarca hazırlama ilkesi hâkimin aydınlatma ödevine tercih edilmeli ve delillerini hasreden taraf davanın ileriki aşamalarında yeni delil göstermek istediğinde, bu talep, kanuna ve haklı sebeplere (Örneğin, m. 83 vd., 244, 378 vb) dayanmıyorsa reddedilmelidir.

Çekişmeli yargıda kamu yararının sözkonusu olduğu durumlarda, zayıfların korunması, sosyal güvenlik vs. sebeplerle ise re'sen araştırma ilkesi uygulanır. Re'sen araştırma ilkesinin uygulandığı durumlarda, hâkim, kararını tarafların bildirmiş oldukları vakıalara dayandırabilmek için, onların varlığına kanaat getirmelidir. Bu nedenle, taraflar arasında çekişmeli olmayan veya tarafların ileri sürmediği vakıalar da (örneğin, ikrar edilen vakıalar) hâkim tarafından re'sen incelenir¹¹¹.

Re'sen araştırma ilkesinin sonucu olarak hâkim bütün delilleri re'sen araştırabilir. Delillerin hasredilmesi, daha sonra delil gösterilebilmesi bakımından hâkimi ve tarafları bağlamaz. Çünkü davanın ispatı için gerekli bütün delillere hâkim kendiliğinden başvurabilir. Örneğin, boşanma davalarında hâkim tarafların talepleriyle, ileri sürdükleri vakıalarla ve gösterdikleri delillerle bağlı değildir. Hâkim, re'sen vakıalar araştırabileceği gibi delil de toplayabilir.

3.2.1.3. Teksif İlkesi

Taraflar bütün iddia ve savunma sebeplerini belirli bir usul kesitine kadar ileri sürmelidirler. Kural olarak, belirli bir usul kesitinden sonra ileri sürülen dava malzemesi (vakıalar ve deliller) mahkemece kabul edilmez ve böylece yargılamanın hızlanması sağlanır. Zira, teksif ilkesinin amacı da davaların gereksiz yere ve kötü niyetle uzatılmasını engellemektir¹¹².

¹¹¹ Kuru, *Usul C.II*, s. 1923; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 232.

¹¹² Alangoya, *Usul*, s. 167; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 297; Hatice Özdemir, "Medenî Yargılama Hukukunda Yargının Hızlandırılmasına İlişkin Tedbirler ve Müesseseler", *İstanbul Barosu Dergisi*, C. 72, S. 4-5-6:

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1986 yılında yayımladığı usul hukuku ilkelerinden beşincisi teksif ilkesini düzenlemektedir. Bu ilkeye göre, kanununun başka şekilde düzenlediği hâller hariç, tarafların iddia ve savunmaları ile kural olarak ispat vasıtaları, mümkün olur olmaz yargılamanın başında ve her hâlukarda davanın başlangıç safhasının bitiminden önce ileri sürülmelidir. Davanın seyrini etkileyecek bütün unsurların, tarafların iddia ve savunmalarının ve yargılamanın gerçekleşeceği çerçevenin ve son olarak da nihai hükmün en kısa zamanda saptanmasını mümkün kılacak şekilde davanın başında bilinmesi ve bildirilmesi çok önemlidir¹¹³.

Bu ilkenin sonucu olarak, taraflar bütün iddia ve savunma sebeplerini belirli bir usul kesitine kadar ve hepsi birlikte olacak şekilde ileri sürmek zorundadırlar. HUMK'da davacı bakımından m. 179/III, davalı bakımından m. 202/I ile taraflara davanın başında iddia ve savunmaları ile bunların sebeplerini mahkemeye bildirme yükümlülüğü getirilmiştir (ayrıca bkz. m. 187, 201/b.1, 202/I, 221, 242). Bu yükümlülük davanın başında yerine getirilmeyip daha sonra yargılamaya vakıa getirilmek istenirse çeşitli yaptırımlar uygulanır (örneğin, m. 185/b.2 ve 202/II).

2494 Sayılı Kanun'un¹¹⁴ HUMK'da yaptığı değişikliklerle deliller bakımından yeni bir sistem getirilmiştir. Buna göre, layihalar teatisi aşamasında, taraflar ellerinde bulunan belgelerin asıllarını veya örneklerini dava dilekçesine eklemek zorundadırlar (m. 180/I, 195, 200/II)¹¹⁵. Kanun koyucunun bu düzenlemeyi yapması, yargılamanın çabuklaştırılması için delillerin de bir an önce yargılamaya getirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

330-357, (1998), s. 344; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 244; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 252; Walter H. Rechberger, "Avusturya Medenî Yargılamasında Yargılamanın Hızlandırılması", *Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 16 Nisan 1997)*, Almanca'dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. *İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku*. Der.: M. Kamil Yıldırım. (İkinci basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001), s. 1-16, s. 12; Bu ilkeye yöneltilen eleştiriler için bkz. Ansay, *Usul*, s. 157; Rechberger, *a.g.b.*, s. 12 vd; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 298; Alangoya, *Usul*, s. 188.

¹¹³ Selçuk Öztekin, "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin *Adaletin İşleyişini İyileştirmeye Yönelik Usul İlkeleri* Konulu Tavsiye Kararı", *Hukuk Araştırmaları*, S. 1: 9-20, (1986), s. 14.

¹¹⁴ 18/7/1981 tarihli ve 17404 sayılı R.G.

¹¹⁵ Bu sistemin gereklerine aykırı hareket edilmesi hâlinde m. 163/I' deki yaptırımın uygulanıp uygulanmayacağı konusunda Yargıtay'ın içtihatlarının etkili olacağını belirtilmiştir (Üstündağ, *a.g.e.*, s. 255); HUMK m. 180 ile getirilen sistemin, 75/II, 217, 244 ve 378. maddeler ile nasıl uygulanacağını ayırt edilememesi ve hâkimler tarafından 10 günlük sürenin kesin süre gibi uygulanmamasının bu hükmün getirmek istediği çabukluğu ve basitliği sağlayamadığını belirtilmiştir. Ayrıca, sadece kanunlarda yapılan değişikliklerin istenen amaca hizmet ederken yetersiz kaldığını vurgulanmıştır (Hakan Pekcanitez, "Yargılamanın Hızlandırılmasına İlişkin Avrupa Usul Hukukundaki Gelişmeler", *Yargı Reformu 2000 Sempozyumu (İzmir: 5-6-7-8 Nisan)*, 52-74 (İzmir: 2000), s. 55).

Delillerin hasrı teksif ilkesinin amacına hizmet eder. Delillerin hasrı bakımından en önemli ilke teksif ilkesidir. Taraf delillerini hasrederek, iddiasının temelini oluşturan vakıaların ispatı için kullanacağı bütün delillerini bildirmiş olur ve bunlardan başka delil göstermeyeceğini taahhüt eder. Böylece, mahkeme uyuşmazlık ile ilgili bütün vakia ve delillere bir anda ulaşır ve henüz davanın başındayken uyuşmazlığın nasıl çözülebileceğini kolayca öngörebilir.

Belirtmek gerekir ki, delillerin teksifine ilişkin m. 180, 195 ve 200'deki delil gösterme mecburiyeti delillerin hasrını düzenlemeyip, zaman kaybını önlemeyi ve savunmanın yapılabilmesini amaçlamaktadır. Buna göre, delillerini bildiren taraf davanın ileriki aşamalarında tahkikat tamamlanıncaya kadar yeni delil ileri sürebilir¹¹⁶. Delillerin hasrı teksif ilkesinin amacına hizmet etmekle birlikte, teksif ilkesi davada delillerin hasrını zorunlu kılmaz. Daha önce de belirtildiği gibi, delillerin hasredilmemiş olması davayı uzatma girişimi anlamına gelmez. Deliller hasredilmeden de dava makul bir süre içinde sona erdirilebilir.

Bir davada hem çabuk hem de gerçeğe uygun karar vermek temel amaçlardandır. Ancak, bu iki amacın bir arada gerçekleştirilmesi kolay değildir¹¹⁷. Teksif ilkesi uygulanırken tarafların acemilik ve bilgisizlikleri sebebiyle davayı kaybetmelerine izin verilmemelidir. Sosyal usul teorisinin bir gereği olarak, teksif ilkesi tarafların hukukî dinlenilme hakkını ihlâl edecek şekilde düzenlenmemeli ve uygulanmamalıdır¹¹⁸.

Teksif ilkesini yorumlayan bu görüş, delillerin hasrı bakımından kanundaki hükümlerin yorumlanmasında yol gösterici olmalıdır. HUMK m. 179'da delillerin nelerden ibaret olduğunun dava dilekçesinde bulunması gereğine işaret edilir. Teksif ilkesi katı yorumlanırsa bu hükmün dava dilekçesinde delillerin hasrını düzenlediği sonucuna varılabilir. Ancak, teksif ilkesi hukukî dinlenilme hakkının ihlâl edilmesine ve gerçeğe ulaşma amacından sapılmasına neden olmamalıdır. Bu nedenle, kanun hükmü teksif ilkesi bağlamında usulün amacı dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

¹¹⁶ K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 101.

¹¹⁷ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 254.

¹¹⁸ Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 245.

HUMK sisteminde teksif ilkesinin çok katı düzenlenmediği görülmektedir. Örneğin, teksif ilkesini yumuşatmak için dava konusu ve vakıalar için ıslah kurumu kabul edilmiştir¹¹⁹. Deliller bakımından da aynı durum sözkonusudur. Taraflar, kural olarak, delillerini hasretmedikleri sürece ve hâkimin kabul etmesi şartıyla tahkikatın sonuna kadar her zaman delil gösterebilirler (m. 75/III, 180/II, 200/II, 217/II, 244, 378). Bu durum HUMK m. 179'da 5.3.1985 tarihinde değişiklik yapan 3156 sayılı kanundan sonra da devam etmektedir¹²⁰. Zira, Yargıtay uygulaması da mümkün olduğunca taraflara hukukî dinlenilme haklarını kullanmaları konusunda imkân tanınması yönündedir¹²¹.

HUMK sistemi ve Yargıtay uygulamasına benzer şekilde, Avusturya Hukukunda § 179 ZPO ikame serbestisini garanti etmektedir. ZPO, yargılamanın uzaması tehlikesini hâkimin davayı sevk yetkisi ile karşılamaya çalışmaktadır. Yeni vakıalar ve yeni deliller açıkça davanın uzatılması amacıyla daha önce ikame edilmemişler ise ve bunların ikamesine izin verilmesi hâlinde dava ciddi biçimde uzayacaksa, dava, talep üzerine ve re'sen kabule şayan olmadığı gerekçesiyle reddedilir. Teksif ilkesi, Avusturya Hukukunda davanın uzatılması tehlikesinin yüksek derecede muhtemel olduğu belli davalarda (eski hâle getirme ve icra davalarında) veya kira sözleşmesinin feshi davasında sürprizlere karşı kiracıyı korumak için kabul edilmiştir¹²².

3.2.1.4. Usul Ekonomisi İlkesi

Mahkeme önüne gelmekle, kamu yararı alanına giren uyuşmazlığın basit, çabuk ve ucuz görülmesinde tarafların olduğu kadar kamunun da yararı vardır. Bu nedenle hâkim davayı mümkün olduğu kadar çabuk ve düzenli bir biçimde sonuçlandırmalıdır¹²³.

¹¹⁹ Aynı, s. 246.

¹²⁰ Nihat Yavuz. "Hukuk Davalarında Hızlılık ve Yargıcın Etkinliği", *Yasa Hukuk Dergisi*, S. 9: 1301-1326, (1979), s. 1304; K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 101-102; Alman Hukukunda teksif ilkesi hakkında bilgi için bkz. Üstündağ, *a.g.e.*, s. 253 vd.

¹²¹ "Davalı savunmasını ispat için delillerini hasrı ve beyan ettikten sonra yeniden delil gösteremez" (HGK, 16/12/1967, 328/621) (Yavuz, "Yargıcın Etkinliği", s. 1304); "Deliller hasredilmedikçe veya ikamesi için kesin mehil verilmedikçe her zaman yeni delil gösterilebilir" (HGK, 16/3/1974, E. 1972/4-1240, K. 1974/220; YKD, 1975/7, s. 5-6).

¹²² Rechberger, *a.g.b.*, s. 12-13.

¹²³ Kuru, *Usul C. II*, s. 1934; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 411.

Usul ekonomisi ilkesi gereksiz dava açılmasını, yargılama sırasında gereksiz işlemler yapılmasını ve zor yöntemlerin seçilmesini önlemeye yönelmiştir. Yargılamada emekten, zamandan ve masraftan tasarruf edilmesini amaçlayan bir ilkedir¹²⁴.

Usul ekonomisi ilkesi doğrudan pozitif temelleri olan bir ilkedir. Anayasa m. 141'e göre, "Davaların en az giderle ve *mümkün olan süratle* sonuçlandırılması yargının görevidir". AİHS m. 6/I'e göre, herkes, davasının "*makul bir süre*" içinde, adil ve açık olarak görülmesini isteme hakkına sahiptir. HUMK m.77'ye göre ise, "Hâkim tahkikat ve muhakemenin *mümkün olduğu derecede sürat ve intizam dairesinde* cereyanına ve beyhude masrafa yer verilmemesine dikkatle mükelleftir". Bu düzenlemeler etkin hukukî korumaya verilen önemin göstergesidir. Etkin hukukî korunma sadece doğru karar verilmesi ile değil, hakkın mümkün olduğunca çabuk gerçekleştirilmesi ile birlikte sağlanır¹²⁵. Hakkın mümkün olduğunca çabuk gerçekleştirilmesi ise, ancak usul ekonomisi ilkesine uymakla sağlanabilir.

Bir çok ülke, medenî usul hukukunda çabukluğun sağlanması için mevzuatlarında değişiklikler yapmıştır¹²⁶. Ancak, kanunlarda ne kadar değişiklik yapılırsa yapılsın altyapı ile ilgili temel ve teknik sorunlar çözülmedikçe yargılamanın hızlandırılmasının mümkün olmadığı görülmüştür¹²⁷. Usul ekonomisinin sağlanması ile

¹²⁴ Süha Tanrıver, "Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması İçin alınması Gereken Önlemler", **AÜHFD**, C. 49, S. 1-4: 67-83, (2000), s. 67; N. Deren Yıldırım, **Türk, İsviçre ve Alman Medenî Usul Hukukunda Kesin Hükmün Subjektif Sınırları**. (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1996), s. 44.

¹²⁵ Aynı, s. 243.

¹²⁶ Pekcanitez/Atalay/Özekes, **a.g.e.**, s. 244; Yılmaz, **Islah**, s. 10; Finlandiya, İtalyan, İspanyol, Kore, Japon Usul Kanunlarında yapılan değişiklikler hakkında bilgi için bkz. Pekcanitez, "**Yargının Hızlandırılması**", s. 52-63.

¹²⁷ Cengiz İlhan, "Hukuk Yargısında Gecikme/Tarafların ve Yargıcın Kendini Bağlaması", **Yargı Reformu 2000 Sempozyumu (5-6-7-8 Nisan 2000)**, 129-136, (İzmir: 2000), s. 130; Baki Kuru, "Hukuk Davalarında Yargılamanın Çabuklaştırılması İçin Alınması Gereken Tedbirler", **İstanbul Barosu Dergisi**, S. 4-6: 166-186, (1984); Kuru, **Usul C.II**, s. 1934 vd; Pekcanitez, "**Yargının Hızlandırılması**", s. 74; Pekcanitez/Atalay/Özekes, **a.g.e.**, s. 244; Hakan Pekcanitez ve Bilgehan Yeşilova, "Avrupa Medenî Usul Model Kanunu Tasarısı ve Değerlendirilmesi", **M. Tevfik Birsnel'e Armağan**, 335-367, (İzmir: 2001), s. 343; Ejder Yılmaz, "Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler", **SÜHFD**, S. 1-2: 55-76, (1996); Özbek, çabuk ve adil bir yargılama bakımından eleştirilerin genellikle HUMK'a yöneltildiğini, oysa HUMK'un iyi bir kanun olduğunu belirtmektedir. Zira, bu kanunun temelini oluşturan Nöşatel Medenî Usul Kanunu'nun 70 yıl önce kabul ettiği ilkelerinin, bazı Batı Avrupa ülkeleri tarafından bugün alkışlar ve büyük tezahürat arasında, daha yeni keşfedildiğini belirtmektedir (Selçuk Özbek, "Hukuk Davalarında Adil ve Çabuk Yargılama, Aksaklıklar-Çözüm Önerileri" **Yeni Türkiye, Yargı Reformu Özel Sayısı**, S, 10: 3902-3908, (1996), s.3902.

ilgili çözüm önerilerini burada tartışmak çalışmanın kapsamını aşacağı için bu konu üzerinde daha fazla durulmayacaktır¹²⁸.

Ancak, usul ekonomisi bakımından delillerin hasrı değerlendirilmeli ve delillerin hasrının hangi oranda gerekli ve etkili olduğu yanıtlanmalıdır. Bunun için öncelikle delil ikamesinin şekli ve zamanına ilişkin HUMK'taki hükümleri ve yine tarafların usulî davranışlarını düzenleyen diğer düzenlemeleri genel olarak gözden geçirmek gerekir.

HUMK m. 179'a göre, davacı delillerini dava dilekçesinde bildirmelidir. Ayrıca m. 180'e göre, davacı elindeki delilleri dilekçeye ekleyerek mahkemeye vermelidir. Aynı zorunluluk m. 195 ve 200/son ile davalı için getirilmiştir. Davacı veya davalı delillerini dilekçelerine ekleyerek mahkemeye sunmazlarsa hâkim ilk duruşmada her ikisine de delillerini sunmaları için 10 günlük kesin süre verir. Bu hükümlerle, tarafların, delillerini bir an önce mahkemeye sunmalarını sağlamak ve davayı uzatacak taraf davranışlarının önüne geçilmek istenmiştir. Ancak, kanun, bazı delillerin gösterilmesinin daha sonraki aşamalarda gerekebileceği düşüncesiyle, ilk duruşmadan sonra, delil gösterilmesi gereken hâllerde, taraflara yeni süre verilebileceğini düzenlemiştir (m. 217)¹²⁹.

Delil gösterilmesine ilişkin hükümlerden başka, tarafların usulî davranışlarını ve işlemlerini düzenleyen hükümlerde de davanın uzatılmasını engellemeye yönelik önlemler bulunmaktadır. HUMK m. 418'e göre, dava tarafın lehine sonuçlanmış olsa bile, taraf davayı kasten uzatırsa, gereksiz masraf yapılmasına neden olursa veya elindeki hükme etkili olan belgeleri zamanında hasmına bildirmezse yargılama masraflarının tamamından veya bir kısmından sorumlu olur. HUMK m. 306'ya göre ise, mahkemece belirli bir konunun ispatına karar verilir ve taraf, o konu hakkında üçüncü

¹²⁸ Yargılamada çabukluğun, basitliğin ve ucuzluğun sağlanması, adil bir yargılamanın koşullarının oluşturulması için alınması gereken önlemler hakkında bkz. İlhan, a.g.b., s. 129-136; İsmet Onur, "Yargının Hızlandırılması", *Yeni Türkiye Yargı Reformu Özel Sayısı*, S. 10: 3888-3892, (1996); Özdemir, a.g.m., s. 330-357; Meral Sungurtekin Özkan, "Yargılamanın Gecikmesi ve Hızlanmasında Avukatların Rolü", *Yargı Reformu 2000 Sempozyumu, (İzmir: 5-6-7-8 Nisan 2000)*, s. 137-151, (İzmir: 2000); Öztekin, "Usul İlkeleri", s. 9-20; Öztekin, "Adil ve Çabuk Yargılama", s. 3902-3908; Salim Öztuna, "Adalet Hizmetlerinin Çabuklaştırılması Konusunda Usul Kanunları İle Diğer Mevzuatta Yapılması Uygun Bulunan Değişiklikler Hakkında Düşünceler", *Yargıtay Dergisi*, S. 1-2: 7-23, (1985); Tanrıver, a.g.m., s. 67-83; Nihat Yavuz, "Hukuk Davalarında Sürat ve Sadelik Nasıl Temin Edilir", *Adalet Dergisi*, C. 67, S. 12: 110-124, (1976); Yavuz, "Yargıcın Etkinliği", s. 1301-1326.

¹²⁹ Pekcantez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 388.

şahıs veya resmî bir makamda bir delil bulunduğunu ileri sürerek bu delilin ibrazı için süre isterse, hâkim delilin davayı uzatmak amacıyla istendiği veya ağır ihmal ile zamanında ileri sürülmediği kanısına varırsa ve diğer taraf da talepte bulunursa delilin incelenmemesine karar verebilir. Yargılama önceden yapılabilecek bir usul işleminin yapılmamış olması nedeniyle ertelenmişse, Harçlar Kanunu m. 12’de öngörülen yaptırım uygulanarak celse harçları usul işlemini zamanında yapmayan taraftan alınır.

Görüldüğü üzere, kanunlardaki hükümler, tarafların davayı uzatıcı davranış ve işlemlerini önlemeye yöneliktir. Ancak, davanın uzatılmasını önlemek amacıyla öngörülen tedbirler arasında delillerin hasrı yer almamaktadır. HUMK delillerin hasredilmemiş olmasını davayı uzatıcı bir taraf davranışı olarak görmemiştir. Bu bağlamda, özellikle tarafların dava dilekçesinde delillerini bildirmeleri hâlinde, delillerin hasredilmiş olacağını ileri süren görüşe¹³⁰ karşılık, delillerin hasrının usul ekonomisi için olmazsa olmaz bir usul işlemi teşkil etmediği kabul edilmelidir. Çünkü, HUMK’da davanın her aşamasında ve davayı uzatacak şekilde delil gösterilmesini önlemeye yönelik yeterli sayıda çeşitli hükümler vardır. Ayrıca, davayı yürütme yetkisi kapsamında hâkim de davayı uzatma girişimlerini önleyecek tedbirleri alabilir. Örneğin hâkim, taraflardan belirli bir süre içinde delillerini göstermelerini veya mahkemeye ibraz etmelerini isteyebilir. Taraflar kesin süre içinde delillerini bildirmezlerse yeni delil gösterme haklarını kaybederler.

Sonuç olarak, usul ekonomisi bağlamında delillerin hasrı, yargılamanın çabuk, güvenli ve ucuz görülmesine hizmet eder ve makul bir süre içinde sonuçlanmasını sağlar. Ancak, deliller hasredilmediği takdirde tarafların davayı uzatma çabası içinde olduğu söylenemez. Delillerin hasrı usul ekonomisinin sağlanması için olmazsa olmaz bir usul işlemi değildir. Kanunlarda usul ekonomisini sağlamaya yönelik yeteri kadar hüküm vardır.

¹³⁰ Gültekin Nazlıoğlu, “Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununda 3156 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikle Delillerin Bildirilmesi ve Toplanması”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1: 5-11, (1987), s. 5; M. Akif Tutumlu, “Hukuk Yargılamasında Delil İkamisinin Kapsamı Şekli ve Zamanı”, *TBB*, S. 6: 924-934, (1989), s. 927; Kuru, *Usul C. II*, s. 1629; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 35.

3.2.2. Delillerin Hasrının Sınırı ve Kapsamı Yönünden İlkeler

3.2.2.1. Yargılamanın Hâkim Tarafından Yürütülmesi

Liberal usul teorisinin etkili olduğu dönemde yargılamanın yürütülmesi bakımından taraflara geniş yetkiler verilmiştir. Ancak, tarafların kötü niyetli davranışları sebebiyle yargılamalar uzadıkça ve sosyal usul teorisi geliştikçe tarafların hâkimiyeti büyük ölçüde sınırlandırılmıştır¹³¹.

HUMK'un kaynağı olan Neuchatel Usul Kanunu, hâkimi, taraflara göre daha etkin duruma getirmiştir. HUMK da yargılamanın hâkim tarafından yürütülmesi sistemini benimsemiştir¹³². HUMK sistemi bakımından taraf hâkimiyeti davanın açılması sırasında sözkonusu olup, dava açıldıktan sonra tüm yargılama safhalarında hâkimin daha etkin olduğu görülmektedir¹³³. Alman yasama organı da medenî usulün hızlandırılması amacıyla yargılamanın hâkim tarafından yürütülmesini benimsemiştir. Örneğin, hâkim tarafından verilen sürelerle uyulmaması durumunda sözkonusu hak sona ermektedir¹³⁴.

Delillerin hasrı bakımından hâkimin yargılamayı yürütme yetkisinin etkili olduğu söylenemez. Çünkü, delillerin hasrı bir taraf usul işlemidir. Delillerin hasrının hukukî sonuç doğurması için ne hâkimin ne de karşı tarafın rızası aranır. Delillerin hasrı kural olarak tek taraflı bir irade bildirimini ile yapılır.

Hâkimin yargılamayı yürütmek için yaptığı işlemler (süre verilmesi, çağrı yapılması vs.) davanın dış işleyişiyle ilgilidir. Delillerin hasrı ise hem taraf usul işlemi olması hem de davanın iç işleyişini ilgilendiren işlem olması nedeniyle hâkimin yargılamayı yürütme yetkisinin dışında kalır.

Deliller bakımından, hâkimin yargılamayı yürütme yetkisi çerçevesinde yapabileceği işlem, sadece belirli delillerin bildirilmesi veya mahkemeye ibraz edilmesi

¹³¹ Bu konuda Avrupa usul kanunlarında yapılan değişiklikler için bkz. Alangoya, “Yargılamanın Sevkinde Prensipler”, s. 90-96; Üstündağ, a.g.e., s. 263.

¹³² Alangoya, “Yargılamanın Sevkinde Prensipler”, s. 97; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 165; Alman Usul sisteminde kabul edilen de yargılamayı hâkimin yürütmesidir. Bu durum, tasarruf ve dava malzemesinin taraflarca getirilmesi ilksinden bağımsız olarak kabul edilmektedir (Schilken, a.g.b., s. 51).

¹³³ Schilken, a.g.b., s. 51; Üstündağ, a.g.e., s. 264.

¹³⁴ Schilken, a.g.b., s. 52.

için taraflara süre vermektir. Taraflar, verilen kesin süre içinde delilleri bildirmez veya ibraz etmezse davanın ileriki aşamalarında delil gösteremezler. Ancak, bu durum delillerin hasredilmesinin sonucu olarak değil, hâkimin taraflara verdiği kesin sürenin etkisinden (m. 163), başka bir deyişle kanundan kaynaklanır.

3.2.2.2. Hâkimin Aydınlatma Ödevi

Hâkim, doğru hüküm verebilmek ve maddi gerçeği bulabilmek için m. 75/II'ye göre, "...müphem ve mütenakız gördüğü iddia veya sebepler hakkında izahat isteyebilir". Hükümde izahat isteyebilir denilse de, bu, hâkim için bir ödev olarak kabul edilmektedir¹³⁵.

Hâkimin aydınlatma ödevinin¹³⁶ kapsamında tarafların iddia ve savunmalarına temel teşkil eden vakıalar ve davanın zaruri unsurları, yani taraflar, netice-i talep ve dava konusu yer alır¹³⁷.

Delillerin davaya getirilmesi yükümlülüğü ise kural olarak taraflara aittir. Ancak, m. 75/III kapsamında, hâkim de delillerin toplanması bakımından yetkilendirilmiştir. Kanun, tarafa sadece başka delili olup olmadığının sorulması ile yetinmemiş¹³⁸, taraflarca yargılamaya getirilmemiş olan delilleri hâkimin re'sen emredilebileceğini düzenlemiştir¹³⁹. Örneğin, taraflarca delil olarak bildirilmemiş olsa bile, dosya içeriğinden tanık olduğu öğrenilen kişi hâkim tarafından tanık olarak dinlenebilir.

Deliller hasredildikten sonra, hâkimin deliller bakımından aydınlatma ödevinin devam edip etmediğini de açıklamak gerekir. Delillerin hasredilmesi, yukarıda da belirtildiği gibi taraflarca hazırlama ilkesinin en iyi örneklerinden biridir ve hâkimin aydınlatma ödevini sınırlandırmaktadır. Bir taraf delillerini sayarak sınırlandırdıktan

¹³⁵ Alangoya, *Usul*, s. 288; Pekcanıtez/Atalay/Özeker, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁶ Becker-Eberhard, hâkimin "*aydınlatma ödevi*" kavramından kaçınılması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bu durumun aslı olmadığı hâlde hayat olayının açıklanmasında mahkemeye aktif bir rol biçtiği düşüncesindedir. Bunun yerine hâkimin "*işaret etme ödevi*" kavramının kullanılması gerektiği kanaatindedir (Becker-Eberhard, *a.g.b.*, s. 34).

¹³⁷ Alangoya, *Usul*, s. 252.

¹³⁸ *Aynı*, s. 291.

¹³⁹ Delillerin re'sen emredilebilmesi için yargılamaya usulüne uygun olarak getirilen vakıalar içinde dayanak noktaları bulunmalıdır (Alangoya, *Usul*, s. 293; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 249).

sonra, hâkim artık gerçeğin bulunması amacıyla re'sen delil getirilmesini isteyemez. Ancak, bu durum gerçeğin ortaya çıkmayacağı veya tarafın gerçeği isterse gizleyebileceği anlamına gelmez. Çünkü, delillerin hasrıyla aydınlatma ödevi sınırlandırılan hâkim, kanunun kendisine tanıdığı diğer araçlarla, örneğin, bilirkişi görüşüne veya keşif icrasına başvurarak da davayı aydınlatabilir.

Diğer taraftan, davayı aydınlatma ödevi, taraflarca hazırlama ilkesinin bir istisnasıdır. Bu istisna içerisinde ise delillerin hasrı bir sınır getirmekte ve aydınlatma ödevini sınırlandırmaktadır. Ancak, bu sınırlama aydınlatma ödevini tamamen ortadan kaldırmayıp, hasredilen mevcut deliller bakımından hâkimin aydınlatma ödevi devam etmektedir. Örneğin, hasredilen deliller arasında tanık beyanı olmasına rağmen, taraflarca tanık listesinde gösterilmemiş olan bir tanık, dava dosyası içinde dayanağı olmak kaydıyla, hâkim tarafından re'sen dinlenebilmelidir. Bu çözüm, medenî usulün amaçlarından biri olan gerçeğin bulunması bakımından da uygundur.

Sonuç olarak, usulün amacı, (gerçeğin bulunması, subjektif hakların ve adaletin sağlanması) delillerin hasrı ile hâkimin aydınlatma ödevi arasındaki ince çizgide gerçekleşir. Delillerin hasrıyla gerçek aleyhine verilen taviz hâkimin aydınlatma ödevi ile telafi edilmektedir. Ancak, bunun da bir sınırı vardır; o da, dava malzemesinin yani vakıaların ve delillerin tarafların tasarruf alanı içinde bulunmasıdır. Delillerin hasrı bağlamında, ne taraflarca hazırlama ilkesi aydınlatma ödevine tercih edilir ne de aydınlatma ödevi taraflarca hazırlama ilkesine. Daha önce de belirtildiği üzere, ilkeler konusunda kesin bir tercih yapılamaz. Usulün amacına ulaşmak için ilkeler bir bütün olarak kabul edilmeli ve bir arada uygulanmalıdır.

3.2.2.3. Dürüstlük Kuralı ve Doğruyu Söyleme Yükümlülüğü

Medenî kanunda yer alan dürüstlük ilkesi (MK m. 2) genel bir hukuk ilkesi olup medenî usul hukukunda da geçerlidir¹⁴⁰. Dava açılmasıyla davacı, davalı ve mahkeme arasında usul hukukuna ilişkin ve dava süresince devam eden bir

¹⁴⁰ Alangoya, *İlkeler*, s. 117; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 299; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 263; K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 144; Birçok usul kanununda (Avusturya, Alman, İsviçre Bern ve Zürih Kantonları, İtalya, Kore) dürüstlük kuralı açıkça düzenlenmesine rağmen HUMK'ta dürüstlük kuralını düzenleyen ayrı ve açık bir hüküm yoktur. Ancak, dürüstlük kuralına dayanan münferit hükümler bulunmaktadır (Arslan, *Dürüstlük Kuralı*, s. 3-22).

ilişki doğar. Taraflar birbirleriyle ve mahkeme ile olan usulî ilişkilerinde dürüst¹⁴¹, samimi olmalı ve usul kurallarının kendilerine tanıdığı yetkileri amacına uygun kullanmalıdırlar.

Özellikle bu çalışmanın konusu bakımından belirtilmelidir ki, usulî yetkiler davaların sürüncemede kalmasını sağlamak amacıyla dürüstlük kuralına aykırı olarak kullanılamazlar¹⁴². Zira, usul ekonomisi ilkesinin hayata geçirilebilmesi için dürüstlük kuralına uygun davranılması gerekmektedir. Bu nedenle, hukukî korunma talep eden taraf, isteminin temelini oluşturan vakıaları ve delilleri mahkemeye eksiksiz ve doğru olarak getirmelidir¹⁴³.

Usulî yetkiler kullanılırken dürüstlük kuralına uyulmaması hâlinde yaptırımın ne olacağı tartışmalıdır. Usul işleminin sadece usul ekonomisine aykırı olması, tek başına, dürüstlük kuralının ihlâli nedeniyle reddini gerektirmez¹⁴⁴. Ancak, bir usul işlemi sırf davayı geciktirmek için yapılırsa, işlemin reddine karar verilmesi gerektiği kabul edilmektedir¹⁴⁵. Örneğin, m. 306'ya göre, mahkemece belirli bir konunun ispatına karar verilir ve taraf, o konu hakkında üçüncü şahıs veya resmî bir makamda bir delil bulunduğunu ileri sürerek bu delilin ibrazı için süre isterse, hâkim delilin davayı uzatmak amacıyla istendiği veya ağır ihmâl ile zamanında ileri sürülmediği kanısına varırsa ve diğer taraf da talepte bulunursa delilin incelenmemesine karar verebilir.

Dürüstlük kuralı kapsamında tarafların doğruyu söyleme yükümlülüğünün varlığı da kabul edilir¹⁴⁶. Doğruyu söyleme yükümlülüğü taraflarca hazırlama ilkesinin önemli istisnalarından biridir. Zira, doğruyu söyleme yükümlülüğü dava malzemesinin eksiksiz getirilmesi yükümlülüğü ile bütünlük oluşturur¹⁴⁷. Bu bağlamda, dürüstlük kuralı ve doğruyu söyleme yükümlülüğü taraflarca hazırlama ilkesinin en bariz örneklerinden biri olan delillerin hasrı bakımından da etkilidir. Doğruyu söyleme

¹⁴¹ Dürüstlük kuralı kişilerin haklarını kullanmada ve borçlarını yerine getirmede ve diğer hukukî sonuç doğuran ilişkilerinde dürüst, namuslu, dengeli, davranışının sonucunu bilen orta zekalı bir insanın benzer işlem ve olaylardaki davranışına uygun davranışta bulunmasını sağlar (Arslan, **Dürüstlük Kuralı**, s. 24).

¹⁴² Arslan, **Dürüstlük Kuralı**, s. 48-56.

¹⁴³ Aynı, s. 58; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 263.

¹⁴⁴ Arslan, **Dürüstlük Kuralı**, s. 70, dn. 203.

¹⁴⁵ Aynı, s. 82; Yıldırım, dürüstlük kuralına her aykırılığın yaptırma yol açmayacağını, yaptırımın somut olaya göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (K. Yıldırım, **Delillerin Değerlendirilmesi**, s. 147).

¹⁴⁶ Alangoya, **Usul**, s. 286.

¹⁴⁷ Alangoya, **İlkeler**, s. 119; Arslan, **Dürüstlük Kuralı**, s. 121; Becker-Eberhard, a.g.b., s. 26.

yükümlülüğü gereği deliller usulüne uygun olarak ve eksiksiz olarak hasredilmelidir. Bu, sadece dürüstlük kuralının bir gereği değil aynı zamanda delillerin hasrı işleminin niteliğinden kaynaklanan bir durumdur. Çünkü, taraf delillerini hasrederse, kural olarak tekrar delil gösteremez. Zira, tarafın sadece delillerini hasretmesi bile onun dürüst ve samimi olduğuna karine teşkil eder. Çünkü, delillerini hasreden taraf, kural olarak davanın bir an önce aydınlanması ve sonuçlanması isteğini ortaya koyar.

Dürüstlük kuralı, asıl etkisini özellikle delillerin hasrından sonra yeni delil gösterilmek istendiğinde gösterir. Delillerin hasrından sonra kural olarak yeni delil gösterilemez. Ancak, kanun m. 244 hükmüyle tahkikat aşamasında tarafların talep etmesi hâlinde hâkimin yeni delil gösterilmesine izin verebileceğini düzenlemiştir.

Yeni delil gösterilmesi bakımından hâkimin takdir yetkisini düzenleyen HUMK m. 244, delillerin hasrının önemli bir istisnasıdır¹⁴⁸. Bu nedenle hâkim m. 244'deki takdir yetkisini kullanırken dikkatli olmalıdır. Özellikle 2494 ve 3156 SK'larla yapılan düzenlemelerden sonra bu hükmün çok daha titizlikle uygulanması ve davayı geciktirmek amacıyla dürüstlük kuralına aykırı olarak istemde bulunulduğunu gösteren belirtiler olması durumunda, bu istemin kabul edilmemesi gerekir¹⁴⁹. Delillerini hasreden taraf, davanın ileriki (daha sonraki) aşamalarında yeni delil göstermek isterse, hâkim m. 244'e dayanarak buna izin verirken, tarafın o ana kadar yaptığı işlemlerde dürüstlük ilkesine uygun hareket edip etmediğini dikkate almalı, tarafın işlem veya davranışı dürüstlük kuralına aykırı ise ve davanın uzamasına sebep olacaksa yeni delil gösterilmesine izin vermemelidir.

Sonuç olarak, dürüstlük kuralı, bir taraf usul işlemi olarak hem deliller hasredilirken taraflarca uyulması gerekli hem de delillerin hasrından sonra, taraflar yeni delil göstermek istediklerinde hâkimin dikkat etmesi ve takdir yetkisini kullanırken kıstas olarak alması gereken önemli bir usul ilkesidir. Dürüstlük ilkesi özellikle tarafların davayı uzatıcı davranış ve işlemlerini önleyebilmek için hâkime verilmiş etkili araçlardan biridir.

¹⁴⁸ Konuralp, *Delil Başlangıcı*, s. 148, dn. 14.

¹⁴⁹ Arslan, *Dürüstlük Kuralı*, s. 125.

3.2.2.4. Adil Yargılanma ve Hukukî Dinlenilme Hakkı

Adil yargılanma tarafın yargılamada haklarını koruyabilmesi ve yargılamanın sonucuna etki edebilmesi olup, yargılamanın kanuna, hakkaniyete uygun yapılmasına ve adil bir karar verilmesine hizmet eder¹⁵⁰.

Adil yargılanma hakkı taraflar arasında tam bir eşitliğin sağlanmasını ve bunun bütün yargılama boyunca devam etmesini gerektirir¹⁵¹. Adil yargılanma hakkının ihlâli, temel hak olan kişi özgürlüğünün ihlâli anlamına gelir. Gerçek hukukî korunmanın sağlanabilmesi için, adil yargılanma hakkının bir unsuru olan hukukî dinlenilme hakkına ve silahların eşitliği ilkesine de uyulması gerekir¹⁵².

Adil yargılanma hakkının unsurları, kanunî, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yargılanma, makul süre içinde yargılanma, alenî surette yargılanma ve hakkaniyete uygun (adil) olarak yargılanmadır¹⁵³. Hukukî dinlenilme hakkı da adil yargılanma hakkının bir unsurudur¹⁵⁴. Burada özellikle makul sürede yargılanma, hakkaniyete uygun yargılama ve hukukî dinlenilme hakkı üzerinde durulacaktır.

Devletin, yargıya olan güveni sağlayıp devam ettirebilmesi için yargılamayı makul süre içinde bitirmesi gerekir. Bu nedenle, makul süre içinde yargılanma hakkı Anayasa m. 141 ve HUMK m. 77’de teminat altına alınmıştır¹⁵⁵. Makul sürenin ne zaman aşıldığını tespit etmek ise güçtür. Bu, ancak bazı kıstaslar dikkate alınarak ve her somut olayın özellikleri değerlendirilerek belirlenebilir¹⁵⁶. Kıstaslar arasında bu

¹⁵⁰ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 250; Diğer adil yargılanma hakkı nitelendirmeleri için bkz. Walter H. Rechberger, “Avusturya Medenî Yargılamasında Adil Yargılanmaya İlişkin Yeni Sorular”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 18/04/2000)**, Almanca’dan çeviren: M. Kamil Yıldırım, **İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku**. Der.: M. Kamil Yıldırım. (İkinci basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001), s. 67-81, s. 68; Yahya K. Zabunoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı ve Adil Yargılanma Yapma Görevi”, **Yeni Türkiye İnsan Hakları Özel Sayısı**, S. 22: 936-944, (1998), s. 940.

¹⁵¹ Hakan Pekcanitez, “Hukukî Dinlenilme Hakkı”, **Seçfullah Edis’e Armağan**, s. 753-791, (İzmir: 2000), s. 761.

¹⁵² Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 250-251.

¹⁵³ Aynı, s. 251.

¹⁵⁴ Pekcanitez, “**Dinlenilme Hakkı**”, s. 754.

¹⁵⁵ Makul sürede yargılanma hakkının insan hakkı olarak kabul edilmesinin sebebi, yargılamanın sürüncemede kalmasıyla, bireyin davasının nasıl sonuçlanacağı konusundaki beklentisinin tasa, kaygı ve kuşkuya dönüşerek ruhsal bütünlüğünün bozulmasının önlenmesidir. Ayrıca kişilerin malvarlığında oluşan azalmalar da bunda etkilidir (Çetin Aşçıoğlu, “Yargıda Temel Sorun: Doğru ve Güvenli Yargılanma Hakkı”, **Yeni Türkiye İnsan Hakları Özel Sayısı**, S. 22: 925-935, (1998), s. 935).

¹⁵⁶ Bu kıstaslar, dava konusunun niteliği, yargılama sırasında tarafların tutumu ve ulusal yargılama makamlarının tutumudur (Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 254).

çalışmanın konusu bakımından en önemli olanı, tarafın davadaki tutumudur. Çünkü, yargılamanın gecikmesini önlemek konusunda tarafların birçok hakkı vardır. Örneğin, taraflar delillerini usulüne uygun olarak ve zamanında göstermezlerse veya delillerini hasretmelerine rağmen yeni delil gösterme talebinde bulunurlarsa dava uzar. Davanın uzaması ise hem makul sürede yargılanma hakkına hem de usul ekonomisi ilkesine aykırılık oluşturur. Makul sürede yargılanma hakkı, usul ekonomisi ilkesinin önemli bir unsurudur. Bu nedenle usul ekonomisi ilkesi bakımından yapılan açıklamalar makul sürede yargılanma hakkı için de geçerlidir.

Hakkaniyete¹⁵⁷ uygun yargılama yapılabilmesi için taraflar arasında tam bir eşitlik olması ve bunun dava süresince devam etmesi gerekir. Buradaki eşitlik, silahların eşitliği olarak adlandırılmaktadır. Silahların eşitliği, hâkimin taraflı davranışlarda bulunmamasını ve bu konumunu dava süresince korumasını gerektirir; taraflar bakımından da hükme eşit şekilde etki edebilme imkânı sağlar¹⁵⁸. Bu bağlamda, ilk derece mahkemesinde, vakıalar ve bunların delilleri bakımından, taraflara görüşlerini açıklamak ve savunma yapmak için eşit imkân tanınmalıdır. Ancak, bu eşitlik mutlak ve sınırsız olarak kabul edilmemelidir. Delillerin hasrı açısından bakıldığında; taraf delillerini hasrettikten sonra yeni delil göstermek ister ve hâkim m. 244'deki takdir yetkisine dayanarak haklı ve geçerli bir mazerete dayanmayan istemi reddederse, hakkaniyete ve silahların eşitliği ilkesine aykırı davranmış olmaz. Delillerini hasreden tarafın kanunen haklı bir mazerete dayanarak yeni delil göstermek istemesi ve hâkimin bu istemi reddetmesi hâlinde ise delillerini hasreden taraf bakımından silahların eşitliği ilkesine uyulmamış olur. Örneğin, davanın başında senetle ispat edilmesi gereken bir husus için tanık beyanını delilleri arasında bildirmeyen taraf daha sonra bir yazılı delil başlangıcının ortaya çıkması hâlinde tanık beyanını delil olarak gösterebilmelidir. Aksi hâlde, yine silahların eşitliği ilkesine uyulmamış olur. Görüldüğü üzere, özellikle

¹⁵⁷ Aral'a göre, adalet eşitlik düşüncesine dayanır ve bir yandan somut olayların ve insanların özellik ve ayrılıklarının tümünün dikkate alınmasını gerektirir. Adaletin bu türüne hakkaniyet ya da nısfet denir (Vecdi Aral, **Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları** (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), s. 133-135); Dinçkol da hakkaniyeti, adalet ile hem iç içe hem de karşı karşıya bir ilişki düzeni içinde bulunan somut ve belirgin durumların adaleti olarak nitelendirmektedir (Abdullah Dinçkol, "Hâkimin Takdir Yetkisinin Kullanılmasında Hak ve Nısfet", **Yargıtay Dergisi**, C. 19, S. 3: 214-230, (1993), s. 229).

¹⁵⁸ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 256.

tarafının gösterdiği delillerin reddedilmesi ve incelenmeden karar verilmesi, adil yargılanma hakkının ihlâli sayılabilir¹⁵⁹.

Adil yargılanma hakkının bir unsuru olan hukukî dinlenilme hakkı ise Anayasa m. 36 ve HUMK m. 73'de düzenlenmiştir. Hukukî dinlenilme hakkı doğru karar verilmesini sağlama imkânı verir. Çünkü, hâkim ancak tarafların açıklamaları ve gösterdikleri delillerden sonra doğru karar verebilir¹⁶⁰.

Hukukî dinlenilme hakkının gereği olarak, hükümden hukukî olarak etkilenecek her kişiye¹⁶¹ dava ile ilgili açıklama yapabilmesi için yeterli süre verilmelidir¹⁶². Taraflara iddia ve savunmalarını eksiksiz yapabilme imkânı tanınmalıdır¹⁶³. Taraflara, işlemlerini yapmaları için süre tanınarak bu imkân verilirse hukukî dinlenilme hakkı sağlanmış olur.

Hukukî dinlenilme hakkının korunabilmesi için dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri delil göstermedir¹⁶⁴. Vakıaların ve iddiaların ileri sürülebilmesi gibi, delil gösterilmesi de hukukî dinlenilme hakkının doğal bir sonucudur¹⁶⁵. Mahkemenin, önemli delilleri incelemeyen karar vermesi hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olur. Ancak, delil gösterme hakkı dürüstlük kuralına uygun olarak kullanılmalıdır¹⁶⁶. Örneğin, taraflarca geç getirilen delillerin kabul edilmemesi hukukî dinlenilme hakkının ihlâli sayılmaz. Çünkü, geç getirilen dava malzemesini geri çevirme veya kabul etmeme hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olarak kabul edilmez¹⁶⁷. Taraf, davayı sürüncemede bırakmak için yeni delil ibraz etmek isterse, bu talep kabul edilmemelidir.

¹⁵⁹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 256; Yıldırım, hâkimin gecikmiş delil ikamesi taleplerini reddetmesinin tarafsızlığı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Zira, delillerin belirli bir usul kesitine kadar ikamesi gerekir. Daha sonra delil gösterilmesi hâkimin kabul etmesi şartına bağlıdır (K. Yıldırım, **Delillerin Değerlendirilmesi**, s. 105).

¹⁶⁰ Pekcanitez, "Dinlenilme Hakkı", s. 755; K. Yıldırım, **Delillerin Değerlendirilmesi**, s. 98.

¹⁶¹ Hukukî dinlenilme hakkına sahip olanlar hakkında daha fazla bilgi ve tartışmalar için bkz. Pekcanitez, "Dinlenilme Hakkı", s. 762-763; D. Yıldırım, **Kesin Hükümün Subjektif Sınırları**, s. 40 vd; A. Cem Budak, **Medenî Usul Hukukunda Üçüncü Kişilerin Haklarının Korunması** (İstanbul: 2000), s. 3-47.

¹⁶² Pekcanitez, "Dinlenilme Hakkı", s. 768.

¹⁶³ Alangoya, **Usul**, s. 190.

¹⁶⁴ Pekcanitez, "Dinlenilme Hakkı", s. 768-769.

¹⁶⁵ Üstündağ, a.g.e., s. 261; Özekes, a.g.e., s. 208; K. Yıldırım, **Delillerin Değerlendirilmesi**, s. 99.

¹⁶⁶ Pekcanitez, "Dinlenilme Hakkı", s. 777-778.

¹⁶⁷ Aynı, s. 768.

Dikkat edilmesi gereken asıl nokta, delil gösterme şeklinin hukukî dinlenilme hakkı ile ilgili olmayışıdır. Örneğin m. 180 ve 200/II gereğince davacının ve davalının delillerini dava açılırken mahkemeye vermek zorunda olmaları, bunu yapmadıkları takdirde hâkim tarafından 10 günlük süre verilmesi ve bu süre içinde de delil gösterilmemesi üzerine, daha sonra gösterilen delillerin incelenmemesi hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olarak kabul edilmemektedir¹⁶⁸. Bu bağlamda, hâkimin taraflara delillerini göstermeleri için kesin süre vermesi ve süreyi geçiren tarafa yeni delil gösterme imkânının verilmemesi de hukukî dinlenilme hakkını ihlâl etmez.

Zira, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Adaletin İşleyişini İyileştirmeye Yönelik Medenî Usul İlkeleri” konulu tavsiye kararında da kanun veya hâkim tarafından saptanan süreler içinde bir usul işleminin yerine getirilmemesi ihtimaline karşı yaptırımlar öngörülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yaptırımlar duruma göre işlemi yapma hakkının kaybedilmesi, zarar ziyanın ödenmesi, yargılama masraflarının veya bir para cezasının ödenmesi olarak düşünülmüştür¹⁶⁹.

Delillerini hasreden tarafın daha sonra yeni delil göstermeyi talep etmesi ve bunun kabul edilmemesi durumu da hukukî dinlenilme hakkının ihlâli sayılmaz. Çünkü, delillerini hasreden tarafın, bütün delillerini mahkemeye bildirdiği kabul edilir. Taraf, hasretme beyanında bildirdiği delillerin dışında yeni delil göstermek istediği takdirde, hâkimin bu talebi kabul etmemesi sonucuna da katlanmalıdır. Zira, kanun m. 244 ile yeni delil gösterilmesini kabul edip etmeme konusunda hâkime taktir yetkisi vermiştir.

HUMK m. 217, 244 ve 378 hükümleri, hâkimin hangi durumda yeni delil gösterilmesini emredebileceğini düzenlemesi bakımından dikkate değerdir. Hâkim, davanın aydınlanmadığı kanaatinde ise, taraflara delil sunmaları için süre verir (m.217). Delillerin sunulmasından sonra (m. 244), hatta sözlü yargılama safhasında dahi delil gösterme fırsatı tanır (m. 378). Bütün bunlar bir taraftan hukukî dinlenilme hakkı ile ilgili olup¹⁷⁰ diğer taraftan ise delillerin hasrının kapsamını daraltmaktadır. Başka bir deyişle delillerin hasrı ile hukukî dinlenilme hakkı karşı karşıyadır. Hukukî dinlenilme hakkı kapsamında taraflara tanınan haklar ve yetkiler delillerin hasrının istisnasını

¹⁶⁸ Pekcanitez, “Dinlenilme Hakkı”, s. 778.

¹⁶⁹ Öztekin, “İlkeler”, s. 11.

¹⁷⁰ K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 99.

oluşturmaktadır. Örneğin, taraf delillerini hasretmiş olmasına rağmen, hâkim sözlü yargılama safhasında gerçeğin ortaya çıkması için uyuşmazlık konusu hususların yeni delillerle ispat edilmesini isteyebilir; başka bir deyişle, taraflar yeni deliller gösterebilirler (m. 378).

4. TAHKİKAT

4.1. Genel Olarak

Dava açılıp layihalar teatisi tamamlandıktan sonra davanın en uzun ve kapsamlı aşaması olan tahkikata geçilir. Tahkikat aşamasında, tarafların layihalar teatisi yoluyla veya duruşma sırasında yargılamaya getirdikleri iddia ve savunmaların doğru olup olmadığı araştırılır. Doktrinde tahkikatla ilgili olarak birbirine benzer tanımlar yapılmıştır¹⁷¹. Bu tanımlardan tahkikatın şu unsurları ortaya çıkmaktadır: Her şeyden önce, davacı ve davalının layihalar teatisi yoluyla yargılamaya getirdikleri iddia ve savunmaların temelini teşkil eden vakıaların doğru olup olmadığı tahkikat safhasında tespit edilir. Tarafların davaya getirdikleri vakıaların ispatı için gösterilen delillerin toplanması ve incelenmesi de tahkikat aşamasında gerçekleşir. Delillerin incelemesi sona erince tahkikat tamamlanır¹⁷².

Üstündağ, hâkimin hukukî uyuşmazlığı nitelendirmesinin üç safhalık bir faaliyet ile gerçekleştirileceğini belirtmektedir. Bunlardan ilkinde ileri sürülen maddi vakıalar¹⁷³ tahkik edilir. İkincisinde ihtilafın hangi hukuk normuna tâbi olduğu tayin edilir. Son aşamada ise önceden tespit edilmiş olan vakıalara seçilen norm uygulanır. Bu aşamalardan sadece birincisi ispat problemine ilişkindir. İspatın konusu ise kural olarak vakılardır¹⁷⁴.

¹⁷¹ Tanımlar için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 285; Belgesay, *a.g.e.*, s. 263; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 480; Kuru, *Usul C. II*, s. 1866; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 397; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 329; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 500.

¹⁷² Alangoya, *Usul*, s. 285; Kuru, *Usul C.II*, s. 1866, dn. 1a; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 592.

¹⁷³ Vakıalar iki bakımdan önemlidir. Önemli noktalardan ilki hak ve borçların vakılardan doğmasıdır. Örneğin ölüm tabii bir vakiadır ve gerçekleşmesiyle birlikte mirasçılar ölenin malvarlığı üzerinde hak sahibi olurlar. Bir satım sözleşmesi yapmak amacıyla bir tarafın icapta bulunması ve bu icabı diğer tarafın kabul etmesi de birer vakiadır. Taraflardan biri icapta bulunmakla diğeri de bu icabı kabul etmekle her iki taraf bakımından haklar ve borçlar doğar. İkinci önemli nokta ise dava sebebinin vakıaların oluşturmasıdır. Davacı hakkının dolayısıyla da dava hakkının doğumuna neden olan ve dayanak oluşturan vakıaları dava dilekçesinde göstermelidir. (Orhan Yılmaz, "Hukukun Vakiaya Uygulanması", *Dr. Recai Seçkin'e Armağan*, s. 895-917, (Ankara: 1974), s. 899).

¹⁷⁴ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 592.

Görüldüğü üzere, tahkikat safhası uyuşmazlığın çözümüne etkili olan vakıaların incelenmesi ve ispat edilmesini sağlayıcı faaliyetleri içermektedir. İspat ise içinde birçok kurumu ve kavramı barındırmaktadır. Bu kavramlara daha önce genel olarak değinilmişti. İspat faaliyetinin en somut ve can alıcı noktasını deliller oluşturur. Özellikle delillerin gösterilmesi ve değerlendirilmesi bakımından tahkikat çok önemli bir aşamadır. Çünkü, dava konusu uyuşmazlıkla ilgili vakıaların delilleri, hâkimin önüne tahkikat aşamasında gelir ve tahkikatın gerçekleştiği duruşmalarda incelenip değerlendirilir.

4.2. Tahkikatın Kronolojik Aşamaları

4.2.1. Tahkikatın Başlaması

Layihalar teatisi tamamlandıktan sonra tahkikat safhasına geçilir. Tahkikat aşamasına geçilen an tam olarak düplik dilekçesinin verildiği veya düplik dilekçesi verilmemişse on günlük cevaba cevap süresinin sona erdiği andır¹⁷⁵.

Dilekçelerin verilmesi aşaması tamamlandıktan sonra, tarafların dilekçelerde bulunan iddia ve savunmaları ile dilekçelere eklenen deliller incelenir ve taraflar arasındaki uyuşmazlık konusu vakıalar tespit edilir. Mahkeme, davanın yargılama ve hüküm için yeterince aydınladığına karar verirse, tahkikat yapılmasına gerek olmadığından tahkikatın bittiğini taraflara bildirir ve tarafları yargılama için mahkemeye davet eder (m.214/1, 377/1). Ancak, bu durum uygulamada nadiren gerçekleşmektedir¹⁷⁶.

Dilekçelerin incelenmesinden sonra davanın yargılama ve hüküm için yeterince aydınlanmadığı anlaşılırsa, mahkeme, uyuşmazlık konusu ve eksik olan konularda inceleme yapmak için tarafları duruşmaya çağırır (m. 214/2). Ancak, uygulamada dava dilekçesinin mahkemeye verilmesiyle duruşma günü de tayin edilmektedir. Her ne kadar duruşma tarihi tespit edilirken layihaların teatisi için geçecek süre dikkate alınsa da bu durum kanuna uygun değildir¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 396.

¹⁷⁶ Kuru, *Usul C. II*, s. 1939; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 412.

¹⁷⁷ Bu konudaki eleştiriler için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 293, dn. 24; Bilge/Önen, a.g.e., s. 482; Kuru, *Usul C. II*, s. 1883, 1939; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 413.

4.2.2. Tahkikatın Yürütülmesi

Tahkikat tarafların iddia ve savunmaları ile delillerinin incelenmesi için ayrılan zaman dilimleri içinde yapılır. Bu zaman dilimlerine celse, celseler içinde yapılan işlemlere ise duruşma denir. Duruşma günü ile duruşma davetiyesinin tebliği tarihi arasında en az on günlük süre bulunmalıdır. Ancak, bu süre duruma göre uzatılıp kısaltılabilir (m.215).

Tahkikatın yürütülmesinde mahkeme belli bir sırayı takip eder. Öncelikle dava şartları incelenir. Dava şartları eksikse dava usulden reddedilir. Dava şartları mevcutsa ilk itirazların incelenmesine geçilir ve bu konuda gerekli karar verilir¹⁷⁸.

Usule ilişkin inceleme tamamlanır ve bu konuda bir eksiklik olmadığı görülürse veya var olan eksiklikler giderilirse davanın esasının incelenmesine geçilir. Kural olarak, tarafların iddia ve savunmaları birlikte incelenir. Ancak, tahkikatın basitleştirilmesi ve zaman tasarrufu sağlamak amacıyla iddia ve savunmalardan bir veya bir kısmı diğerlerinden önce veya sonra incelenebilir (m. 77, 221). Örneğin, taraf, zamanaşımı veya hak düşürücü süreye dayanarak savunma yapmışsa, hâkimin öncelikle bu savunmaları, daha sonra ise diğer itiraz ve def'ileri incelemesi gerekir.

Esas bakımından ilk olarak uyuşmazlık konusu hususlar saptanır. Çünkü, uyuşmazlığın çözülmesi için ancak bu konularla ilgili vakıalar tartışılabilir ve sadece uyuşmazlık konusu olan vakıalar hakkında gösterilen deliller incelenebilir¹⁷⁹. Bu konu özellikle usul ekonomisi ilkesi ile bağlantılıdır (m. 77, Anayasa m.146). Hâkim, davanın başında uyuşmazlık konusu hususları tespit etmediği takdirde, taraflarca bilinçli olarak veya bilinçsizce getirilen bütün vakıaları incelemek zorunda kalır. Bu ise gereksiz yere zaman kaybına ve masraf yapılmasına neden olur¹⁸⁰.

Hâkim çekişmeli hususları belirledikten sonra tarafları ve vekillerini dinler, tarafları sulhe teşvik eder (m. 213). Taraflar sulh olurlarsa dava sona erer. Sulh olmazlarsa, tarafların anlaşmış oldukları ve anlaşamadıkları hususlar ve tahkikatın hangi çekişmeli hususlarda sürdürüleceği tespit edilir. Tahkikatın tarafların davaya getirdikleri

¹⁷⁸ Kuru, *Usul C. II*, s. 1649; Pekcantez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 330.

¹⁷⁹ Pekcantez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁸⁰ Kuru, *Usul C. II*, s. 1941; Pekcantez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 331; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 593.

bütün vakıalar hakkında yapılmayacağı, vakıaların ancak davanın çözümüne etkili olabildikleri ölçüde tahkikata konu olabileceklerini belirtilmektedir¹⁸¹. Eğer tarafların delil göstermeleri gerekmiyorsa ve dava yargılama ve hüküm için yeteri kadar aydınlanmışsa mahkeme tahkikatın tamamlandığını bildirir ve sözlü yargılama aşamasına geçilir (m. 217/I, 375)¹⁸².

Tarafların dinlenmesi davanın aydınlanması için yeterli olmamışsa ve davanın sonucuna etkili çekişmeli konularda delil gösterilmesi gerekiyorsa, mahkemece taraflara delil göstermeleri ve bunları birbirlerine tebliğ etmeleri için uygun bir süre verilir (m.217/II). Taraflar aynı duruşmada delillerini gösterebilirler, bu mümkün değilse yeni bir duruşma günü belirlenir (m.220). Tahkikatın daha sonraki aşamalarında da delil gösterilebilir. Ancak, bu delillerin incelenip incelenmemesi konusunda hâkimin takdir hakkı bulunmaktadır (m. 244). Bu hükümler taraflara delil göstermeleri için zaman bakımından kolaylık sağlamaktadır. Kanunun amacı, davanın aydınlanmasına ve uyuşmazlığın çözümüne yarayacak delillerin mümkün olduğunca mahkeme önüne getirilmesini sağlamaktır. Kanun, bunun için öncelikle tarafları yükümlü kılmış ve tarafların delillerini hangi usul kesitine kadar ve nasıl göstereceklerini m. 179, 180, 195, 200 hükümleriyle düzenlemiştir. Tarafların dilekçelerinde bildirdikleri (m. 179, 195) ve mahkemeye ibraz ettikleri (m. 180, 200) delillerin yetersiz olması veya delil ikamesinde aksaklıklar yaşanması ihtimaline karşılık m. 217/II, 220, 244 ve hatta sözlü yargılama aşamasında m. 378 ile taraflara yeni delil gösterme imkânı tanınmıştır.

Uyuşmazlık konusu olmayan veya davayla ilgisi bulunmayan veya delil gösterilmesi kuralları çerçevesinde kabul görmeyen deliller gösterilirse mahkeme bu delilleri kabul etmez. Mahkeme, gösterilen delili caiz görmez ve reddederse gerekçesini göstererek bunu karara raptetmelidir (m. 218)¹⁸³.

Tahkikatın yürüyüş tarzı genel olarak bu şekilde ortaya konulduktan sonra, dikkat edilmesi gereken bazı hususların belirtilmesinde fayda vardır. Bu hususlar tahkikatın yürütülmesi sırasında hâkime yol gösterici ve onun işini kolaylaştırıcı ilkeler

¹⁸¹ Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 501; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 593; Orhan Yılmaz, "Hukuk Davalarında Tahkikatın Yürütülmesine İlişkin Kurallar", *TBBD*, S, 5: 749-770, (1989), s. 749.

¹⁸² Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 482; Kuru, *Usul C. II*, s. 1941; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁸³ Ansay, *Usul*, s. 248; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 482; Kuru, *Usul C.II*, s. 1942; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 331.

olarak adlandırılabilir. İlkeler, uyumsuzluğun esasını oluşturan somut olaya soyut mormun nasıl uygulanacağına ve uyumsuzluğun nasıl çözüleceğine ilişkindir.

Her şeyden önce tahkikat, davanın çözümüne etkili olan çekişmeli olaylara göre yürütülmelidir. Hâkim, taraflar arasında ihtilafli olan ve olmayan vakıaları ayırmalı, daha sonra ise bunlardan davanın çözümüne etkili olanlar üzerinde tahkikatı yürütmelidir (m. 216, 238)¹⁸⁴. Örneğin, davacının iddia edip de davalının kabul etmediği davaya etkili vakıalar için delil toplanmalıdır.

Hâkim, çekişmeli olan ve olmayan vakıaları ayırmak için ya tarafların dilekçelerinde beyan ettikleri bilgilerden yararlanır ya da tarafları dinleyerek karşılıklı açıklamaları karşılaştırır¹⁸⁵. Ancak, Yargıtay'ın bir kararında belirttiği gibi, aydınlanmaya muhtaç konular isticvap suretiyle aydınlatılırken ispat kurallarını zedelememeye dikkat edilmelidir. Aksi hâlde, kendisine ispat yükü düşen taraf karşı tarafın isticvap edilmesiyle bu yükünden kurtulmuş olur ki bu durum usul hukuku ilke ve kurallarına uygun değildir¹⁸⁶.

İkinci olarak tahkikat, davayı sonuçlandırıcı vakıalara göre yürütülmelidir. Davada, bazı çekişmeli olayların çözülmesi hâlinde diğer çekişmeli vakıaların incelenmesine gerek kalmaksızın dava karara bağlanabilir. Bu tür vakıalara davayı sonuçlandırıcı vakıalar denir. Örneğin, görev, yetki, kesin hüküm gibi usulî itirazlarda mahkemenin ilk olarak görev itirazını inceleyerek karara bağlaması gerekir. Esasa ilişkin olarak zamanaşımı veya hak düşürücü süre ileri sürülerek savunma yapılması hâlinde, ilk olarak zamanaşımı veya hak düşürücü süreye ilişkin savunmaların incelenmesi HUMK'un 77 ve 221. maddeleri gereği zorunluluktur¹⁸⁷. Çünkü, bu iddia ve savunmaların tespit edilmesi ile varılacak sonuç ile diğer hususlar hakkında tahkikat yapılmasına gerek kalmayabilir (m. 221)¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Bilge/Önen, a.g.e., s. 483; Postacıoğlu, a.g.e., s. 501; Üstündağ, a.g.e., s. 593; O. Yılmaz, "Tahkikatın Yürütülmesine İlişkin Kurallar", s. 749.

¹⁸⁵ O. Yılmaz, "Tahkikatın Yürütülmesine İlişkin Kurallar", s. 749.

¹⁸⁶ HGK 9/12/1983, 11-214/1290, (YKD, 1984/7, s. 1002) Ayrıca bkz. Alangoya, Usul, s. 285, dn. 1.

¹⁸⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 330; O. Yılmaz, "Tahkikatın Yürütülmesine İlişkin Kurallar", s. 754.

¹⁸⁸ Bilge/Önen, a.g.e., s. 484; Kuru, Usul C. II, s. 1943; Postacıoğlu, a.g.e., s. 502; Üstündağ, a.g.e., s. 599.

Dikkat edilecek diğerk bir nokta, tahkikatın taraflar arasındaki hukukî ilişkinin unsurlarına göre yürütülmesidir. Davacı davasını kazanmak için iddiasını bir kanun maddesinin veya hukuk kuralının unsur vakıalarına dayandırmalıdır. Kanun maddesi iki kısımdan oluşur. Birinci kısım hukukî ilişkinin, fiilin ya da olayın unsur vakıalarını, ikinci kısım ise neticeyi yani unsur vakıaların var olması hâlinde gerçekleşecek sonucu düzenler. Unsur vakıalar hâkime hukukî uyuşmazlıkların çözümünde tahkik edilecek konuları göstermesi bakımından önemlidir. Hâkim bu unsur vakıaları tespit edebilmek için düzenlemenin amacını gözeterek dil kurallarından yararlanır ve hükmü yorumlar¹⁸⁹.

Medenî usul hukukuna hâkim olan tasarruf ve taraflarca hazırlama ilkeleri gereği dava konusu vakıalar yargılamaya taraflarca getirilir. HUMK m. 75'e göre, kanunda öngörülen istisnaların dışında hâkim, iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya iddia sebeplerini re'sen gözönünde bulunduramaz ve onları hatırlatabilecek hâllerde dahi bulunamaz. Çünkü, medenî usul hukukunda mahkemelerin pasifliği ilkesi hâkimdir¹⁹⁰. Bu nedenlerle, tahkikat ancak taraflarca getirilen vakıalar üzerinde yürütülür. Ancak, HUMK'un 75'inci maddesinin iki istisnası vardır. İstisnalardan ilki, maruf ve meşhur vakıalardır¹⁹¹. Mahkemenin görevinden ötürü malumu olan vakıalar da maruf ve meşhur vakıalar arasında kabul edilir. İkincisi ise, re'sen araştırma ilkesinin uygulandığı davalardır¹⁹². Anlatılanlardan çıkarılan sonuç, delil ikamesinin, mahkemenin hükmü için önemli olan ve ispat edilmesi gereken vakıalar için yapılacağıdır¹⁹³.

Bununla beraber, hüküm temelini oluşturacak vakıaların ve bunların delillerinin¹⁹⁴ sadece vakıa lehine olan tarafça getirilmesi şart değildir. Taraf, getirdiği vakıanın sadece kendi lehine dikkate alınmasını talep edemez¹⁹⁵.

Delillerin de kural olarak yargılamaya taraflarca getirilmesi gerektiği az önce belirtildi. Ancak, m. 75/III hükmü hâkimin davanın her safhasında tarafların iddia ve savunmaları sınırları içinde olmak üzere kendilerini dinleyebileceğini, gerekli olan

¹⁸⁹ O. Yılmaz, "Tahkikatın Yürütülmesine İlişkin Kurallar", s. 756.

¹⁹⁰ Üstündağ, a.g.e., s. 596.

¹⁹¹ Maruf ve meşhur vakıaların tespitine yarayan kıstaslar için bkz. Üstündağ, a.g.e., s. 594.

¹⁹² Alangoya, Usul, s. 287.

¹⁹³ Üstündağ, a.g.e., s. 594.

¹⁹⁴ "Tarafların iddia ve savunmalarının dayanağı olan olayları ve bunların delillerini hazır etme ve bildirme yükümlülükleri vardır." 8 HD 5/10/1998, 913/9733, YKD 1998/11, s. 1638 (Alangoya, Usul, s. 253).

¹⁹⁵ Alangoya, Usul, s. 291.

delillerin ibraz ve ikamesini emredebileceğini öngörmektedir. Bu, hâkimin davayı aydınlatma ödevinin bir parçası olarak kabul edilir. Buna göre, hâkim davanın o anına kadar yargılamaya getirilmemiş olan delilleri re'sen emredebilir. Ancak, hâkimin ibrazını emredebileceği deliller tarafların davaya getirdikleri iddia ve savunmalarla sınırlıdır¹⁹⁶.

Hâkim, getirilen vakıaları dava sonucuna etkili olup olmamaları ve çekişmeli olup olmamalarına göre ayırarak tespit eder. Uyuşmazlıkla ilgili olarak tespit edilen vakıalar hangi hukuk normunun unsur vakıalarını karşılıyorsa o hukuk kuralını uygulayarak uyuşmazlığı çözer. Ancak, bunun için davanın yargılama safhasına geçilmesi gerekir.

4.2.3. Tahkikatın Sona Ermesi

HUMK sistemi, tahkikatı mahkeme esasını dikkate alarak düzenlemiş, tahkikat ve yargılama safhalarını ayırmıştır. Ancak, uygulamada aslîye mahkemeleri tek hâkimli olarak yargılama yaptıklarından, aslîye hukuk mahkemelerinde tahkikat ve yargılama aynı aslîye hukuk hâkimi tarafından yapılmakta; bu nedenle, davanın tahkikat ve yargılama safhaları birbirinden tam olarak ayrılamamaktadır¹⁹⁷.

HUMK'un sistemi ve uygulamadaki durum farklı olmakla birlikte burada kanunun sistemine göre açıklama yapılması tahkikatın kronolojik aşamalara ayırabilmek bakımından önemlidir.

Tahkikatın sona erebilmesi için dikkate alınması gereken ölçüt davanın hüküm verebilecek kadar aydınlanıp aydınlanmadığıdır. Tahkikatın hangi aşaması sözkonusu olursa olsun eğer hâkim davanın hüküm verilebilecek kadar aydınlandığı kanaatine sahipse tahkikata son verip sözlü yargılama aşamasına geçebilir (m. 217, 375)¹⁹⁸. Kural olarak, layihalar teatisi safhasından sonra başlayan tahkikat aşamasında, tarafların dilekçeleriyle ileri sürdükleri iddia ve savunmalar ile bunların ispatı için gösterilen

¹⁹⁶ Alangoya, *Usul*, s. 291; Ansay, *Usul*, s. 248.

¹⁹⁷ Kuru, *Usul C.II*, s. 1866; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 397; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 500; Bilge/Önen, layihaların teatisinden sonra ve hükümden önce gerçekleşen işlemlere ait safhanın tahkikat ve sözlü yargılama şeklinde ikiye ayrılmasının usul kanunu gereği olduğunu belirtmiştir. Ancak, bu iki safhanın net olarak toplu hâkimli mahkemelerde görülebileceğini belirtmiştir. (Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 481).

¹⁹⁸ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 600.

delillerin incelemesi sona erince tahkikat safhası da sona erer (m. 214,375)¹⁹⁹. Tahkikat hâkimi bütün deliller ibraz edilmedikçe ya da ibraz edilmeyen delillerin ibrazının mümkün olmadığı anlaşılmadıkça tahkikatın sona erdiğini tefhim edemez²⁰⁰.

Davanın sadece layihalar teatisi sırasında mahkemeye sunulan vakıa ve delillerle aydınlanması istisnâ bir durumdur. Ancak, bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda, hâkim, tahkikat yapılmayacağını taraflara bildirir ve onları sözlü yargılama için mahkemeye davet eder²⁰¹. Bu durumda tahkikatın sona ermesi sözkonusu olamaz. Çünkü, henüz tahkikat aşamasına geçilmemiştir.

Kuru, bu tür davalara “tahkikata tâbi olmayan davalar” demektedir²⁰². Ancak, bu ifade şekli tahkikata tâbi olmayan ayrı dava türleri varmış gibi anlaşılmasına neden olmaktadır. Hâlbuki böyle bir durum yoktur. Sadece davaların tahkikat yapılmadan da sonuçlanabilme ihtimali vardır. Bu sebeple tahkikata ihtiyaç duyulmayan dava ifadesi belki amaca daha uygundur.

Tahkikat başladıktan sonra taraflar hâkim tarafından davanın her aşamasında dinlenilebilir ve sonuç vereceği umulan hâllerde sulhe de teşvik edilebilir (m. 213/I). Bu durumda ise tarafların sulh olmalarıyla tahkikat ve dolayısıyla dava son bulur²⁰³.

Tahkikatın yapılmasından sonra mahkeme taraflardan birinin talebi hâlinde son diyeceklerini içeren bir dilekçe vermeleri için süre tayin eder (m. 375). Talep olmasa da mahkemenin böyle bir dilekçe verilmesi için süre tayin etmesi mümkündür. Taraflar bu süre içinde verecekleri dilekçelerle, tahkikatın sonucuna göre kendi iddia ve savunmalarının ispat edildiğini açıklar, delillerini kendilerine göre değerlendirir ve bundan sonuç çıkarırlar. Tahkikatın yetersiz olduğunu düşünen taraf tahkikatın

¹⁹⁹ Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü C. III* (Altıncı basım. İstanbul: 2001), s. 2934; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 531.

²⁰⁰ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 600.

²⁰¹ Ansay, *Usul*, s. 248; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 481.

²⁰² Kuru, *Usul C. III*, s. 2934, dn. 7.

²⁰³ Ansay, “feragat, kabul, sulh gibi yargıcın tetkik ve hükmüne yer bırakmayan beyan ve muamelelerden” bahsetmiştir (Ansay, *Usul*, s. 318); Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 331; Sulhun etkisi ve hukukî niteliği hakkında bkz. Alangoya, *Usul*, s. 425.

geniřletilmesini isteyebilir²⁰⁴. Süresinde verilen bu dilekçeler dosya ile birleřtirilir ve tahkikatın sona erdiği taraflara tefhim edilir²⁰⁵.

Taraflar, bir davada kural olarak üçer defa layiha verebilirler. Bunların ilk ikisi davanın başında (dava dilekçesi-cevap layihası, replik-düplik), sonuncusu ise tahkikatın sonunda verilir. Bunların dışında, tarafların, layihalar safhasından sonra tahkikatın bitimine kadar –tahkikat safhası içinde- layiha verme yetkileri yoktur. Çünkü, tahkikat sırasında iddia ve savunmalar mahkemeye sözlü olarak bildirilir. Ancak, istisnaî olarak kanunun açıkça öngördüğü durumlarda dilekçe ve layiha verilebilir. Örneğin, taraflar delillerini gösteren bir dilekçe verebilirler (m. 375). Bilirkişi raporlarına itirazlarını dilekçe ile yapabilirler (m. 283/I). Uygulamada ise, bu kuralın aksine davranışlar sergilenmekte; bu nedenle, davalarda zaman kaybedilmekte ve gereksiz masraflar yapılmaktadır²⁰⁶.

²⁰⁴ Postacıoğlu, a.g.e., s. 500; Kuru, **Usul C.III**, s. 2935; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 532.

²⁰⁵ Ansay, **Usul**, s. 318; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 532; Alangoya, **Usul**, s. 428.

²⁰⁶ Kuru, **Usul C.III**, s. 2936; Üstündağ, a.g.e., s. 592, dn. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

DELİLLERİN HASREDİLMESİ

1. DAVADA DELİLLERİN TOPLANMASI AMACINA HİZMET EDEN İŞLEMLER

1.1. Delil Gösterme (İkamesi)

Daha önceki paragraflarda, çekişmeli yargıya tâbi olan hukuk davalarına, genellikle taraflarca hazırlama ilkesinin hâkim olduğu ve davanın kazanılmasını sağlayacak vakıaların ispat edilebilmesi için gerekli olan delillerin toplanması, beyanı ve dava dosyasına konması iş ve işlemlerinin taraflara ait yükümlülükler olduğu belirtilmişti.

Tarafın talep ettiği hakka kavuşabilmesi, hakkını dayandırdığı vakıaları davada ispat edebilmesi koşuluna bağlıdır. Taraf, ispat yükünün kendisine düştüğü durumlarda, iddia ettiği vakıaları ispat edemezse, hakkını elde etme imkânını kaybedebilir. Bu nedenle, taraflar, iddia ettikleri vakıaları ispat etmeye yarayan ve davanın sonucuna etkili olan bütün delillerini davaya getirmelidirler.

Delil gösterme, delillerin mahkemeye sunulması veya yargılamada bir tarafın kendi iddialarının doğruluğunu, diğer tarafın iddialarının asılsızlığını ispat etmek için, ispat araçlarına dayanarak giriştiği yargıci inandırma işi olarak tanımlanmaktadır²⁰⁷. Delil gösterme, HUMK'ta delil ikamesi kavramı ile ifade edilmektedir²⁰⁸. Zira, HUMK'un sekizinci faslının başlığı "Deliller ve İkamesi"dir. Ancak "ikame" kavramı, HUMK'ta sadece deliller bakımından değil, dava açılması bakımından da sık sık kullanılmaktadır. Kavram karışıklığını önlemek amacıyla, burada "delil ikamesi" yerine, "delil gösterme" kavramı kullanılacaktır.

Doktrininde Umar/Yılmaz, delil göstermeyi "tarafların kendi iddialarının doğruluğunu veya karşı tarafın iddiasının asılsızlığını ispat etmek için, bu amaçları

²⁰⁷ Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü** (Dördüncü basım. Ankara: Yetkin Yayınları, 1992), s. 200 ve 394.

²⁰⁸ "Delil ikamesi" kavramının geçtiği maddeler için bkz. HUMK m. 75, 217, 218, 219, 220, 224, 226, 238, 239, 244, 274, 350, 482, 486.

gerçekleştirmeye elverişli araçlara (delillere) dayanarak giriştikleri yargıcı ikna etme işi” olarak tanımlamaktadırlar²⁰⁹.

Yılmaz, delil göstermeyi “ileri sürülen iddiayı ispatlama işlemi, iddianın gerçekliğine yargıcı inandırma yolundaki taraf işlemi” olarak tanımlamıştır²¹⁰.

Atalay ise, daha detaylı bir tanımla delil göstermeyi “bir davada tarafların kendi vakıa iddialarının doğru olduğu veya karşı taraf iddialarının doğru olmadığı hususunda ispat sonucuna ulaşabilmek ve kendi lehine karar verilmesini sağlayabilmek amacıyla çekişmeli vakıalar hakkında deliller sunarak gerçekleştirdikleri usulî bir faaliyet” olarak tanımlamıştır²¹¹.

Yılmaz delil gösterme işlemi bakımından “*delillerin sunumu*” ve “*delillerin incelenmesi*” işlemleri olarak ikili bir ayırım yapmaktadır. Delillerin sunumu, tarafın belli bir olayı, belli bir delille ispat etme yönündeki istemi biçiminde ifade edilmektedir. Taraflarca hazırlama ilkesinin uygulandığı davalar bakımından delillerin sunumuna ilişkin istem yanında belgelerin verilmesi yönündeki davranışa da gerek vardır. Delillerin incelenmesi ise delilin kabulüne²¹², başka bir deyişle delilin uygunluğuna karar vermeye yönelik bir faaliyettir.

Yılmaz’ın ifade ettiği sınıflandırma HUMK m. 218’e de uygundur. Sözkonusu hükme göre deliller kural olarak taraflarca ikame edilecek, kabule şayan olup olmadıklarına ise hâkim karar verecektir. Delil gösterme, tarafların delillerini bildirmelerini, sunmalarını ve mahkemenin bu delillerin uygunluğuna karar verme yetkisini içeren bir bütün olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda delillerin bildirilmesi veya hasrı, delil gösterme faaliyeti değil, sadece bu faaliyetin oluşumunda öncelikle gerçekleşmesi gereken taraf usul işlemidir.

Yılmaz’ın yaptığı ayırımla daha ayrıntılı şekilde görüldüğü gibi, delillerin gösterilmesi, tarafların davayı kazanabilmek için yaptıkları tüm ispat faaliyetleri ve hâkimin delillere ilişkin işlemlerinden oluşan davranış, işlem ve kararların bütünüdür.

²⁰⁹ Umar /Yılmaz, a.g.e., s. 32.

²¹⁰ Yılmaz, *Islah*, s. 106.

²¹¹ Atalay, a.g.e., s. 16; Benzer tanımlar için bkz. Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 375; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 22.

²¹² Yılmaz, *Islah*, s. 106.

yönündeki istemleri delillerin bildirilmesi aşamasında gerçekleşir. Delillerin mahkemeye sunulması aşamasında ise artık deliller mahkemeye getirilir, yollanır veya takdim edilir. Yılmaz, delillerin sağlanması taraflara ait bir konu ise, istem yanında delillerin mahkemeye verilmesi yönünde davranışa da ihtiyaç olduğunu belirtmiştir²¹⁷. Zira, HUMK m. 180'de dava dilekçesi, m. 200'de ise m. 180'e atıfla cevap layihası bakımından, tarafların ellerinde bulunan belgelerin asıllarının veya örneklerinin dilekçelere eklenerek mahkemeye verilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir. O hâlde, taraflarca hazırlama ilkesinin uygulandığı davalar bakımından, delillerin sağlanması için yapılan faaliyetler de delillerin gösterilmesi işleminin bir parçası ve delillerin mahkemeye sunulması olarak kabul edilmelidir. Örneğin, delillerin ibraz edilmesi, senetlerin mahkemeye verilmesi veya tanıkların dinletilmesi delillerin mahkemeye sunulmasıdır; aynı zamanda delil gösterme faaliyetinin de bir parçasıdır.

Delil gösterme işleminin son aşaması ise delillerin incelenmesidir. Delillerin incelenmesi²¹⁸, mahkemeye bildirilen ve sunulan delillerin ele alınıp, ispatı istenen vakıalar bakımından aydınlatılmasıdır. Belirtmek gerekir ki, delil gösterme faaliyeti kapsamında delillerin incelenmesi delillerin değerlendirilmesi anlamına gelmez. Delillerin değerlendirilmesi için öncelikle delillerin incelenerek uygunluğuna karar verilmesi, daha sonra ise değerlendirme sırasında değerlendirmeye esas olmak üzere bütün yönleriyle inceleme yapılması gerekir. Örneğin, taraf iddiasını ispat etmek için tanık beyanını delil olarak gösterdiğinde, hâkimin sözkonusu iddia bakımından tanık beyanının caizliğine karar verebilmek için yaptığı inceleme delil gösterilmesi kapsamında delillerin incelenmesidir. Caizliğine karar verilen tanık beyanındaki bilgilerin hükme esas olacak şekilde incelenmesi ise delillerin değerlendirilmesi olarak kabul edilmelidir.

Delil gösterme kuralları ispatın nasıl gerçekleştirileceğini, yani biçimini ve yöntemini düzenlerler. Bu nedenle delil gösterme tamamen yargılama hukukuna ait bir kavramdır²¹⁹. Delil gösterme, karara yönelik bir taraf usul işlemidir. Daha önce de

²¹⁷ Yılmaz, *Islah*, s. 106.

²¹⁸ "İncelemek" fiili, bir işi veya şeyi ele alıp özelliklerini ayrıntılarını, inceden inceye, özenle anlamaya, öğrenmeye çalışmak, tetkik etmek biçiminde tanımlanmaktadır. *Türkçe Sözlük* (İstanbul: Türk Dil Kurumu, 1992).

²¹⁹ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 165; Umar/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 32.

belirtildiği gibi ancak çekişmeli ve yargılamanın sonucuna etkili olan konularda ve sadece taraflarca delil gösterilebilir. Davanın tarafı olmayan üçüncü kişilerin, fer-i müdahilin ve mahkemenin delil gösterme yetkisi yoktur. Ancak, bazen mahkeme taraflara bazı delilleri getirmelerini emredebilir.

1.2. Delillerin İbrazı

İbraz kelimesinin sözlük anlamı, ortaya koyma, gösterme, meydana çıkarma, sunma olarak ifade edilmektedir²²⁰. Usul hukuku bakımından ise bir belge veya delilin mahkemeye tevdi edilmesi olarak tanımlanabilir. İbraz kavramı HUMK'ta tarafların belge ve delillerini mahkemeye vermeleri, sunmaları anlamında kullanılmıştır (örneğin, 75, 109, 151, 156, 220, 244). Yukarıda delillerin taraflarca sağlanması olarak ifade edilen faaliyet, aslında belgelerin veya delillerin mahkemeye ibraz edilmesidir. Tarafların dava veya cevap dilekçelerinde gösterdikleri delillerin incelenebilmesi, ancak bu belge veya deliller mahkemeye ibraz edildikten sonra mümkün olabilir. Delil gösterme ve böylece ispat faaliyetinin başarıyla sonuçlanabilmesi için gösterilen delillerin mutlaka mahkemeye ibraz edilmesi gerekir. Çünkü, hâkim ancak bu durumda delilleri bizzat kendisi, üçüncü bir kişi araya girmeksizin inceleyebilir. HUMK m. 241'e göre kanunun belirlediği istisnalar dışında deliller, hâkim huzurunda dinlenir ve incelenir²²¹. Örneğin, mahkemeye getirilmesi zor olan defter ve belgelerin bilirkişiye verilecek yetki ile buldukları yerde incelenmesi (m. 323), hastalığı sebebiyle mahkemeye gelemeyen tanığın bulunduğu yerde dinlenmesi (m. 365) hâllerinde, doğrudanlık ilkesi uygulanmaz ve deliller hâkim huzurunda incelenmez.

1.3. Delillerin Tespiti

Delil tespiti, ilerde açılacak veya açılmış olan bir davada delillerin bazı şartlar altında zamanından önce toplanıp emniyet altına alınmasını sağlamak için kabul edilmiş bir kurumdur (m. 368-374)²²².

Delil tespiti kurumu işletilerek, yok olma ihtimali yüksek olan veya ileride mahkemeye sunulması güç olacak deliller, henüz dava açılmadan veya dava açılır

²²⁰ Yılmaz, *Sözlük*, s. 369.

²²¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 238.

²²² Alangoya, *Usul*, s. 369; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 717; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 573.

açılmaz mahkemeye sunulabilir ve yargılamaya getirilebilir. Örneğin, davada tanık olarak gösterilmek istenen kişi çok hasta ve yakın zamanda ölme ihtimali yüksek ise, dava açılmadan önce ayrı bir istemle veya açılır açılmaz dava dilekçesi ile birlikte, bu tanığın dinlenmesi mahkemeden talep edilebilir. Eğer talep kabul edilirse yargılamada delillerin gösterilmesi ve incelenmesi aşamasına gelinmeden tanık delili mahkemeye sunulmuş ve incelenmiş olur. Daha sonra, tanığın ifadesi mahkemede delil olarak değerlendirilir.

İspat faaliyetinin başarılı olabilmesi için delillerin, uyumsuzluğun çözümüne ve davanın esasına etkili vakıalar hakkında ileri sürülmesi gerekir. Ancak, dava açılmadan önce veya davanın başında, hâkim hangi vakıaların çekişmeli ve davanın sonucu bakımından önemli olduğunu bilemez. Bu nedenle, bu aşamalarda delil gösterilmesi kural olarak mümkün değildir. Ancak, kanun delillerin tespiti kurumu ile istisnâ bir durum yaratmıştır²²³. Buna göre, taraf, hukukî yararının bulunması durumunda, henüz inceleme sırası gelmemiş delillerin tespit edilmesini talep edebilir. Hukukî yarar ise delillerin ileride gösterilmesi güç veya kaybolma ihtimalinin yüksek olduğu durumlarda var olur (m. 369).

Delillerin dava açılmadan önce veya davanın hemen başında tespit edilmesi ile, henüz zamanı gelmeden önce deliller gösterilmiş olur²²⁴. Delil tespiti talebi, delil gösterilmesi gibi karara yönelik taraf usul işlemleri arasında yer alır. Delil gösterme talebinin kabul edilebilmesi için ayrı bir yargılama yapılmasına gerek yoktur. Delil tespitinde ise mahkemenin delil tespiti talebini kabul edebilmesi için ayrı bir yargılama yapması, talepte bulunanın da bu yargılamada isteminin sebeplerini ispat etmesi gerekir. Burada yaklaşık ispat aranmaktadır²²⁵. Çünkü, görüş birliği olmamakla birlikte, delil tespitinin ihtiyatî tedbire veya ihtiyatî hacze benzediği²²⁶ ve geçici hukukî koruma tedbirlerinin bir türü olduğu kabul edilir²²⁷. Tedbirin etkili olabilmesi ve böylece etkin hukukî korunmanın sağlanabilmesi bakımından, mahkemenin geçici hukukî koruma

²²³ Üstündağ, a.g.e., s. 589.

²²⁴ Aynı, s. 590.

²²⁵ Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 720; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 576.

²²⁶ Ansay, Usul, s. 155; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 573.

²²⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 573; Ejder Yılmaz, **Geçici Hukukî Himaye Tedbirleri C. II** (Ankara: Yetkin Yayınları, 2001), s. 1335; Üstündağ ise açık olmamakla birlikte delil tespiti tedbirinin dilekçe ile isteneceğini ifade ederek, delil tespitini bir çeşit tedbir olarak kabul etmektedir (Üstündağ, Usul, s. 590).

tedbirlerine kısa süre içinde karar vermesi gerekir. Bu sebeple davanın esasına ilişkin bir yargılama yapılmaz ve tam ispat aranmaz.

Sonuç olarak delillerin tespiti ile, delil gösterme faaliyeti de gerçekleştirilmiş olur. Çünkü, delillerin tespitinde de taraf, tespit edilmesini istediği delillerin türlerini mahkemeye ibraz ettiği dilekçesinde belirtir. Talebi kabul eden mahkeme diğer tarafa da haber vererek her iki tarafın huzurunda tespiti istenen delilleri inceler. Eğer talepte bulunanın hakları bakımından acil bir durum sözkonusu olup da karşı tarafa haber verilmeden delil tespiti yapılmışsa, delil tespiti tutanağı karşı tarafa tebliğ edilir (m. 372/II). Böylece, mahkeme tarafından incelenerek tespit edilen deliller daha sonra yargılamanın sonunda hâkim tarafından değerlendirilir. Delil tespiti ile mahkemeye sunulan deliller hâkim tarafından ilerde değerlendirmeye esas alınacak şekilde incelenir ve tespit edilir.

Delil tespitine ilişkin olarak yapılmış bütün işlemlerin ve düzenlenen belgelerin esas dava dosyasının eki sayılması²²⁸ da delil tespiti ile geçerli bir delil gösterme faaliyetinin gerçekleşmiş kabul edilmesini haklı göstermekte ve desteklemektedir. Zira, Yargıtay delil tespiti dosyasındaki ikrarı mahkeme içi ikrar kabul etmektedir²²⁹. Delil tespiti yoluyla gösterilen delillerin yargılamada tekrar gösterilmesine veya ayrıca ileri sürülmesine gerek yoktur.

Delil gösterme faaliyetinin sonuç doğurabilmesi için, delillerin sunulması ve aynı zamanda incelenmesi gerektiği belirtilmiş; bu yönüyle delillerin tespiti ile benzerliği tespit edilmişti. Bu noktada delillerin hasrı ile delil tespitinin farkı da ortaya çıkar. Delillerin hasredilmesi ile, delil gösterme faaliyeti tamamlanmış olmaz. Delil tespiti hem delillerin mahkemeye bildirilmesi hem de mahkeme tarafından incelenmesi safhalarını kapsar. Böylece, tespit edilen deliller daha sonra hükme esas olmak üzere mahkeme tarafından değerlendirilebilir. Delillerin hasrında ise taraf, sadece delillerinin nelerden ibaret olduğunu bildirerek, mahkemeye delilleri daha rahat inceleyebilmesi bakımından bir fırsat yaratmaktadır. Mahkeme, deliller hasredildiği takdirde bütün delilleri davanın başında görebilir ve bu delillerden yasal ve geçerli olanları öncelik sırasına koyarak davayı en kısa zamanda sonuçlandırabilmek imkânına sahip olur.

²²⁸ Alangoya, **Usul**, s. 371.

²²⁹ HGK 25.2.1983, 83/324-178 (Alangoya, **Usul**, s. 371, dn.106).

1.4. Delillerin Hasredilmesi

Delillerin hasredilmesinin hukuk sözlüğündeki kavramsal karşılı kanıtların özgülmesidir²³⁰. Tarafın ispatla yükümlü olduğu vakıayı ispat için bütün delillerini göstermesi ve bundan başka delili olmadığını bildirmesi delillerin hasredilmesi olarak tanımlanmaktadır²³¹.

Tarafın delillerin hasrına ilişkin beyanı, hâkim önünde kendini usul hukukuna göre bağlayan bir açıklama olarak da nitelendirmektedir²³². Diğer yazarlar ise delillerin hasrını tanımlamamış ancak, açıklama yaparak delillerin hasredilmesi durumunda bildirilen deliller dışında delil gösterilemeyeceğini ifade etmişlerdir²³³.

Kuru/Arslan/Yılmaz, delillerin hasrını tanımlarken, hasretme işleminin sadece davadaki belli bir vakıaya ilişkin olarak yapılacağını belirtmişlerdir. Ancak, bu durum, tarafların delillerini hasretme iradelerini ilettikleri sözleşmelerde, dilekçelerde veya sözlü beyanlarda delillerin hangi vakıalar bakımından bildirildiğinin belirtildiği hâllerde geçerli olur. Aksi taktide delillerin hasredilmesinden bahsedilemez. Yargıtay da ayrıca bir açıklama olmadığı takdirde dava dilekçesinde gösterilen delilleri, sözü edilen vakıaların tümüne ilişkin saymaktadır²³⁴. Böyle bir durumda ise delillerin hasredilmiş olduğu söylenemez.

Yukarıda belirtilen görüşler de dikkate alındığında, delillerin hasredilmesi, dava konusunun temeli olan belirli vakıalar bakımından ispat faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için, tarafın bütün delillerini bildirdiği ve belirtilen delillerden başka delil ileri sürmemeyi taahhüt ettiği, başka bir deyişle yeni delil göstermek istemesi hâlinde hâkimin bunu kabul etmeme veya reddetme riskini üstlendiği, karara yönelik olmayan taraf usul işlemi olarak tanımlanabilir.

²³⁰ Yılmaz, *Sözlük*, s. 201.

²³¹ Kuru, *Usul C.II*, s. 2026; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.c.*, s. 432; Aynı yönde bkz. Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 34.

²³² Kemal Oğuz Şengün, "Hukuk Davalarında Delillerin Gösterilmesi", *Adalet Dergisi*, S.3: 191-204, (1970), s. 193.

²³³ Alangoya, *Usul*, s. 300; Bilge/Önen, *a.g.c.*, s. 509; Sami Çelenk, "Delillerin Hasrı", *Jurisdictio*, S. 12: 1111-1112, (1958), s. 1111; Vasfi Şenözen, "Delilin Hasrı", *Jurisdictio*, S. 15: 1372-1373, (1958), s. 1372; Üstündağ, *a.g.c.*, s. 624.

²³⁴ HGK, T. 6/1/1965, K. 4/43-12 (Şengün, "Delillerin Gösterilmesi", s. 194, dn. 5).

Delillerin hasredilmesi hem taahhüt hem de tasarruf etkili usul işlemlerinin özelliklerine sahiptir. Taraf, delillerini dilekçesinde belirtmiş olduğu delillerle ve özgür iradesi ile sınırlandırıp, bu delilleri mahkemeye sunduğu takdirde, deliller üzerindeki tasarruf hakkını kullanır. Ayrıca, tek taraflı bir işlemle bu usulî yetkisini kullanarak yeni bir hukukî durum yaratır. Belirtilenlerden başka delil ileri sürmeyeceğini beyan ederek ise gelecekte başka delil göstermeme yükümlülüğü altına girer. Bu durumda ise taraf tek taraflı taahhütte bulunarak belli bir kaçınmayı, başka deliller göstermemeyi; daha doğru söylemek gerekirse, davanın ileriki aşamalarında yeni delil gösterdiği takdirde hâkimin bunları incelememe veya reddetme riskini üstlenir.

Ancak, delillerin hasrından sonra yeni delil gösterilemeyeceği kuralının istisnaları bulunmaktadır. Taraf, delillerin hasrı ile bağlı olsa bile bazı durumlarda daha önce bildirmediği delilleri gösterebilir. Örneğin, delillerin hasredilmesi safhasında bildirilmesi mümkün olmayan veya gösterilmesinde hukukî yarar olduğu diğer deliller incelendikten sonra anlaşılan deliller, hasretme işleminden sonra da gösterilebilir²³⁵. Bu koşulların bulunup bulunmadığına ise hâkim karar verir. HUMK m. 244, yeni delil gösterilmesine izin verilmesi konusunda hâkime takdir yetkisi tanımıştır. Bu konu delillerin hasrına ilişkin istisnalar başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Usul işlemleri veya sözleşmelerinin hukukî niteliğine ilişkin olarak doktrinde farklı görüşler bulunduğu belirtilmelidir. Usul işlemlerinin bir türü olan usul sözleşmeleri bakımından ifade edilen görüşler, bir usul işlemi olan delillerin hasrı bakımından da aydınlatıcı olacaktır.

Doktrinde, sadece tasarruf etkili usul sözleşmelerinin usul sözleşmesi olduğu kabul edilmektedir. Çünkü yargılama hukukundaki sözleşmeler kurucu ve biçimlendiricidirler, yani özel hukuktaki tasarruf işlemlerine benzerler. İnşai etkisi olmayıp, sadece usulî bir edimin ifasını veya bir kaçınmayı gerektiren sözleşmeler yargılama hukuku sözleşmesi sayılmayıp, borçlar hukuku sözleşmesi olarak kabul edilmektedir²³⁶.

²³⁵ Konuralp, **Yazılı Delil Başlangıcı**, s. 148; Şengün, “**Delillerin Gösterilmesi**”, s. 198.

²³⁶ Bu konuda bkz. Alangoya, **Usul**, s. 178, dn. 20; Taşpınar, **İspat Sözleşmeleri**, s. 63.

Ancak, diğ er bir görü Ő e göre, önemli olan sözleşmenin etkilerini gösterdiğ i alandır. Bu görü ũ ũ te olanlar, karŐ i görü ũ ũ tekileri bir Ő ey yapmaya veya kaçı nmaya iliŐ kin her türlü edimi, yükümlülü ğ ü borçlar hukukuna eŐ tuttukları, etkilerini yargılama hukuku alanında gösteren bir sözleşme grubunu görmezden geldikleri ve sözleşme kavramını haksız olarak sınırlandı rdıkları için eleŐ tirmektedirler. Örneđ in, sadece belli delilleri kullanmaya yönelik delil sözleşmelerinin yargılamaya sokulması durumunda, yeni bir hukukî durum oluŐ maktadır. Önemli olan tarafların usulî iliŐ ki ve yargılama hukuku alanında etki etmeye yönelik irade beyanlarının olmasıdır²³⁷. Bu görü ũ ũ ler dikkate alındı đ ında, sözleşmelerin etkilerini gösterdiğ i alan dikkate alınarak yapılan sınıflandırma, usul işlemleri ve sözleşmelerinin nitelendirilmesinde kolaylık sağ laması ve pratik olması bakımından tercih edilebilir.

Delillerin hasrı, delil gösterme faaliyetinin, delillerin bildirilmesi aş amasının bir başka görünümüdür. Delillerin mahkemeye bildirilmesi, kural olarak hâ kimin ispatı gereken vakıaların ispat edilmesi için taraflara süre vermesi ve tarafların da bu sürelere uyarak delillerini beyan etmeleri ile gerçekleşmektedir. Delillerin hasrında ise, taraf, henüz yargılamanın baş ındayken veya ilk derece mahkemesinde dava devam ederken, iddialarını ispat edebilmek için gerekli olan bütün delilleri mahkemeye bildirir ve başka delil gösterebilme hakkından feragat eder.

Hasredilen deliller, sunulan (ibraz edilen) delillerden farklı olarak mahkemeye tevdi edilmek zorunda değ ildir. Delillerin, hasredilme istem ve iradesi ile dilekçelerde bildirilmesi, hasredilmiş sayılma bakımından yeterlidir. Delillerin sunulması veya ibrazı, ancak hasredilen delillerin mahkeme tarafından kabul edilip mahkemeye verilmesi emredildiğ i takdirde veya hasredilen deliller arasında yer alan senet veya diğ er belgelerin mahkemeye tevdi edilmesi hâ linde sözkonusu olabilir.

Delillerin hasredilmesinin bir taraf usul işlemleri olarak kabul edilmesinin en önemli sebebi teksif ve usul ekonomisi ilkeleridir denilebilir. Deliller hasredilmediğ i takdirde, bazen kötü niyetli olarak bazen de bilinçsiz davranış lar sonucunda davanın her aş amasında taraflar delil gösterebilirler. Davanın her aş amasında delil gösterilebileceğ i için iddia ve savunmalar bakımından güvensizlik ortamı doğ ar. Taraflar, davayı

²³⁷ TaŐ pınar, İ spat Sözleşmeleri, s. 64-65.

aydınlatıcı delilleri saklamaya çabalayabilirler. Bu koşullarda hâkimin davayı aydınlatması ve uyuşmazlığı çözmesi zordur. Tarafların kötü niyetli veya bilgisiz olmaları sebebiyle gecikmeler doğar ve hâkim uyuşmazlığı çözecek hükmünü gecikerek verir. Bu durumda, etkin bir hukukî korunmanın ve adaletin gerçekleştiğinden bahsetmek güçleşir.

Oluşabilecek sakıncaları önlemek amacıyla taraflar delillerini davanın başında hasredebilirler. Eğer taraflar bu şekilde davranmaz ise mahkemeye taraflara delillerini bildirmeleri ve hasretmeleri için süre verilebileceği de kabul edilmektedir²³⁸. Böylece hâkim uyuşmazlıkla ilgili konularda henüz davanın başındayken bilgi sahibi olur ve davayı yürütüp sonlandırması kolaylaşır. Taraflarca hazırlama ilkesine göre, uyuşmazlığı çözecek vakıaları ve delilleri en iyi bilen ve bunları mahkemeye en kısa zamanda getirebilecek kişiler taraflardır. Ancak, taraflar kendi çıkarları bakımından yargılamanın çabuk sonuçlanmasını her zaman istemeyebilirler. Bu durumda, yargılamayı uzatmaya çalışan tarafın çabalarını sonuçsuz bırakacak araçların da medenî usul hukukunda bulunması gerekir. Çünkü, yargılamanın en kısa zamanda ve taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözerek sonlanabilmesi hem taraflar hem de yargı organları bakımından çok önemlidir. Bu bir taraftan da genel anlamda hukukun, özelde ise usul hukukunun amacının gerçekleşebilmesi ve kamu düzeninin korunması bakımından gereklidir.

2. DELİLLERİN HASRININ ŞEKLİ VE ZAMANI

Konuyu açıklamaya geçmeden önce kısaca belirtilmelidir ki, HUMK'da delillerin hasrı işleminin şekli ve zamanına ilişkin hükümler bulunmayıp, delillerin hasrı bakımından bağlayıcı nitelikte belirli şekil kuralları yoktur. Burada konu doktrinadaki ve uygulamadaki görüşlerle birlikte, usul hukukunun genel kuralları da dikkate alınarak incelenecektir. Deliller ya her iki tarafın aralarında yaptıkları yazılı bir münhasır delil sözleşmesiyle veya tarafın tek taraflı irade beyanını içeren dilekçenin mahkemeye sunulmasıyla ya da sözlü beyanının duruşmada tutanağa geçirilmesi suretiyle hasredilebilir.

²³⁸ Kuru, Usul C. II, s. 1393; Şengün, "Delillerin Gösterilmesi", s.193; Yılmaz, Islah, s. 215.

2.1. Delil Sözleşmesi İle Delillerin Hasredilmesi

2.1.1. Genel Olarak Delil Sözleşmesi

Delil sözleşmesi, konusunda doktrinde ve uygulamada birbirine benzer tanımlar veya açıklamalar yapılmıştır²³⁹. Bu tanımlardan yola çıkılarak, delil sözleşmesi, var olan veya gelecekteki bir dava için, tarafların, bir olayın veya hukukî ilişkinin belli bir delille veya delillerle ispatı konusunda yaptıkları sözleşme olarak tanımlanabilir.

Delil sözleşmesi HUMK m. 287/II'de, “*İki tarafça muayyen deliller ile ispatı tahriren kabul edilmiş olan veya muhakeme esnasında olveçhile beyinlerinde karar verildiği ikrar olunan maddeler hakkında başka delil kabul olunmaz*” biçiminde ifade edilmiştir. Delil sözleşmesinin kanunda açık olarak düzenlenmiş olması, delil sözleşmesinin usul hukukunda geçerliliği konusundaki tartışmaların Türk hukukunda yapılmasını sınırlandırmıştır fakat önleyememiştir²⁴⁰.

Kuru, kanunda delil sözleşmesi yapılabileceği konusunda açık bir hüküm olmasa bile sözleşme özgürlüğü çerçevesinde delil sözleşmesi yapılabileceği belirtilmektedir²⁴¹. Taraflar, özel hukuk alanında yer alan haklar üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilirler. İspat bir hakkın varlığını etkilediğine göre, o hakkın ispatına izin verilmemesi haktan feragat anlamına gelebilir. Sonuç olarak, taraflar haktan feragat yetkisine sahip olduğuna göre, bu haklara ilişkin deliller üzerinde de tasarrufta bulunabilirler²⁴².

Delil sözleşmelerinin teorik olan bu gerekçelerinin yanında, yargılamayı hızlandırarak usul ekonomisi ilkesi bakımından sağladığı pratik faydalar da vardır.

²³⁹Alangoya, *Usul*, s. 372; Mustafa Ateş, “Hukuk Muhakemeleri Usulünde Delil Sözleşmeleri”, *Yargıtay Dergisi*, C. 21, S. 3: 244-2663, (Temmuz 1995), s. 245; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 495; İltir Erdemir, *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi C. I.* (İkinci basım. Ankara: 1998), s. 1225; Kuru, *Usul C. II*, s. 2881; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 525; Pekcantez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 396; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 593 vd; Şengel, *a.g.m.*, s. 268; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 182; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 652; 13. HD, 13/4/1989, 765/2165, (YKD, C. 16, S. 2, Şubat 1990, s. 252).

²⁴⁰ Delil sözleşmelerinin geçerliliği konusundaki tartışmalar için bkz. Konuralp, *İspat*, s. 60; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 594; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 185 vd; Bilge Umar, “Delil Anlaşmaları”, *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XXXVIII, S. 3-4: 856-862, (1962), s. 857; K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 256 vd.

²⁴¹ Kuru, *Usul C. III*, s. 2882.

²⁴² Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 593.

Münhasır delil sözleşmesi yapıldığı takdirde taraflar sözleşmede belirtilen delil veya delillerden başka ispat aracı kullanamayacaklarından, henüz dava açılmadan veya davanın hemen başında mahkeme, tarafların delillerinin neler olduğunu görebilir.

Genel kabul gören düşünceye göre, delil sözleşmesi hukukî niteliği bakımından usul sözleşmesi olarak kabul edilmektedir²⁴³. Zira, delil sözleşmeleri, etkilerini doğrudan doğruya usul hukuku alanında gösterirler²⁴⁴. Konuralp, delil sözleşmelerinin, etkilerini usul hukuku alanında gösterdiği dikkate alındığında, bunların da usul hukuku sözleşmesi olduğu sonucuna ulaşıldığını ifade etmektedir²⁴⁵.

Delil sözleşmeleri, kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda etkili ve bağlayıcı olmaz. Hâkim, bu davalarda, vakıaların ispatı için gerekli olan delillere re'sen başvurabilir²⁴⁶. Kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda, taraflar delil sözleşmesi yaparak, ispatın ancak sözleşmede gösterilen delil veya delillerle gerçekleştirileceğini kararlaştırsalar dahi, üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri konularda böyle bir sözleşme yapılması hâkimi bağlamayacaktır.

Delil sözleşmesi bazı koşulların varlığına bağlıdır. Bunlardan sözleşmenin içeriğine ilişkin olanı belirlilik, şekle ait olanı ise yazılılıktır. Sözleşmede hem taraflar hem de sözleşmenin konusu, yani ispat araçları bakımından belirlilik olmalıdır. Böylece, uyuşmazlık bakımından hangi delillerin kullanılabileceği veya kullanılmayacağı belirlenmiş olur. Delil sözleşmesinin yazılı olması ise, bir geçerlilik koşulu olmayıp, ispat koşuludur. Delil sözleşmesi tanıkla ispat edilemez. Ancak, yazılı bir delil sözleşmesi yapılmamış olsa da dava sırasında taraflar sözlü olarak delil sözleşmesi yapabilirler veya delil sözleşmesinin varlığı tarafça ikrar edilebilir²⁴⁷.

²⁴³ Alangoya, *Usul*, s. 372; Konuralp, *İspat*, s. 58; Kuru, *Usul C. III*, s. 2883; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 396; Şengel, *a.g.m.*, s. 268; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 653; Taşpınar, usul sözleşmesi kavramını daha da derinleştirerek bura usulî bir taahhüt sözleşmesi bulunduğunu ifade etmektedir (Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 185).

²⁴⁴ Alangoya, *Usul*, s. 177; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 185; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 418; Yılmaz, *Islah*, s. 103.

²⁴⁵ Konuralp-İspat, s. 59.

²⁴⁶ Ateş, *a.g.m.*, s. 249; Konuralp, *İspat*, s. 60; Kuru, *Usul C. III*, s. 2883; Şengel, *a.g.m.*, s. 268; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 188.

²⁴⁷ Ateş, *a.g.m.*, s. 250; Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1226; Konuralp, *İspat*, s. 60; Kuru, *Usul C. III*, s. 2921 vd; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 528; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 396; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 194 vd; Umar, "Delil Anlaşmaları", s. 858 vd; Karşı düşünce için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 373.

Delil sözleşmeleri, doktrinde ve uygulamada genellikle *münhasır delil sözleşmeleri* ve *münhasır olmayan delil sözleşmeleri* olarak ikiye ayrılmaktadır²⁴⁸. Bu ayrımın “*delillerin hasredilip hasredilmemesine*” göre yapıldığı ifade edilmektedir²⁴⁹. Bilge/Önen, bunu kanunî ispatı kolaylaştıran veya zorlaştıran delil sözleşmesi ayrımını yaparak, bir başka açıdan dile getirmiştir²⁵⁰.

Taşpınar, münhasır ve münhasır olmayan delil sözleşmesi ayrımının yanlış anlamalara sebep olacağı düşüncesiyle, “*delillerin daraltılması ve genişletilmesi sonucunu doğuran delil sözleşmesi*” ayrımını kabul etmektedir. Buna gerekçe olarak, her iki tür delil sözleşmesinde de belirlilik ilkesinin geçerli olduğunu, ancak, “*münhasır olmayan delil sözleşmelerinde başka deliller de kabul edilir*” görüşü²⁵¹ sebebiyle bu noktada münhasır olan ve olmayan delil sözleşmesi ayrımının belirsizleştiğini, bu ayrıma göre de ilkinde delillerin daraltılması, ikincisinde ise genişletilmesinin sözkonusu olduğunu belirtmektedir²⁵².

Taşpınar'ın da belirttiği gibi belirlilik ilkesi her iki tür (münhasır olan ve olmayan) delil sözleşmesi bakımından da gereklidir. Münhasır olan ve olmayan delil sözleşmesi ayrımı delillerin hasredilip hasredilmemesi bakımından yapılsa da delillerin hasredilmesini tam olarak açıklayamamaktadır. Münhasır delil sözleşmelerinde, taraflar, ispat için sadece belli bir delil veya birden fazla delil belirlerler ve bu delillerin dışında delil göstermemeyi taahhüt ederler. Münhasır olmayan delil sözleşmesinde de taraflar sadece belli bir delil veya delillerle değil de kanunen gösterilmesi mümkün olan deliller yanında, *kendi belirleyecekleri* delillerle de sözkonusu hususun ispatlanabileceğini kararlaştırırlar. Burada delillerin hasredilmesi bakımından belirleyici olan husus

²⁴⁸ Alangoya, *Usul*, s. 373; Ateş, *a.g.m.*, s. 259; Konuralp, *İspat*, s. 62; Kuru, *Usul C. III*, s. 2885; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 525; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 397; Şengel, *a.g.m.*, s. 280; 3. HD, 22.5.2958, 3642/3136, AD 1962/1, s. 58 (Kuru, *Usul C. III*, s. 2887); Ancak, Yıldırım, delil sözleşmelerini delillerin değerlendirilmesine imkân verip vermemelerine göre sınıflandırmaktadır (K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 256).

²⁴⁹ Ateş, *a.g.m.*, s. 259; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 397.

²⁵⁰ Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 496; Şengel, genel kabul gören ayrıma katılmakla birlikte, delil sözleşmesinin medenî yargılamayı ilgilendiren ve ispatın kolaylaştırılmasına veya zorlaştırılmasına ilişkin sözleşmeler olduğunu ifade etmektedir (Şengel, *a.g.m.*, s. 269).

²⁵¹ Kuru, *Usul C. III*, s. 2921; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 527; Zira, Kuru münhasır delil sözleşmeleriyle birden fazla delil kararlaştırılabileceğini ancak, delillerin belirli (muayyen) olması gerektiğini ifade etmiştir (Kuru, *Usul C. III*, s. 2887). Oysa aynı durum münhasır olmayan delil sözleşmelerinde de geçerlidir. Dolayısıyla Taşpınar'ın ifade ettiği gibi münhasır olan ve olmayan delil sözleşmesi kavramları, ayrımın özünü tam olarak yansıtamamaktadır.

²⁵² Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 183-184, dn. 290 ve 192.

delillerin *sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı*, başka bir deyişle *delillerin daraltılması* veya *genişletilmesidir*. Dava ile ilgili belli bir hususun kanunî deliller dışında başka delillerle ispat edilebileceği kararlaştırıldığında deliller genişletilmiş olur. Buna karşılık, ispatın yalnızca belli bir delil veya delillerle gerçekleştirilebileceği kararlaştırıldığında ise deliller daraltılmış yani hasredilmiş olur. Sonuç olarak, delillerin hasrı bakımından, delillerin daraltılması ve genişletilmesi sonucunu doğuran delil sözleşmeleri ayrımının kabul edilmesi daha doğru olur. Bu nedenle, tezde *daraltıcı etkili veya genişletici etkili delil sözleşmesi* kavramları kullanılacaktır.

Daraltıcı etkili delil sözleşmesi, aralarında hukukî ilişki bulunan tarafların, ileride uyuşmazlık çıkma ihtimaline karşı henüz dava açılmadan önce veya uyuşmazlık doğar ve dava açılırsa dava açıldıktan sonra, bir vakıanın veya hukukî ilişkinin ancak belli bir delille veya delillerle ispat edilebileceğini kararlaştırmaları durumunda sözkonusu olur (m. 287/II)²⁵³.

Genişletici etkiye sahip delil sözleşmesi ise, tarafların delillerini belli bir delille veya delillerle sınırlandırmayıp kanunda belirtilenlerden başka bir delil veya delillerle de ispatın gerçekleştirilebileceği konusunda anlaşıkaları zaman ortaya çıkar (m. 289)²⁵⁴. Genişletici delil sözleşmesine örnek olarak m. 289 gösterilebilir. Buna göre, senetle ispatı zorunlu olan bir hukukî işlemin tanıkla da ispat edilebileceği kararlaştırılabilir. Bu durumda taraflar sözkonusu hukukî işlemi senetle ispat edebilecekleri gibi tanıkla da ispat edebilirler. Hatta hiç tanık dinletmeden yemin de teklif edebilirler²⁵⁵.

Bir görüşe göre, sadece senetle ispatı öngören bir delil sözleşmesi olsa dahi, iddiasını senetle ispat edemeyen tarafın karşı tarafa yemin teklif edebileceği kabul edilir²⁵⁶. Ancak, bu görüş doğru kabul edilemez. Çünkü, münhasır delil sözleşmesinin olduğu durumlarda taraflar ispatı ancak sözleşmede gösterdikleri delillerle gerçekleştirebilirler. Taraflar münhasır delil sözleşmesiyle delillerini sınırlanmış ve

²⁵³ Ateş, a.g.m., s. 259; Konuralp, *İspat*, s. 62; Kuru, *Usul C. III*, s. 2885; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 526; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 397; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 183.

²⁵⁴ Ateş, a.g.m., s. 260; Konuralp, *İspat*, s. 62; Kuru, *Usul C. III*, s. 2921; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 528; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 398; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 183.

²⁵⁵ Ateş, a.g.m., s. 261; Kuru, *Usul C. III*, s. 2921; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 528.

²⁵⁶ Ateş, a.g.m., s. 260; Metin Tuluay, "Delil Anlaşmaları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tarihsiz), s. 119.

başka delil göstermeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. HUMK m. 287/II'ye göre, sözleşmede kararlaştırılan deliller dışında başka delil gösterilemez²⁵⁷.

2.1.2. Delillerin Hasredilmesi Sonucunu Doğuran Delil Sözleşmeleri

2.1.2.1. Daraltıcı Etkili (Münhasır) Delil Sözleşmesi

Yukarıda tanımlanan daraltıcı etkili delil sözleşmesi ile taraflar, aralarındaki hukukî ilişkiden doğabilecek uyuşmazlıklar bakımından ya henüz uyuşmazlık doğmadan ve davadan önce ya da davadan sonra belli bir hukukî ilişkinin veya vakianın belli bir delil veya delillerle ispatlanabileceğini kararlaştırarak, davada gösterebilecekleri delilleri sınırlandırabilirler. Başka bir deyişle, delillerini sözleşmede belirtilen delillere hasredebilirler. Bu durumda taraflar, ilgili vakıya veya hukukî ilişkiyi sözleşmede belirtilen delillerden başka delillerle ispat edemezler. Delil sözleşmesine konu olan husus ancak sözleşmede belirtilen delillerle ispat edilebilir²⁵⁸. Bu durum, daraltıcı etkiye sahip delil sözleşmelerinin hem tarafları hem de mahkemeyi bağlayıcı etkisinin sonucudur²⁵⁹. Ancak, re'sen araştırma ilkesinin uygulandığı davalar (örneğin, boşanma davası gibi) bu kuralın istisnasıdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, taraf, usulî bir taahhüt sözleşmesi olan delil sözleşmesinden doğan yükümlülüğünü yerine getirmez veya ihlâl ederse; başka bir deyişle, sözleşmede yasaklanan bir delili kullanmak isterse, mahkemece tarafın talebi kabul edilmez²⁶⁰. Örneğin, daraltıcı etkili delil sözleşmesiyle, takdiri delillerle ispatı mümkün olan bir hususun sadece senetle ispat edilebileceği kararlaştırılabilir. Bu durumda taraf, o hususla ilgili iddiasını ancak senetle ispat edebilir.

²⁵⁷ Alangoya, *Usul*, s. 374; Ateş, *a.g.m.*, s. 259; Erdemir, *Şerh C. I*, s. 287; Konuralp, *İspat*, s. 62; Kuru, *Usul C. III*, s. 2888; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 526; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 397.

²⁵⁸ Alangoya, *Usul*, s. 374; Ateş, *a.g.m.*, s. 259; Erdemir, *Şerh C. I*, s. 287; Konuralp, *İspat*, s. 62; Kuru, *Usul C. III*, s. 2885; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 526; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 397; 13. HD, 13/4/1989, 765/2165, (YKD, C. 16, Şubat 1990, S. 2, s. 252); 15. HD, 13/10/1995, 5396/5519, (YKD, C. 22, Mayıs 1996, S. 5, s. 756).

²⁵⁹ "Sözleşme tarihinde yürürlükte bulunan Bayındırlık İşleri Genel Şartnamesi sözleşme ekleri arasında sayılmış olmakla, bu husus HUMK'un 287. maddesi uyarınca yanlar arasında delil sözleşmesi niteliğinde olup, uyuşmazlığın çözümünde anılan şartname hükümlerinin uygulanması zorunludur." 15. HD, 11/3/1993, 903/1183 (YKD, C. 19, Eylül 1993, S. 9, s. 1367); Yargıtay'ın bu yöndeki diğer kararları için bkz. 15. HD, 18/3/1993, 1310/1346 (YKD, C. 19, Eylül 1993, S. 9, s. 1371); 15. HD, 28/12/1987, 1734/4657 (YKD, C. 15, Nisan 1989, S. 4, s. 542); 4. HD, 10/7/1965, 5391/3649; 15. HD, 19/9/1977, 1404/1625; 4. HD, 31/3/1975, 644/4120 (Kuru, *Usul C. III*, s. 2888-2890).

²⁶⁰ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 185.

Delil sözleşmesinin *delillerin hasrı* sonucunu doğurabilmesi, onun daraltıcı etkiye sahip delil sözleşmesi olmasına bağlıdır. Bu husus, m. 287/II'de “*başka delil kabul olunmaz*” biçiminde açıkça ifade edilmiştir. Burada akla şu soru gelebilir. Genişletici etkiye sahip delil sözleşmelerinde de ilgili hususun hangi delil veya delillerle ispat edileceği belirlenir ve taraflarca beyan edilir. Bu durumda deliller hasredilmiş olmaz mı? Bu soruya olumsuz yanıt vermek gerekir. Çünkü, genişletici etkiye sahip delil sözleşmelerinde her ne kadar ispatın hangi delillerle gerçekleştirilebileceği belirlenerek tespit edilmiş olsa da, taraflar, ispatı gerçekleştirmek için sözleşmede belirlenen delillerin dışında kanunen geçerli olan başka delilleri de kullanabilirler. Örneğin, senetle ispatı zorunlu olan bir hukukî işlemin bilirkişi raporuyla ispatlanabileceğini öngören bir delil sözleşmesi, taraflara hukukî işlemi senetle, bilirkişi raporuyla veya yeminle ispat edebilme imkânı verir.

Daraltıcı etkili delil sözleşmesi de delil sözleşmeleri için gerekli olan genel koşullara sahip olmalıdır. Buna göre, bu tip delil sözleşmelerinde ispatın hangi vakıalar ve hukukî ilişkiler bakımından hangi delil veya delillerle gerçekleştirileceği tespit edilmelidir. Daraltıcı etkili delil sözleşmesi belirlilik ilkesine uygun olarak yapılmalıdır. Geçerli bir münhasır delil sözleşmesinin yapılabilmesi için gerekli şekli koşullar bakımından doktrin ve uygulama çeşitli alternatifler kabul etmektedir. Buna göre, (adi veya resmî) *yazılı şekilde* (m. 287/II), tarafların delil sözleşmesi yapılması yönündeki *sözlü beyanları*²⁶¹ *davada tutanağa geçirilerek* veya mahkeme önünde, bir tarafın tanık dinletme talebine diğerrinin *muvafakat etmesiyle* (m. 289) delil sözleşmesi yapılabilir²⁶².

Son durumda, delil sözleşmesi sadece tanık dinlenmesine *muvafakat edilmesi* şeklinde değil, bir hukukî işlemin ispatı için geçerli olmayan bir ispat vasıtasına tarafın

²⁶¹ Burada, kanunda da aynı şekilde ifade edilen “*ikrarın*” teknik anlamda ikrar olmadığı, sadece taraflar arasında karşılıklı ve birbirine uygun “icap ve kabulden” oluşan beyanların var olduğu, bu nedenle açık bir delil sözleşmesinin sözkonusu olduğu kabul edilmektedir (Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 195). İkrar olarak ifade edilen beyanın delil sözleşmesini kurabilmesi için açık olarak beyan edilmesi gerekir (Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 528).

²⁶² Ateş, *a.g.m.*, s. 251; Konuralp, *İspat*, s. 60-61; Kuru, *Usul C. III*, s. 2922-2924; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 528; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 396-397; Şengel, *a.g.m.*, s. 274-275; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 194-195.

muvafakat etmesiyle de yapılabilir²⁶³. Burada zımnî bir muvafakat geçerli değildir. Tarafın muvafakatını mutlaka açıkça belirtmesi gerekir²⁶⁴.

Tarafın muvafakatiyle gerçekleşen delil sözleşmesinde delillerin hasredildiği söylenemez. Çünkü, taraf tanık dinletilmesine veya herhangi bir başka delilin kullanılmasına muvafakat ettiği takdirde kullanılacak deliller genişler. Hatta yargılamada o ana kadar kullanılmayan delillerin gösterilmesi dahi mümkün olabilir.

Daraltıcı etkili (münhasır) delil sözleşmesi ile tek bir delil öngörülebileceği gibi, yine belirlilik ilkesine bağlı kalınarak birden fazla delil türüyle de ispatın gerçekleştirilebileceği kararlaştırılabilir²⁶⁵. Ancak, birden fazla delille ispatın gerçekleştirilebileceğinin kararlaştırıldığı delil sözleşmeleri hem münhasır olan hem de münhasır olmayan delil sözleşmelerini kapsar. Burada delillerin hasredilip hasredilmediği sonucu bakımından ayırt edici nokta gösterilebilecek delillerin genişletilip genişletilmediğidir.

Daraltıcı etkiye sahip delil sözleşmelerinin sonuçları, yani sözleşmede belirlenenlerden başka delil gösterilememesi taraflar bakımından ağır kabul edildiğinden, tarafların daraltıcı etkili delil sözleşmesi yapmak istediklerine dair iradelerinin delil sözleşmesinden kuşkuya neden olmayacak şekilde açık olarak anlaşılması gerekir. Taraf iradelerinin kesinliği konusunda tereddüt edilmesi durumunda delil sözleşmesinin genişletici etkili delil sözleşmesi olduğu kabul edilmelidir²⁶⁶.

Sonuç olarak, HUMK'a hâkim olan kanunî delil sisteminin sakıncalarını bertaraf etmek amacıyla, taraflara tanınan delil sözleşmesi yapma ve kanunî delillerin yanında başka delillerle de ispatı gerçekleştirme imkânı sağlayan ve kanunî delil sistemini

²⁶³ Ateş, a.g.m., s. 253; Konuralp, *İspat*, s. 61; Kuru, *Usul C. III*, s. 2924; Taşpınar, mahkeme huzurunda tarafın tanık dinletilmesine veya başka bir delilin kullanılmasına muvafakati, hâkimin katılımı olmadan gerçekleşemediği, beyanın mutlaka mahkemeye yöneltilmesi gerektiği ve hâkimin bir kararını gerektirdiği için delil sözleşmesi olarak kabul etmemekte sadece muvafakat beyanı olarak nitelendirmektedir (Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 195).

²⁶⁴ Ateş, a.g.m., s. 255; Kuru, *Usul C. III*, s. 2927.

²⁶⁵ Ateş, a.g.m., s. 259; Kuru, *Usul C. III*, s. 2887; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 526; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 397.

²⁶⁶ Alangoya, *İlkeler*, s. 173, dn. 230; Ateş, a.g.m., s. 261; Konuralp, *İspat*, s. 66; Kuru, *Usul C. III*, s. 2898; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 398; Şengel, a.g.m., s. 281; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 183. dn. 288.

yumuşatan bu sözleşmelerin delillerin hasrı sonucunu doğurabilmesi sözleşmede delillerin her birinin belirlenmesine ve sınırlandırılmasına bağlıdır.

Son olarak daraltıcı etkili delil sözleşmelerinin hâkimin takdir yetkisini sınırlandırıp sınırlandırmadığı konusundaki görüşler, delillerin hasrının geçerliliği sözkonusu olduğu için, değerlendirilmelidir.

Bir görüşe göre, hâkimin takdir yetkisini ortadan kaldıran delil sözleşmeleri geçerli değildir. Bunun istisnası, ileride ayrıntılı olarak anlatılacak olan, hakem-bilirkişi sözleşmesidir²⁶⁷. Diğer bir görüşe göre ise, tarafın bir usul işlemini yapmaktan kaçınmasını öngören bir sözleşmeyle yükümlü olmasını hiçbir şey engelleyemez. Dava malzemesinin taraflarca getirilmesi ilkesi de bu düşünceyi haklı göstermektedir²⁶⁸. Bu düşünceyi destekleyen ve geliştiren bir başka görüş, çabuk ve ucuz bir yargılamayla, gerçeğe uygun bir şekilde özel hakların korunması şeklinde beliren usul hukuku amacına hizmet ettiği sürece delil sözleşmelerinin geçerli olduğunu kabul eder²⁶⁹. Aynı yöndeki diğer bir görüş ise, hâkimin delilleri serbestçe takdir yetkisi (m. 244) ve davayı aydınlatma ödevinin (m. 75/III) ispatı kararlaştırılan olgu bakımından değil, kararın verilmesi bakımından sözkonusu olduğunu belirtmektedir. Bu noktadan bakıldığında delil sözleşmesinde belirlenen delillerle hüküm vermeye yetecek kanaate ulaşamadığı takdirde, hâkimin ispat yükü kurallarını uygulaması ve hükmünü buna göre oluşturması gerekir. Hâkim bunun dışına çıkarak başka deliller gösterilmesini isteyemez²⁷⁰.

Eğer hâkimin takdir yetkisini sınırlandıran delil sözleşmelerinin geçerli olmadığı görüşü kabul edilirse, yani delil sözleşmesi ile yükümlülük altına giren taraf başka deliller de gösterebilecekse delillerin hasrı durumu ortadan kalkar. HUMK m. 244 hükmü dikkate alındığında, deliller hasredilmiş olsa bile hâkimin başka delillerin gösterilmesine izin verebileceği, bunun delillerin hasredilmiş sayılmasına engel olmadığı, dolayısıyla hâkimin takdir yetkisini sınırlandıran delil sözleşmesi sözkonusu olduğunda da aynı durumun oluşacağı düşünülebilir. Ancak, m. 244'e göre hâkimin başka deliller gösterilmesini isteme yetkisi, taraf böyle bir talepte bulunduğu takdirde

²⁶⁷ Konuralp, İspat, s. 61.

²⁶⁸ Üstündağ, a.g.e., s. 419.

²⁶⁹ K. Yıldırım, *Delillerin Değerlendirilmesi*, s. 263.

²⁷⁰ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 197.

söz konusu olur. Daraltıcı etkili ve delillerin hasrı sonucunu doğuran delil sözleşmelerinde ise tarafın talebi, delillerin sınırlandırılması istendiği için, tamamen aksi yöndedir.

Kanunun kabul ettiği sistem delil sözleşmeleri bakımından taraflara serbesti tanınması yönündedir. Bu nedenle daraltıcı etkili delil sözleşmesi, hâkimin delilleri serbestçe takdir etme yetkisini sınırlandırır bile geçerlidir ve delillerin hasrının ortadan kalkması sonucunun doğması mümkün görünmemektedir.

2.1.2.2. Hakem Bilirkişi Sözleşmesi

Hakem bilirkişi sözleşmesi, tarafların, aralarındaki belli bir uyumsuzluk konusunun miktarının veya niteliklerinin belirli kişiler veya kurullar tarafından tespit edilmesini ve hakem bilirkişilerce yapılacak tespiti kabul edeceklerini, yani tespitini kendileri bakımından bağlayıcı olacağını kararlaştırdıkları bir usul sözleşmesidir²⁷¹. Örneğin, sigorta poliçesinde hasarın seçilecek olan hakem bilirkişiler tarafından *tespit* edileceği ve tespitini tarafları *bağlayacağı* kararlaştırılabilir. Taraflarca akdedilen hakem bilirkişi sözleşmesi tarafların yanı sıra hâkimi de bağlar²⁷².

Hakem bilirkişi sözleşmesinin hukukî niteliğine ilişkin olarak ifade edilen görüşler, hakem bilirkişi sözleşmesinin delillerin hasrı sonucunu doğurup doğurmadığının tespiti bakımından irdelenmeye değerdir.

Doktrininde bazı yazarlar²⁷³ ve uygulama²⁷⁴, hakem bilirkişi sözleşmesinin hukukî niteliğinin genel olarak münhasır delil sözleşmesi olduğunu kabul etmektedir.

²⁷¹ Kuru, *Usul C. III*, s. 2899; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 527; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 142.

²⁷² Alangoya, *Usul*, s. 375, dn. 7; Özcan Atalay, "Hakem Bilirkişi Kavramı", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 5, Y. 3: 870-874, (1976), s. 871; Halûk Konuralp, "Hakem-Bilirkişi Raporunun İptali Davası", *Sigorta Hukuku Dergisi*, C. I, S. 2: 171-174, (1982), s. 173; Kuru, *Usul C. III*, s. 2899; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 527; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 588.

²⁷³ Kuru, *Usul C. III*, s. 2899; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 527; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 588; Ancak, belirtilmelidir ki, özellikle Alman doktrininde hakem bilirkişi sözleşmelerinin hukukî niteliği oldukça tartışılmıştır. Bu konuda ikili bir ayırım yapılmıştır. Hakem bilirkişi sözleşmelerini maddî hukuk sözleşmesi olarak görüp tespit sözleşmesi, sulh, kabul olarak nitelendirenler bulunmaktadır. Bir diğer görüş ise hakem bilirkişi sözleşmelerini delil sözleşmeleri olarak nitelendirmektedir. Alman doktrininde en çok kabul edilen görüş ise hakem bilirkişi sözleşmesinin delil sözleşmesi olduğudur (N. Deren Yıldırım, "Hakem Bilirkişi Sözleşmesinin Hukukî Mahiyeti ve Delillerin Serbestçe Değerlendirilmesi İlkesinin Vazgeçilmezliği", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LIV, S. 1-4: 321-330, (1991-1994), s. 325, 327); Bu konudaki görüşler hakkında bkz. D. Yıldırım, "Hakem Bilirkişi", s. 321-327; Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 142-151.

Ancak, doktrininde bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır. D. Yıldırım, hakem bilirkişi sözleşmesinin ispat sözleşmesi olarak kabul edilmesinin ispat hukukunun esasları ile bağdaşmayacağını, bu nedenle hakem bilirkişi raporunun bağlayıcılığının usul hukukuna dayanarak değil maddi hukuka dayanılarak açıklanmasının daha doğru olduğu görüşündedir²⁷⁵. Taşpınar uzlaştırıcı bir yaklaşımla hakem bilirkişi sözleşmesini hukukî niteliği bakımından, ispat sözleşmeleri içinde yer alan, ancak karma nitelik gösteren bir tespit sözleşmesi olarak nitelendirmektedir²⁷⁶. Hakem bilirkişi sözleşmesinin karma olma niteliği, maddi hukuk temeline dokunmamakla birlikte, sözleşmenin tarafların hukukî ilişkilerini düzenlemesinden ve taraflar ile hâkimi bağlamasından kaynaklanmaktadır²⁷⁷.

Taşpınar, hakem bilirkişi sözleşmesinin ispat sözleşmeleri içinde yer alan karma nitelikte bir tespit sözleşmesi olduğunu ifade etmektedir. Delil sözleşmesi çekişmeli olayın nasıl ispat edileceğini düzenler. Hakem bilirkişi sözleşmelerinde ise taraflar aralarındaki hukukî ilişkiyle ilgili olarak doğacak uyuşmazlıklar bakımından, hukukî ilişkideki belirsizlik ve çekişmeyi üçüncü kişinin tespit etmesini ve bu tespitin bağlayıcı olduğunu kararlaştırırlar. Yani olayları ve olguları çekişmesiz yapmak isterler. Medenî usul hukukuna hâkim olan ilkeler de bunu desteklemektedir²⁷⁸. Bu görüşe ek olarak, delil sözleşmesinin konusunun deliller, hakem bilirkişi sözleşmesinin konusunun ise hukukî ilişkiye ait olaylar ve olgular olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle hakem bilirkişi sözleşmesinin konusu delil değildir. Çünkü hakem bilirkişinin yaptığı tespitlerin senet veya tanık delilinde olduğu gibi temsili niteliği yoktur. Delil sözleşmesi, hangi delillerin kullanılabileceğini belirlerken, hakem bilirkişi taraflar arasındaki olayın, olgunun veya hukukî durumun değerini, miktarını, özelliklerini tespit eder ve bu tespit taraflarca tartışılmaksızın kabul edilir.

²⁷⁴“Sigorta Poliçesi Genel Şartlarının 3.2.2 maddesinde tarafların hasar miktarı hususunda anlaşamadıkları takdirde zarar ve hasarın hakem-bilirkişilerce saptanacağı hükmü yer almış olup, bu hüküm HUMK’un 287. maddesi gereğince delil sözleşmesi niteliğinde bulunmaktadır.” 11. HD, 24/11/2000, 9633/9263, (YKD, C. 27, Mart 2001, S. 3, s. 368); Aynı yönde diğer kararlar için bkz. HGK, 5.5.1965, T/776-198 (RKD, 1966/4, s. 50-54); 11. HD, 8.2.1974, 110/386 (YKD, C. 4, Ocak 1978, S. 1, s. 59).

²⁷⁵ D. Yıldırım, “Hakem Bilirkişi”, s. 328.

²⁷⁶ Taşpınar, *İspat Sözleşmeleri*, s. 151.

²⁷⁷ Aynı, s. 149.

²⁷⁸ Aynı, s. 149.

K. Yıldırım, hakem bilirkişi sözleşmesinin hukukî ilişkisinin bütünü açıklanmasına da yönelik olabileceğinden, bu özelliği nedeniyle sadece belirli delil sorunlarının çözülmesine yardımcı olan diğer delil sözleşmelerinden ayrıldığını belirtmiştir. Hakem bilirkişi sözleşmesinin karma bir sözleşme olduğunu ve bu yönü ile tahkim sözleşmesine benzediğini ifade etmiştir²⁷⁹.

Hakem bilirkişi sözleşmesi, davada sulh veya kabule benzeyen ama nitelikçe bu usul işlemlerinden farklı olan bir karaktere sahiptir. Sulh veya kabul davanın tümüne ilişkin olarak ve davayı sona erdirecek biçimde tarafların taleplerinden fedakarlıkta bulunmaları veya haklarından feragat etmeleri olup, etkilerini maddi hukuk alanında doğurur. Hakem bilirkişi sözleşmesi ise davanın tümüne değil, sadece uyuşmazlık konusu belli bir olayın, olgunun veya unsurların belirsiz noktalarının tespitine ilişkin olarak yapılır²⁸⁰.

Sonuç olarak, hakem bilirkişi sözleşmesinin delil sözleşmesi olarak kabul edilmesi, sözleşmenin taraflar arasındaki dava konusu hususu çekişmesiz kılması ve delillere ilişkin bir düzenleme içermemesi nedeniyle doğru görünmemektedir.

Hakem bilirkişi sözleşmesini delil sözleşmesi olarak kabul etmeyince veya en azından delil sözleşmelerinden farklı olduğunu kabul ettiğimiz takdirde; usul hukuku, özellikle de delillerin hasrı bakımından etkilerinin neler olacağı açıklanmalıdır. Bu noktada, yukarıda delil sözleşmesi ayrımı yapılırken tercih edilen daraltıcı etkili ve genişletici etkili delil sözleşmesi ayrımı önem kazanmaktadır. Bu ayrım her ne kadar delil sözleşmelerine ilişkin olsa da delillerin hasrı bakımından bir çıkış noktasıdır. Hakem bilirkişi sözleşmeleri delil sözleşmesi olarak kabul edilmediği zaman dahi, hakem bilirkişiye tespit etmesi için havale edilen konuların onun hazırladığı raporun dışında başka bir delille ispatı imkânsızdır. Çünkü, hâkim tarafların yaptıkları hakem bilirkişi sözleşmesi ile bağlıdır ve hakem bilirkişi tarafından tespit edilen husus taraflar ve hâkim bakımından çekişmesiz kabul edilir. Başka bir deyişle, taraflar delillerini sınırlandırır ve delil gösterme haklarından feragat ederler. Esasen, taraflar delil sözleşmesi yapmamalarına ve delillerini hasretme iradeleri olmamasına rağmen, yaptıkları sözleşme usul hukuku alanında da etkili olduğundan delillerini hasretmiş

²⁷⁹ K. Yıldırım, **Delillerin Değerlendirilmesi**, s. 262.

²⁸⁰ D. Yıldırım, **"Hakem Bilirkişi"**, s. 321-322.

kabul edilirler. Zira, tarafların delillerini hasredebilmeleri için mutlaka delil sözleşmesi yapmaları gerekmez. Önemli olan, tarafların, davada mahkemeye sunabilecekleri delilleri sınırlandırmalarıdır.

Hakem bilirkişi sözleşmeleri delillerin hasredilmiş kabul edilebilmesi için gereken belirlilik ve açıklık özelliklerine de sahiptir. Çünkü, taraflar belli bir vakıya veya vakıalar bakımından başka delil göstermeyeceklerini açıkça taahhüt etmektedirler. Bu durum delillerin hasrının taahhüt etkili usul işlemi olmasıyla da bağdaşmaktadır. Yargıtay, hakem bilirkişi sözleşmesini münhasır delil sözleşmesi olarak kabul etmekte; ancak, delillerin hasrı sonucunu doğuracağını açıkça ifade etmemektedir. Buna rağmen münhasır delil sözleşmesi veya hakem bilirkişi sözleşmesi bulunan durumlarda sözleşmelerde belirtilen delillerden başka delil gösterilmesini kabul etmemektedir.

Dava açıldıktan sonra, taraflar, mahkemenin kendilerine verdiği süre içinde hakem bilirkişi sözleşmesi gereğince hakem bilirkişilere başvuramazlarsa, mahkeme sözleşmeyi dikkate almadan *genel usul hükümlerine göre* davayı karara bağlar²⁸¹. Çünkü, bu durumda hakem bilirkişi sözleşmesiyle delillerin geçerli olarak hasredilmiş olduğu kabul edilemez. Hâkim, geçerli bir hakem bilirkişi sözleşmesi yokmuş gibi hareket eder ve tarafların sözleşmede tespiti konusunda anlaşmış oldukları hususlar için genel hükümlere göre farklı ve yeni deliller gösterilmesini isteyebilir.

2.2. Tarafların Tek Taraflı Olarak Delillerini Hasretmeleri

Delillerin hasredilmesi, dava konusunun temeli olan belirli vakıalar bakımından ispat faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için tarafın bütün delillerini bildirdiği ve belirtilen delillerden başka delil ileri sürmemeyi taahhüt ettiği, başka bir deyişle yeni delil göstermek istemesi hâlinde hâkimin bunu kabul etmeme veya reddetme riskini üstlendiği, karara yönelik olmayan taraf usul işlemi olarak tanımlanmıştır. Buna göre, genellikle taraflar delillerini tek taraflı irade bildirimini ile hasrederler.

Delillerin hasrına delil gösterilmesi bakımından yaklaşıldığı takdirde, delillerin davanın hangi aşamalarında hasredilebileceği kolaylıkla görülebilir. Deliller henüz davanın başındayken veya tahkikat aşamasında hasredilebilir. Dava açılırken, dava

²⁸¹ Kuru, Usul C. III, s. 2909.

dilekçesinde davacı, cevap layihasında ise davalı delillerini hasredebilir. Zira, m. 179/3'e göre, davacının iddiasının dayanağı olan vakıaların delillerinin de dava dilekçesinde gösterilmesi gerekmektedir. Taraf, dava dilekçesiyle delillerini mahkemeye bildirirken delillerini hasredebilir. Ancak, delillerin dava dilekçesinde sadece bildirilmiş olması delillerin hasredilmiş kabul edilebilmesi için yeterli değildir. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

2.2.1. Tahkikattan Önce Delillerin Hasrı

2.2.1.1. Dava Dilekçesinde ve Cevap Layihasında Delillerin Hasrı

Taraflar dava dilekçesinde haklarını dayandırdıkları vakıalarla birlikte delillerini de bildirmelidirler. 3156 S.K.'la m. 179/3'de yapılan değişiklikten sonra, davacı, delillerinin nelerden ibaret olduğunu dava dilekçesinde bildirmekle yükümlüdür. Doktrinde bazı yazarlar, delillerin dava dilekçesinde bildirilmesi veya belirtilmesi durumunda delillerin hasredildiğini kabul etmektedir²⁸².

Kuru, 3156. SK ile m. 179/3'de yapılan değişiklik sonucunda davacı tarafın, "delillerin nelerden ibaret olduğunu" yazmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Böylece, davacı dava dilekçesinde delillerini hasreder. Delillerim şunlardan ibarettir diyerek delillerini hasreden davacı sonradan başka delil gösteremez. Dava dilekçesinde kullanılan sair deliller deyiminin de bir anlamı ve etkisi olmaz²⁸³.

Kuru, varmış olduğu bu sonucun m. 179/3'deki "*delillerin nelerden ibaret olduğu*" deyiminin yorumu ile varılan sonuçlar olduğunu, kanundaki ifadede ve hükmün gerekçesinden kanun koyucunun iradesinin hangi yönde olduğunun anlaşamadığını belirtmiştir²⁸⁴. Maddenin gerekçesinde Kuru'nun da belirttiği gibi "*ayrıca açıklık getirilmek amacıyla delillerin de dava dilekçesinde belirtilmesi öngörülmüştür*" denilmiş²⁸⁵; fakat dava dilekçesinde bildirilmekle delillerin hasredilmiş olacağına ilişkin bir açıklama yapılmamıştır.

²⁸² Kuru, *Usul C. II*, s. 1629; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 350; Nazlıoğlu, *a.g.m.*, s. 5, 8; Tutumlu, "*Delil İkamésinin Kapsamı*", s. 927; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 35.

²⁸³ Kuru, *Usul C. II*, s. 1629.

²⁸⁴ Aynı, s. 1629.

²⁸⁵ Erdemir, *Şerh C. I*, s. 849.

Dava dilekçesi ile delillerin hasredilmiş olduğunu kabul eden düşünceye göre davacının sair deliller demesinin bir anlamı olmayacaktır. Davacı yemin delilini de davada ispat aracı olarak kullanmak istiyorsa, bunu dilekçesinde ayrıca bildirmelidir²⁸⁶.

Davalı bakımından delillerin cevap layihasında gösterilmesi ise m. 195’de düzenlenmiştir. Davalı, davanın esası hakkındaki cevabını ve karşı delillerini dava dilekçesinin kendisine tebliği tarihinden itibaren 10 gün veya hâkim tarafından verilen süre içinde mahkeme kalemine bildirmek zorundadır. Yani, davalının savunmasını oluşturan vakıaların delillerinin de cevap layihasında bildirilmesi gerekir. Bu durumda ise davalının delillerini hasredip hasretmediği yanıtlanmalıdır. Dava dilekçesi bakımından soruya olumlu yanıt verenler cevap layihası bakımından da aynı görüştedir. Davalı cevap layihasında delillerini bildirmekle delillerini hasretmiş kabul edilir²⁸⁷.

Ancak, doktrinde yazarların çoğu²⁸⁸ ve uygulama²⁸⁹ delillerin dava dilekçesinde bildirilmesi ile hasredilmiş olmayacağını kabul etmektedir. Alangoya, dava dilekçesinde yer alması zorunlu olan vakıaların delillerinin tamamının dava dilekçesinde bulunmasını hangi menfaatin haklı gösterdiğinin sorgulanması ve üzerinde durulması gerektiği kanaatindedir. 3156 SK ile m. 179/3’e eklenen “ibaret” kelimesinin delillerin dava dilekçesinde belirtilmiş olanlara hasredilmiş olacağı sonucunu yaratmak bakımından yeterli olmadığını düşünmektedir²⁹⁰.

²⁸⁶ Kuru, *Usul C. II*, s. 1629; Nazlıoğlu, *a.g.m.*, s. 6.

²⁸⁷ Kuru, *Usul C. II*, s. 1784.

²⁸⁸ Alangoya, *İlkeler*, s.171; Alangoya, *Usul*, s. 225; Erdemir, *Şerh C. I*, s. 848-849; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 388; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 477; Postacıoğlu, delillerin dava dilekçesinde bildirilmekle hasredilmiş olup olmadığı konusunda net ve açık bir beyanda bulunmamıştır. Ancak, dava dilekçesinde bildirilen delillerin hasredilmiş sayılacağı gibi ciddi sonuçları olan bir kuralın var olduğunu ifade etmediğine göre, bu sonuca katılmadığı kabul edilebilir (Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 532-533).

²⁸⁹ “...davacı dava dilekçesinde sair delillere dayanmış olup duruşma aşamasında delillerini sınırlandırmamıştır. Bu durumda duruşmanın her aşamasında ileri sürülen delillerin toplanması zorunludur.” 7. HD, 20.03.1996, 5296/7512, (YKD, 1996/10, s. 1562); “Tarafların öncelikle iddia ve savunmalarını hangi delillerle ispat edeceklerini bildirmeleri, HUMK’un 77. maddesinde açıklanan, çabukluk, basitlik ve ucuzluk ilkeleri sonucu gereği olarak da delillerini göstermeleri ve hasretmeleri ve ayrıca HUMK’un 241/2. maddesine göre de tanıklarını hangi husus hakkında dinleteceklerini mahkemeye bildirmeleri gerekir.....Deliller hasredilmedikçe yargılamanın her safhasında delil göstermek mümkündür. Bu da yargılamanın çabuk, basit ve ucuz olması ilkesine ters düşer. Bu ilkenin zedelenmemesi için mahkemece deliller taraflara hasrettirilmeli ve işin uzaması önlenmelidir” 8. HD, 09.12.1997, 2356/8285, (YKD, 1998/5, s.678); HGK, 15.12.1993, 13-609/825, (İKİD, Y. 34, Mayıs 1994, S.401, s. 10300).

²⁹⁰ Alangoya, *Usul*, s. 225.

Dava dilekçesinde böyle bir değişiklik getirilmek istenseydi, aynı değişikliğin cevap layihasını düzenleyen 195 ve 200. maddelerde de yapılması gerekirdi. Hâlbuki anılan maddelerde 179/3'e paralel bir değişiklik yapılmamıştır. Amaç delillerin hasrının sağlanması olsaydı tarafların eşitliği esasına uygun olarak aynı düzenlemenin cevap layihası bakımından da yapılması gerekirdi. Alangoya, kanun koyucunun böyle bir amaçla hareket etmediğine m. 217/II, 220, 241, 244 ve 378 hükümlerini gerekçe göstermektedir²⁹¹. Bu maddeler bütün olarak değerlendirildiğinde dava dilekçesinde veya tahkikat sırasında delil gösteren tarafların sonradan yeni delil gösterme imkânlarının olduğu görülür. Ancak, taraflara sonradan yeni delil gösterme imkânı tanınmasının, her zaman değil, sadece kanunda belirtilen istisnâî durumlarda mümkün olabileceği de belirtilmelidir.

Alangoya'nın dikkat çektiği görüşe katılmak gerekir. Hukukî bir kavram ortaya konulurken ve şartları tespit edilirken kanundaki hükümlerin tamamı dikkate alınarak sonuca varılmalıdır. Delillerin dava dilekçesinde veya cevap layihasında hasredildiği görüşünün kabul edilebilmesi için kanunda bu konuyla ilgili olarak yer alan hükümlerin bütünüün varılan sonucu desteklemesi gerekir. Hâlbuki delillerin hasrına ilişkin olarak kanunda açık bir ifade bulunmamaktadır. Dolaylı olarak düzenlendiği ihtimali düşünülse bile m. 217/II, 220, 241, 244 ve 378 hükümleri bu sonuca varılmasını engellemektedir.

Ayrıca m. 238'e göre, delil davanın hâline tesir edebilecek çekişmeli hususların ispatı için ikame olunur. Dolayısıyla taraflar iddia ve savunmalarını ortaya koyduktan sonra taraflar arasında çekişmeli olduğu anlaşılan hususlar için delil gösterilir. Tarafların iddia ve savunmaları, dolayısıyla çekişmeli konular iddia ve savunmanın teksifi ilkesi gereği layihalar teatisi aşaması tamamlandıktan sonra tespit edilir. Yani tarafların hangi konularda delil gösterecekleri en erken layihalar teatisi tamamlandıktan sonra anlaşılır. Henüz layihalar teatisinin başında dava dilekçesinde veya cevap layihasında delillerin bildirilmekle hasredilmiş olacağını kabul etmek, uyuşmazlık konusu ve ispata muhtaç olup olmadığı belirsiz olan vakıalar hakkında tarafların delil

²⁹¹ Aynı, s. 194; Bu yönde ayrıca bkz. Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 388-389.

bildirmeleri olur ki bu anlamsız ve gereksizdir²⁹². Zira, tarafların dava dilekçelerinde veya cevap layihalarında delillerini hasretmeleri uygulamada pek rastlanılan bir durum değildir.

Kanun koyucunun iradesinin “delillerin hasrı” yönünde olduğunu sadece “ibaret” kelimesine dayanarak kabul etmek zor görünmektedir. Kuru’nun da belirttiği gibi yasanın gerekçesinde delillerin dava dilekçesinde bildirilmesiyle hasredilmiş kabul edileceği sonucunu doğuracak yeterli gerekçe ve açıklama yoktur.

Yargıtay da delillerin ne dava dilekçesi ne de cevap layihası ile hasredildiğini kabul etmektedir. Yargıtay kararlarında dava dilekçesinin veya cevap layihasının deliller kısmında belirtilen delillerin yanında yer alan “*sair deliller*” ibaresi kabul görmekte ve davanın sonraki aşamalarında tarafların dilekçede belirtmedikleri başka delilleri de gösterebilecekleri kabul edilmektedir. Örneğin, dava dilekçesinde delillerini bildirmiş olan taraf, son olarak sair deliller diyerek diğer delilleri de kullanacağını veya kullanabileceğini belirttiği için, yargılamanın daha sonraki safhalarında veya hüküm verilinceye kadar davanın her aşamasında delil gösterebilir. Özellikle yemin delilinin sair deliller kapsamında yer aldığına ilişkin Yargıtay’ın bir çok kararı vardır²⁹³. Yemin dışında diğer delillerin de sair deliller kapsamında yer aldığına ilişkin kararlar da bulunmaktadır²⁹⁴. Ancak, dava dilekçesinde veya cevap layihasında sair deliller ibaresinin yer almadığı durumlarda dahi delillerin hasredildiği kabul edilemez.

²⁹² “Nihayet ispat edilecek yön bilinmedikçe bunun isbatı da düşünülemez. Mahkemece anılan doğrultuda bir saptama yapılmadan verilen önellere rağmen davanın kanıtlanamadığından reddine karar verilmesi isabetli sayılamaz.” (YHGK, 17/10/1984, 1982/10582, Erdemir, Şerh C. II, s. 1142). Yargıtay kararında, tahkikat aşamasında delillerin ikamesi için süre verilmesi konusunda uygulamanın nasıl olması gerektiğinden bahsedilse de, ispat faaliyetinin gerçekleşebilmesi bakımından ispat edilmesi gereken hususların bilinmesi gerektiği ifade edilmektedir. Davacının henüz davanın başında, dava dilekçesinde, delillerini hasretmiş olduğunu kabul etmek onun ispata muhtaç bütün hususları bildiğini kabul etmek olur ki, bu doğru değildir.

²⁹³ “Davacı dava dilekçesinde diğer kanunî deliller sözleri ile yemin deliline de dayanmış...” (13. HD, 23/01/1984, 8518/217, YHD, C. 7, S. 9, s. 1313-1314); “Ne var ki davacının dava dilekçesinde vesaire delil demek suretiyle and deliline de dayandığı gözetilerek davalıya and yöneltme hakkı bulunduğu hatırlatılarak sonucuna göre karar verilmesi gerekirken...” (YHGK, 15/12/1993, 13-609/825, İKİD, 1994, s. 10300-10301); “Bu durumda davacıya dava dilekçesinde belirttiği sair delillerden olarak gerçek satış bedelinin ne olduğu konusunda davalı tarafa yemin teklif hakkı olduğunun hatırlatılması, teklif edildiği takdirde sonucuna göre karar verilmesi gerekir.” (6. HD, 22/09/1994, 8365/8865, YKD, C. 21, S. 3, s. 396-397).

²⁹⁴ “Davacı dava dilekçesinde sair delilere dayanmış olup duruşma aşamasında delillerini sınırlandırmamıştır. Bu durumda duruşmanın her aşamasında ileri sürülen delillerin toplanması zorunludur.” (7. HD, 20/03/1996, 5296/7512, YKD, C. 22, S. 10, s. 1562-1563).

Yukarıda da açıklandığı üzere sadece m. 179'daki "ibaret" kelimesi delillerin dava dilekçesinde hasredilmiş olduğu görüşünün kabul edilmesi için yetersiz bir nedendir.

Yargıtay'ın, dava dilekçesi veya cevap layihasında delillerin bildirilmesi ile hasredilmediği görüşüne kanıt olarak dava dilekçesine cevap vermemiş olan davalının davanın daha sonraki aşamalarında duruşmalara katılarak delil göstermesini ve ibrazını kabul etmesi gösterilebilir²⁹⁵. Doktrinde de dava dilekçesine cevap vermeyen davalının davayı inkâr ettiği ve daha sonra inkâr sınırı içinde kalmak şartıyla ve iddia ve savunmayı genişletme yasağını ihlâl etmeyerek delil gösterebileceği kabul edilir²⁹⁶. Davalıya inkâr sınırları içinde kalmak şartı ile delil gösterme imkânı tanınmıştır. Davalının bu hakkı m. 239'da sözü edilen karşı delil gösterme imkânına dayandırılmaktadır. Davaya cevap vermeyen ve hiç delil göstermeyen davalıya dahi daha sonra delil gösterme imkânı tanınırken dava dilekçesinde veya cevap layihasında delillerini bildirmiş olan tarafa delillerini hasrettiği gerekçesiyle delil gösterme imkânı tanımamak taraflar arasındaki eşitlik ilkesine aykırıdır ve çelişki oluşturur. Davaya cevap veren ve cevap layihasında delillerini bildirmiş olan davalının hiç cevap layihası vermemiş olan davalıya göre daha fazla korunması gerekir. Bu nedenle, taraflar dilekçelerinde delillerini hasrettiklerini ve başka delil göstermeyeceklerini açık olarak beyan etmedikleri takdirde delillerin hasredildiğini kabul etmek güçtür.

Dava dilekçesinde veya cevap layihasında bildirilmekle delillerin hasredildiği kabul edilirse replik ve düplik dilekçelerinde tarafların birbirlerinin def'ilerine karşı ileri sürdükleri yeni vakıaların ve o vakıaların delillerinin davaya getirilebilmesi açıklanamaz. Çünkü, layihalar teatisi aşamasında kanun davacıya davalının cevap layihasında bildirdiği def'i niteliğindeki vakıalara cevap verebilmesi için imkân tanımıştır. Davacı bunun için cevap dilekçesindeki vakıalara cevap teşkil edecek şekilde

²⁹⁵ "Cevap vermemek suretiyle *davayı inkâr etmiş sayılan davalı sonradan savunmanın genişletilmesi yasağı ile karşılaşmaksızın dava konusu borcun ödendiğini ispat için makbuz ibraz edebilir.*" (YHGK, 12/02/1986, 6-727/110, YHD, C. 9, S. 7, s. 995-996); "3156 SK ile HUMK'da özellikle 213. madde de yapılan değişiklikle, süresinde cevap vermemiş olmakla davayı inkâr durumuna düşmüş bulunan davalının, dava dilekçesinde bildirilen vakıaların doğru olmadığını ispat için yeni vakıalar ileri sürmeden savunmanın genişletilmesi yasağına uyararak ve inkâr sınırları içerisinde kalmak suretiyle *karşı delil göstermesi engellenmiş değildir.*" (YHGK, 23/01/1991, 2-536/4, YKD, C. 17, S. 9, s. 1303-1305); Benze diğer kararlar için bkz. 13. HD, 30/09/1981, 5405/6155 (YHD, 1981, s. 1513); YHGK, 23/06/1993, 1-389/475 (İKİD, 1994, s. 10108-10110).

²⁹⁶ Kuru, Usul C. II, s. 1848 vd.

yeni vakıalar ileri sürebilir²⁹⁷. Davacı bu vakıaların delillerini de bildirebilir. Çünkü, yeni vakıalar ileri sürebilme imkânı tanınan davacıya bunların delillerini bildirme ve gösterme imkânı da tanınmalıdır. Taraflar daha sonra, henüz tahkikat başlamadan dahi replik ve düplik dilekçeleriyle yeni deliller gösterme imkânına sahip oluyorsa dava dilekçesinde veya cevap layihasında delillerin hasredilmiş olacağını kabul etmek güçtür. Delillerin dava dilekçesinde veya cevap layihasında hasredildiğini kabul eden görüşün kanunun sistemine uygun olmadığı bir kanıtı da budur.

Hatta uygulamada, ibraz edecek delili olmadığını beyan eden tarafın bu beyanının, ibraz sadece yazılı deliller için sözkonusu olacağından başka yazılı delil olmadığı şeklinde anlaşılması gerektiği kabul edilmektedir. Yargıtay delillerin hasrının sarih bir beyanla yapılması gerektiğini belirtmiştir²⁹⁸. Hak düşüren bildirimler hiçbir tereddüde yer bırakmayacak derecede açık olmalıdır²⁹⁹. Görüldüğü üzere, delillerin hasrının şekline, kapsamına ve hasretme iradesine ilişkin Yargıtay kararları tarafların beyanlarını dar yorumlamaktadır.

Bu belirtilenlerin yanı sıra delillerin dava dilekçesinde veya cevap layihasında hasredilmiş sayılacağı görüşünün faydaları ve sakıncalarını ortaya koymak gerekir. Delillerin dava dilekçesinde hasrının şu faydalarından sözedilmiştir³⁰⁰. Delillerin dava dilekçesinde hasredilmiş olacağı görüşü her şeyden önce çabukluk ilkesine uygundur. Kötü niyetli olarak ya da bilinçsizce yapılan davayı uzatma girişimlerini önler. Davada iddia ve savunmanın hazırlanması bakımından güven ortamı yaratır. Bu görüşün sakıncaları ise şunlardır: Delillerin dava veya cevap dilekçesinde hasrı, hukuk sistemimiz bakımından davayı avukatla takip etme ve yürütme zorunluluğu olmadığı için davasını kendisi yürüten bilgisiz ve tecrübesiz kişilerin aleyhine bir durum yaratır. Bu nedenle gerçekte haklı olan, fakat delillerini hasretmiş kabul edildiği için sonradan

²⁹⁷ Alangoya, *Usul*, s. 267; Erdemir, *Şerh C. I*, s. 973; Kuru, *Usul C. II*, s. 1862; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 395; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 426.

²⁹⁸ “Davalı ödeme hakkında delili olmadığını *kesin olarak bildirmedikçe* davanın her safhasında delil göstermek istemesi mümkündür.” 4. HD’nin 13.09.1958 tarihli kararı (Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 532); “...delil ikamesinden *açıkça vazgeçilmedikçe* dava bitinceye kadar delil ikame olunabilir.” (2. HD, 10.02.1972, 552/659, RKD, 1972, N. 4-5, s. 181).

²⁹⁹ HGK, 16.12.1964, 6/1283-736, İKİD 1965/50, s. 3555 (Alangoya, *İlkeler*, s. 172; Alangoya, *Usul*, s. 300).

³⁰⁰ Kuru, *Usul C. II*, s. 2026 vd; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 28.

delil gösteremeyen taraflar bakımından adil yargılanma ve hukukî dinlenilme hakkı ihlâl edilir.

Dava dilekçesinde veya cevap layihasında delillerin hasredilmiş kabul edilmesi usul ekonomisi bakımından faydalı ve etkili olarak düşünülebilirse de yargılamanın makul süre içinde tamamlanmasını sağlayacak başka araçlar da bulunmaktadır. Adil yargılanma ve hukukî dinlenilme hakkına aykırı olacak şekilde öngörülen tedbirler, taraflar arasındaki uyuşmazlığı her iki tarafı da tatmin edecek şekilde, geleceğe yönelik olarak çözmek ve yargısal gerçeğe ulaşmak biçiminde ifade edilen usulün amacıyla da bağdaşmaz. Kötüniyetli veya bilinçsiz davayı uzatma girişimlerinin önüne geçileceği kabul edilebilirse de, tarafların kötü niyetli davranışlarının önüne geçmek yargı önünde hakkını arayan ve iyi niyetli olan kişilerin mağdur edilmesine neden olmamalıdır. Kötüniyeti esas alarak hukukta düzenleme yapılması kural koyma tekniğine uygun değildir. Güven ortamı yaratması ise taraflar bakımından değil daha çok hâkim yönünden etkili olabilir. İddia ve savunmanın güven ortamı içinde hazırlanması ve dava malzemesinin toplanması için delillerin dava dilekçesi veya cevap layihasında hasredilmesine gerek yoktur. Taraflar iddia ve savunmalarını dilekçeleri ile bildirdikten sonra, hâkim davanın hüküm için yeterince aydınlanmadığı kanaatindeyse taraflardan delil göstermelerini isteyecek ve delillerini bildirmeleri için taraflara süre verecektir. Dava dilekçesinde veya cevap layihasında tarafların aralarında çekişmeli olan veya olmayan bütün vakıaları ve delillerini bildirmeleri, gereksiz ve davanın çözümüne etkisi olmayan bir çok bilginin, belgenin ve delilin dava dosyasına girmesi nedeniyle hâkimin gereksiz ve fazla mesai harcamasına ve davanın uzamasına sebep olur.

Medenî usul hukuku sisteminde taraflarca hazırlama ilkesi hâkimdir. Taraflar davanın kendi lehlerine sonuçlanabilmesi için gerekli olan vakıaları ve o vakıaların delillerini mahkemeye getirmek zorundadırlar. Hâkim tarafların yargılamaya getirmediği vakıaları ve delilleri dikkate alarak karar veremez. Tarafları delillerini getirmeleri için zorlamak ve bunu henüz davanın başında layihalar teatisi sırasında yapmak medenî usul hukuku ilkelerine de uymamaktadır.

Sonuç olarak, kanunun bütünü, usulün amacı ve usul hukuku ilkeleri birlikte dikkate alındığında; sadece m. 179/3'de yer alan "ibaret" kelimesi göz önünde bulundurularak dava dilekçesinde ve cevap layihasında delillerin hasredildiği sonucuna

varılamaz. Sadece davacı bakımından ve taraflar arasındaki usulî eşitliği bozacak şekilde yapılan bir düzenlemeye istinaden hem davacı hem de davalı bakımından böyle bir durum yaratmak zorlayıcı bir uygulama olur.

Bütün bu anlatılanlar tarafların dilekçelerinde delillerini bildirmeleri fakat hasretme iradelerini açıkça beyan etmemeleri durumunda varılması gereken sonuçla ilgilidir. Taraf, dava dilekçesinde veya cevap layihasında delillerini hasretmek iradesiyle hareket ederek delillerini bildirir ve başka delili olmadığını, delillerinin dilekçede belirtilenlerden ibaret olduğunu açıkça beyan ederse, delillerin dava dilekçesi veya cevap layihası ile hasredildiği kabul edilmelidir. Çünkü, medenî usul hukukunda, özellikle deliller bakımından, taraflarca hazırlama ilkesi hâkimdir. Taraf, vakıaları ve delilleri davaya getirip getirmeme konusunda serbesttir. Ancak, delil gösterilmemesi sebebiyle doğacak olumsuz sonuçlara, (örneğin, iddiasını veya savunmasını ispat edememek ve dolayısıyla davada aleyhine hüküm verilmesine) katlanmak zorunda kalır.

Tarafın delillerin hasrına ilişkin beyanında, tek tek ve ayrıntılı olarak bütün delilleri bildirmesine gerek olmayıp, hasrettiği delilleri genel olarak bildirmesi yeterlidir. Örneğin, hasretme beyanında sadece tanık beyanının delil olarak bildirilmesi yeterlidir. Hasretme işleminin geçerli olması için bütün tanıkların isimlerinin yazılmasına gerek yoktur.

2.2.1.2. Replik ve Düplik Dilekçelerinde Delillerin Hasrı

Cevap dilekçesi ile davalı tarafından bildirilen vakıaların her biri hakkında açıklama yapacak olan davacı replik dilekçesi ile bu vakıaların hukukî sonuçlarını ortadan kaldıracak vakıalar ileri sürebilir. Postacıoğlu, replik dilekçesini, “davalının cevabında yer alan vakıaların varit veya gayri varit olduğu hakkında bu vakıalar karşısında davacının kanaatini ifade eden bir cevap ve vaziyet alıştan ibaret olmayıp davalının cevabında serd ettiği vakıalara müdafaa teşkil edecek bunların tesirini bertaraf edecek ve dava arzuhalinde yer almamış yeni vakıalar ihtiva eden layiha manasına gelir” biçiminde tanımlamıştır³⁰¹.

³⁰¹Postacıoğlu, a.g.e., s. 426.

Tanımdan da anlaşıldığı gibi davacı replik dilekçesi ile davalı ise düplik dilekçesi ile birbirlerinin def'i teşkil eden iddia ve savunmalarına karşı yeni vakıalar ileri sürerek cevap verebilirler. Ancak, tarafların bu dilekçeleri dava dilekçesi ve cevap layihesindeki hususlar ileri sınırlıdır. Taraflar bunu davayı veya savunmayı değiştirme aracı olarak kullanamazlar³⁰².

Kanunda kurum olarak düzenlenmiş olmasına rağmen, uygulamada replik ve düplik dilekçeleri verilmesi yoluna pek başvurulmamaktadır. Mahkemeler dava dilekçesinin verilmesiyle birlikte, duruşma gününün tayinini ve dava dilekçesinin davalıya tebliğini aynı anda yapmaktadırlar. Böylece layihalar teatisinin tamamlanmasını beklemeden ve henüz hâkim taraflar arasındaki uyuşmazlığa ve vakıalara vâkıf olmadan duruşmalar başlamaktadır. Layihalar teatisi ve tahkikat iç içe geçmiş biçimde yürütülmektedir. Bu durumda, yargılamayı oluşturan kesitler ve bu kesitler içinde yapılması gereken usul işlemlerinin işlevselliği azalmaktadır. Ancak, replik ve düplik, kanunda kurum olarak düzenlenmiş olduğu, taraflara vakıalarını ve delillerini sunmaları konusunda imkânlar tanıdığı için burada delillerin hasredilmesi bakımından incelenecektir.

Taraflar replik ve düplik dilekçelerinde ileri sürdükleri vakıaların delillerini dilekçelerine eklemelidirler (m. 211). Bu hükümden de anlaşılabilir gibi taraflar ileri sürdükleri yeni vakıalar için yeni deliller gösterebilirler. Replik ve düplik safhalarında taraflar arasında uyuşmazlık konusu olan hususlar ve bunlara dayanak oluşturan vakıalar daha da netleşir. Dolayısıyla tarafların delillerini bu safhada hasretmeleri daha makul görünmektedir. Çünkü, son olarak düplik layihasının da verilmesini takiben tarafların ileri sürdükleri vakıaların ve delillerin incelenip değerlendirileceği tahkikat aşamasına geçilir.

Eğer dava dilekçesinde veya cevap layihasında bildirilmekle delillerin hasredildiği görüşü kabul edilirse, replik ve düplik dilekçeleri verildiği takdirde def'i niteliğindeki vakıalara cevap olarak ileri sürülen vakıaların delillerini göstermek mümkün olmaz. Bu nedenle layihalar teatisi aşamasında delillerin hasredilmesi gerektiği ve hasredilmiş olacağı kabul edilse bile, bu, dava veya cevap dilekçelerinde

³⁰² Erdemir, Şerh C. I, s. 973; Kuru, Usul C. II, s. 1862 vd; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 395.

imzalatırılmasının delillerin hasredilmesi bakımından geçerlilik koşulu olup olmadığı cevaplandırılmalıdır. HUMK m. 151/V'de, beyanda bulunanın hangi durumlarda tutanağı imzalaması gerektiğı sayılmıştır. Bunların arasında, delillerin hasredilmesi yer almamaktadır. Her ne kadar maddede açıkça delillerin hasrından bahsedilmiyorsa da beyanın ilgiliyi bağlayabilmesi tutanağın yazılıp okunarak imzalatırılması şartına bağlıdır³⁰⁴. Bu nedenle, delillerin hasrı beyanın tutanağı geçirildikten sonra ilgili tarafa imzalatırılması bir geçerlilik şartı olarak kabul edilmelidir.

Delillerini dilekçe ile hasreden tarafın beyanının ise tutanağı geçirilmesine ve kendisine okunarak imzalatırılmasına gerek yoktur. Dilekçenin verildiğinin duruşma tutanağına yazılması yeterlidir. Çünkü duruşma tutanağına bağlandığı tutanakta açıklanan belgelerin ve dilekçelerin içeriğı duruşma tutanağı hükmündedir (m. 151/III).

Tahkikatta delil ibrazı yönünden önemli olan bir konu delillerin hasredilmesi bakımından da değerlendirilmelidir. Herhangi bir özür bildirmeden bir oturuma gelmeyen tarafın daha sonraki oturumda delil gösterme imkânının olup olmadığının tespit edilmesi gerekir. Doktrinde ve uygulamada, yargılamaya yokluğunda devam edilen tarafın sonraki oturuma gelerek duruşmayı takip etme ve delil yönünden kesin mehil verilmemişse delil gösterme ve dinletme hakkı olduğı kabul edilmektedir³⁰⁵. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Taraf oturumlardan birine gelmemişse, daha sonraki oturumda delillerini hasredebilmesi için yokluğunda yapılan duruşmada delillerin bildirilmesi ve ibrazı için kesin süre verilmemiş olması gerekir. Çünkü, delil gösterilmesi için kesin süre verilmişse; bu süre, duruşmaya gelmeyen tarafı da etkiler ve o artık tahkikatın daha sonraki aşamalarında delil ibraz edemez³⁰⁶. Tarafın mahkemeye ibraz edemeyeceğı veya sunamayacağı delilleri hasretmesi ise etkisiz bir usul işlemidir. Taraf delillerini hasretse dahi arzuladığı sonuçlar doğmaz.

³⁰⁴ 8. HD, 09.02.1976, 4302/926; 8. HD, 10.03.1976, 5422/1913 (Erdemir, Şerh C. I, s. 798).

³⁰⁵ Erdemir, Şerh, C. I, s. 977; "HUMK'a göre, yargılamaya yokluğunda devam edilen tarafın, sonraki oturuma gelerek duruşmayı takip etme ve delil yönünden önceden kendisine kesin mehil verilmemiş ise delil gösterme ve dinletme hakkı vardır." 2. HD, 20/01/1987, 11077/180 (Kuru, Usul C. II, s. 1879).

³⁰⁶ Erdemir, Şerh C. I, s. 977; Hâkim tarafından bir işlem yapması için tarafa verilen kesin sürenin diğer taraf için usulî kazanılmış hak yarattığı yönündeki Yargıtay kararı için bkz. YHGK, 23/10/1981, 15-2296/687 (İKİD, 1982, s. 875-882; YHD, 1981, C. 4, s. 1663-1665).

2.3. Hâkimin Taraflardan Delillerini Hasretmelerini İstemesi

Hâkim düşünceye göre, usul hukukunun emredici hükümleriyle düzenlenen alanda, eğer bu emredici hükümler yargılama hukukunun taraf menfaatini koruduğu alana ilişkinse, irade serbestisi geçerlidir. Ancak, kural kamu yararına hizmet ediyorsa irade serbestisi geçerli değildir³⁰⁷.

Delillerin hasredilmesi bakımından sorun, kanunda düzenleme bulunmamasıdır. Delillerin hasrı hukukî bir kurum olarak kanunda düzenlenmemiş, sadece delil gösterilmesine ve ibrazına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Kural olarak, deliller konusunda taraflarca hazırlama ilkesi geçerlidir ve delillerin mahkemeye getirilmesinde irade serbestisi sözkonusudur. Ancak, bu irade serbestisini kullanmayı sınırlayıcı hükümler veya hüküm bulunmayan durumlarda usulî esaslar göz ardı edilmemelidir. Delillerin hasredilmesi konusunda irade serbestisi olup olmadığı sorusunun yanıtını verebilmek için delillerin bildirilmesi veya gösterilmesi ile delillerin hasrı arasındaki farkın ortaya konulması gerekir³⁰⁸.

Delillerin dava dilekçesinde veya tahkikat sırasında bildirilmesinde tarafın delillerini sınırlandırma iradesi yoktur. Aynı şekilde kanun tarafından delillerin bildirilmesi için taraflara süre tanınması konusunda hâkime verilen yetki de sadece *lâzım olan delillerin* bildirilmesini veya gösterilmesini sağlamak içindir, yoksa tüm delillerin değil. Taraf, delillerini hasredip hasretmeme konusunda irade serbestisine sahipken, hasredilen delillerin mahkemeye sunulması veya deliller hasredilmemişse lâzım olan delillerin bildirilmesi konusunda irade serbestisi dışına çıkmaktadır. Örneğin, taraf tahkikat sırasında tutanağa geçirilen sözlü beyanında iddialarını ispat için senet, tanık beyanı ve yemin deliline dayandığını ve başka delil göstermeyeceğini bildirmek konusunda serbesttir ve böyle bir işlemle geçerli olarak delillerini hasretmiş olur. Tarafın, sadece başka delil göstermeyeceğini beyan etmesi de delillerin hasredilmiş olması için yeterlidir. Bu durumda, hasretme işlemi yargılamada o zamana

³⁰⁷ Karşlı, a.g.e., s. 191.

³⁰⁸ Bu konuda bkz. s. 53-63; Yargıtay HGK bir kararında "...savunmanın değiştirilmesi yasağı iddia ve savunmaya ilişkin olup delillerin ikamesi konusunda uygulanmaz. Aksine deliller *hasredilmedikçe veya delillerin ikamesi için kesin mehil verilmedikçe* her zaman yeni delil getirilebilir." biçiminde delillerin hasredilmesi ve delillerin ikamesi için süre verilmesi kavramlarının farklı olduğunu açık olmasa da ifade etmiştir. Yargıtay'ın bu kararındaki tercihinin bilinçli olduğu kabul edilmelidir (YHGK, 16/03/1974, 4-1240/220, (YKD, 1975/7, s. 5-6); Ayrıca bkz. Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1144.

kadar gösterilmiş olan delillere ilişkin olarak yapılmış kabul edilir. Ancak, tahkikat aşamasında lâzım olan tanık beyanı delilinin kullanılabilmesi için hâkim tarafından tarafa tanıklarını göstermesi için süre verilmesi, delillerin sunulması ile ilgilidir. Hâkim tarafından verilen süre içinde taraf delil göstermezse ve bu durum haklı bir mazerete dayanmıyorsa, taraf daha sonra delil gösteremez. Çünkü, kanun hâkime davanın aydınlanması için lâzım olan delillerin gösterilmesini emretme (m.75/III) ve bunun için taraflara kesin süre verme yetkisini (m. 163) tanımıştır. Delillerin hasredilmesi bakımından ne dava dilekçesinde ne de tahkikat sırasında hâkim taraflara müdahale edebilirken, delillerin bildirilmesi veya gösterilmesi için taraflara emir verebilir. Hâkime tanınan bu yetki yargılamanın iç işleyişine yönelik ve yargılamanın düzen içinde yürütülmesi amacıyla yapılan bir usul işlemidir³⁰⁹. Hâkime tanınan bu yetki kamu düzeni ile ilgilidir ve tarafların delillerini belirlenen süre içinde gösterip göstermeme veya bildirip bildirmeme konusunda seçim yapma imkânları yoktur. Yani belirlenen süre içinde taraflar hâkim tarafından ayrıntılı olarak belirtilen işlemi yapmazlarsa ispat edilmesi gereken konuda tekrar delil gösteremezler. Sonuç olarak, tarafın delillerini hasredip hasretmeme konusunda seçim yapma hakkı ve imkânı vardır. Kural olarak, taraflar delillerini hasretmedikleri sürece davanın her aşamasında iddialarını dayandırdıkları vakıaları ispat etmek için delil gösterebilirler³¹⁰.

Bunun yanı sıra henüz mahkemece tarafların delil göstermeleri istenmeden daha doğrusu hangi konularda delil gösterilmesi gerektiği karara bağlanmadan, hâkim tarafların hangi vakıalar hakkında, hangi delilleri göstereceklerini veya iddialarını hangi delillerle ispat edeceklerini açıklamalarını, yani delillerini hasretmeleri isteyebilir mi? Doktrinde yazarların bir kısmı bu soruya olumlu yanıt vermektedir³¹¹. Taraflar bunu dilekçeleriyle yapabilirler. Ayrıca, delillere ilişkin beyanların tutanağa yazılıp imzalatılarak tarafların delillerini hasretmelerinin sağlanması da önerilmektedir. Bu durumda, tarafın açıklaması hâkim önünde kendini usulce bağlayan bir açıklama niteliğinde kabul edilmektedir³¹².

³⁰⁹ Bu konuda bkz. s. 10 vd.

³¹⁰ "...duruşma aşamasında *delillerini sınırlandırmamıştır*. Bu durumda duruşmanın her aşamasında ileri sürülen delillerin toplanması zorunludur." (7. HD, 20/03/1996, 5296/7512 , YKD, C. 22, S. 10, s. 1562-1563).

³¹¹ Kuru, *Usul C. II*, s. 2026; Şengün, *a.g.m.*, s. 193; Yavuz, "Yargıcın etkinliği", s. 1304; Yılmaz, *Islah*, s. 215.

³¹² Şengün, *a.g.m.*, s. 193.

Hâkim taraflardan delillerini hasretmelerini istemesine rağmen, taraflar yazılı olarak veya sözlü beyanlarının tutanağa geçirilmesi suretiyle delillerini hasretmezlerse sonuç ne olur? Bu sorulara şu şekilde yanıt verilebilir. Hâkim kesin süre vererek taraflardan iddialarının temelini teşkil eden vakıalar hakkında delillerini göstermelerini istediği takdirde, taraflar bu süre içinde delillerini göstermek zorundadırlar. Çünkü, hâkimin verdiği kesin süre tarafları bağlar. Taraflar, bu süre içinde delil göstermez veya eksik delil gösterirlerse, süre geçtikten sonra yeni delil gösterme imkânları olmaz. Ancak, burada delillerin hasrından söz edilemez. Tarafların delillerin tümünü gösterme, başka delil göstermemeyi taahhüt etme veya delillerini sınırlandırma iradeleri yoktur. Sadece hâkimin yargılamayı yürütebilmek için yaptığı bir usul işleminin sonucu olarak süre dolduktan sonra yeni delil göstermeleri mümkün olmayacaktır. Çünkü, HUMK m. 163'e göre, kanunun belirlediği veya hâkim tarafından verilen kesin süre içinde bir işlem yapılmazsa o işlemin ilişkin olduğu hak düşer.

Alangoya da hâkimin taraflardan delillerini hasretmelerini isteyebilmesi yönündeki görüşün m. 244'deki kurala ve usulün amacına aykırı olduğunu belirtmektedir. Delillerin tek tek ileri sürülmesini ve böylece yargılamanın uzatılmasını önlemek, yani tarafların dürüstlük kurallarına aykırı davranışlarına izin vermemek için usulün amacını ve kanun hükümlerini ihlâl etmek kabul edilemez. Ayrıca, bu durumu, hâkimin gerekli gördüğü durumlarda taraflara delillerini bildirmeleri için kesin süre vermesi uygulamasına dayandırmak, yargılamada gereken süratin sağlanması gerekçesiyle haklı gösterilemez. Davanın her aşamasında delil gösterilmesinin tümüyle önüne geçmek amacıyla yol gösterilmesi medenî usulün amacı ile bağdaşmamaktadır³¹³.

Ancak, konuya usul işlemlerinin özellikleri açısından bakıldığında farklı bir yaklaşıma da ulaşılabilir. Kaçınma suretiyle usul işlemi yapılıp yapılamayacağı tartışmalıdır. Alman doktrininde ortaya konulan görüşlerden birine göre, kaçınma suretiyle usul işlemi yapılabilir. Eğer *hukuk düzeni kaçınmaya açıkça sonuç bağlıyorsa*, kaçınma, usul işlemiyle eşit tutulmuştur. Bu durumda bir usul işleminden kaçınmanın isteyerek veya ihmalle olması önemli değildir. Her durumda, kaçınmaya bağlı sonuç doğar. Örneğin, sürenin geçirilmesi sonucu tarafların iradesine bağlı olmaksızın işlem

³¹³ Alangoya, **İlkeler**, s. 173.

doğar³¹⁴. Bir görüşe göre de, *kanun fiilin icra edilmemesine açıkça usule ilişkin etkiler bağlamışsa*, ancak o takdirde bir usul işleminin var olduğu kabul edilebilir³¹⁵. Alman doktrinindeki hâkim düşünce ise işlemin icrasından kaçınmanın *iradi bir eylem olarak* kabul edilebileceği durumlarda, kaçınmanın işlemlerle bir kabul edileceği yönündedir³¹⁶. Türk Hukukunda, bazı yazarlar kaçınma suretiyle usul işlemi yapılabileceği kanaatinde³¹⁷. Aksi yöndeki düşünceye göre ise kaçınma suretiyle usul işlemi yapılamaz. Örneğin, süresinde cevap verilmemesi durumunda davalının inkârda bulunduğu kabul edilmesi tarafın iradesi dolayısıyla değil doğrudan yasadaki kaynaklanan bir durumdur³¹⁸.

Usul işlemleri bakımından genel olarak tartışılan bu sorunun delillerin hasredilmesi bakımından da irdelenmesi gerekir. Özellikle delillerin hasredilmesi için hâkimin verdiği sürenin etkilerinin tespit edilebilmesi bakımından bu tartışmalar önemlidir. Bunun için öncelikle kaçınma suretiyle usul işlemi yapılabileceğini ileri süren görüşün gerekçelerine ve bu görüşün kabul edilmesi durumunda tarafların menfaatlerinin ve genel olarak usul prosedürünün nasıl etkilendiğine bakılmalıdır.

Usul işlemi bir iradeden kaynaklandığı için etkili olmasının şartı, tarafın onu bilinçli bir şekilde yapmasıdır. Buna karşılık, işlemi yapanın kanunun o işleme bağladığı sonucu istememiş olması, usul işleminin etkili olmasını engellemez. Usul işlemlerinde beyan iradeden daha üstün tutulmuştur. Usul işlemlerini hukukî işlemlerden ayıran en önemli farklardan biri budur³¹⁹. Örneğin, taraflardan biri iddia veya savunmasını genişletmiş; ancak, diğer taraf buna hemen itiraz etmemiş ise onun iddia veya savunmanın genişletilmesine muvafakat ettiği kabul edilir. Burada itiraz etmeyen taraf istemese de -bir usulî hakkın veya yetkinin (itiraz hakkının) kullanılmaması nedeniyle- muvafakat sonucu doğar ve bu bir taraf usul işlemi olarak kabul edilir.

³¹⁴ Karşlı, a.g.e., s. 173 vd.

³¹⁵ Aynı, s. 174.

³¹⁶ Karşlı, a.g.e., s. 174.

³¹⁷ Aynı, s. 175; Üstündağ, a.g.e., s. 416; Yılmaz, *Islah*, s. 109.

³¹⁸ Alangoya, *Usul*, s. 164, dn. 4.

³¹⁹ Karşlı, a.g.e., s. 176, 217.

Delillerin hasredilmesi bakımından kaçınmanın sözkonusu olabileceği durum ise, hâkim tarafından tarafa delillerini hasretmesi için süre verilmesi ve bu süre sonunda tarafın delillerini bildirmemiş veya hasretmemiş olmasıdır. Acaba burada hâkimin verdiği kesin süreye rağmen delillerini bildirmemiş veya hasretmemiş olan taraf delillerini hasretmiş kabul edilir mi? Yani tarafın istemediği usulî sonuç onun arzusu olmasa dahi gerçekleşir mi? Kaçınma suretiyle usulî işlem yapılabileceği düşüncesi kabul edilse dahi, burada tarafın delillerini hasretmiş olduğu kabul edilemez. Çünkü, delillerin hâkimin verdiği kesin süre üzerine bildirilmesi ile hasredilmiş olacağına ilişkin kanunda açık ya da zımnî bir hüküm bulunmamaktadır. Kanunda sadece hâkimin taraflara tanıdığı sürelerle ilişkin genel bir hüküm bulunmaktadır. Kanunun bu hükmüne göre kesin süre içinde yapılmayan işlemlerle ilgili haklar sakıt olur (m. 163). Hâkim tarafa delillerini hasretmesi için kesin süre tanır ve taraf buna rağmen delillerini hasretmezse sonradan delil gösterme hakkını kaybeder. Ancak, kanununun hâkime bu yetkiyi taraflara delillerini hasrettirmeyi sağlamak için verdiğini kabul etmek zordur. Çünkü, delil gösterilmesine ilişkin hükümlerin bütünü (m. 75/III, 179/3, 180, 195/I, 200, 213, 217/II, 239, 244, 482) değerlendirildiğinde, bazı özel koşulların da gerçekleşmesi şartıyla, tarafların davanın her aşamasında delil gösterebileceklerini kabul etmek gerekir. Özellikle madde 217/II'de, *davanın ispatı için delil ikamesi lâzım ise* taraflara uygun bir süre verileceğinden bahsedilmektedir. Hâkimin aydınlatma ödevini düzenleyen m. 75'de de delil gösterilmesini isteme yetkisi aydınlatma ödevi kapsamında tanınmıştır.

Her iki maddenin lafzından da anlaşılabilir gibi, hâkim, *lâzım olan delillerin ibraz ve ikamesini* emredebilir, yoksa bütün delillerin hasrını değil. Hâkime delil ikamesi ve ibrazını sağlaması için verilen yetki tarafların iddia ve savunmaları ile ve aydınlatılması gereken konularla sınırlandırılmıştır.

Ayrıca m. 244'de, delillerin tamamen incelenmesinden sonra dahi tarafların *yeni delillerin ibraz ve ikamesini* isteyebilecekleri belirtilmektedir. Sözlü yargılama usulünü düzenleyen hükümlerden olmasına rağmen kanunun sistemini göstermesi bakımından m. 482' de yer alan, tahkikat bitinceye kadar iddiaların teyidi için yeni delil ibraz ve ikame edilebilir hükmü de bu düşüncüyü desteklemektedir³²⁰. Kanun, taraflara

³²⁰ HGK, 05/11/1980, 7-1113/2326 (İKİD, 1981, s. 242-243).

delil gösterme konusunda bu imkânları tanımışken, sadece hâkimin kesin süre verebilme yetkisine dayanarak, tarafları delillerini hasretmeye zorlamak usul hukukunun adil yargılanma ve savunma hakkı gibi temel ilkelerine ve kanunun sistemine uygun değildir.

Burada tartışılması gereken bir diğer husus da tahkikat aşamasında deliller bakımından hâkimin yetkileridir. Taraflarca hazırlama ilkesinin gereği olarak delillerin davaya getirilmesi tarafların görevidir. Taraflar iddia veya savunmalarını dayandırdıkları vakıaların delillerini davaya getirmek külfeti altındadırlar. Medenî usul hukukunda ispat yükü veya delil ikame yükü gibi kuralların olmasının nedeni de, ispat yükünü veya delil ikame yükünü taşıyan tarafın delil göstermemesi ve dayandığı vakıaları ispat edememesi durumunda hâkimin karar verebilmesini sağlamaktır. Delil ikame yükünün gereğini yerine getiremeyen taraf, davanın aleyhine sonuçlanması gibi, olumsuz sonuçlara katlanmak durumundadır. Usul hukuku bakımından zaten böyle bir zorlama mevcutken tarafların delillerini daha çabuk ve hep birlikte mahkemeye bildirmeleri için hâkimin delillerin hasredilmesini isteyebileceğini ve tarafları buna zorlayabileceğini kabul etmek kanunun imkân tanımadığı yetkilerin kullandırılması anlamına gelir.

Kuşkusuz dava, devletin egemenlik alanı içinde ve kamu hizmeti niteliğinde bir yargısal süreç olup, belli kurallara bağlı olarak makul bir süre içinde sonuca ulaşmalı yani hüküm verilebilmelidir. Aksi takdirde adalet hizmetleri sürüncemede kalır veya işlemez ve toplumun mahkemelere olan güveni sarsılır. Ancak, dava prosedürünün işlerliğini sağlayacak olan araç kanunun imkân tanımadığı, düzenlemediği bir yetkinin hâkime tanınması değildir.

Yargıtay da bazı kararlarında hâkimin taraflara delillerini hasretmeleri veya hasren bildirmeleri için kesin süre verebileceğini kabul etmektedir³²¹. Ancak, Yargıtay'ın bu düşüncesi delillerin hasrına ilişkin olarak verdiği diğer kararlarla çelişmektedir. Çünkü, Yargıtay tarafların delillerini hasretmeleri için yaptıkları olumlu

³²¹ “...davacıya delileri, davalıya da karşı delilleri *hasrettirmek suretiyle* deliller toplanmalı, hasil olacak sonuca uygun karar verilmelidir.” (13. HD, 19/03/1996, E ve K. No yok, YHD, C. 15, S. 177/8, s. 1395); “İşte bu safhada davanın çabuk ve en az masrafla yürütülmesi için taraflara *delilleri hasren bildirmek ve ibraz etmek....üzere* kesin önel verecek, bundan sonra delillerin incelenmesine geçilecek...” (2. HD, 12/02/1998, 14394/1445, YHD, C. 19, S. 219/02, s. 287-288).

işlemleri dahi dar yorumlayarak; taraflar iadelerini açık ve kuşkuya neden olmayacak bir biçimde beyan etmedikçe delillerin hasredildiğini kabul etmemektedir. Yani işlem yapma iradesini ısrarla aramaktadır. Bu şekilde delillerin hasredilebilme imkânını sınırlandıran Yargıtay'ın, sadece yargılamanın hızlı yürütülebilmesi için kesin süreler vererek tarafın iradesine aykırı olarak delillerin hasrını sağlama imkânını hâkime tanıması çelişki oluşturmaktadır.

Esasen delillerin hasredilmesi ve delillerini göstermeleri için hâkim tarafından taraflara kesin süre verilmesi aynı amaca hizmet eden farklı usul işlemleridir. Her ikisi de yargılamanın makul süre içinde sonuçlanabilmesi için delillerin en kısa zamanda yargılamaya getirilmesine veya getirilmeleri için gerekli hazırlıkların yapılmasına hizmet etmektedir. Her iki usul işlemi de tarafın ispatla yükümlü olduğu vakıaları ispat için bütün delillerini bildirmesi ve başka delili olmadığını tespitine yarar. Böylece, hâkim davanın çözüme kavuşturulması için aydınlanması gereken vakıaların delillerinin incelemesine geçebilir. Zira, deliller aynı celsede ve toplu olarak incelenir (m. 243).

Delillerin hasrı ve hâkim tarafından kesin süre verilmesi, delil gösterilmesi faaliyetinin delillerin bildirilmesi aşamasının farklı açılardan görünümüdür. Ancak, aynı şey oldukları söylenemez³²². Deliller taraflarca hasredilirken, kesin süre hâkim tarafından verilir. Delillerin hasrı tarafın iradesine bağlı iken, kesin süre nedeniyle delil gösterilmesi hâkimin iradesine bağlıdır. Eğer taraf delillerini hasretme yolunu seçerse, delil gösterilmesi için hâkim tarafından kesin süre verilmesine gerek kalmaz. Çünkü, böylece delillerin davaya getirilmesi amacına ulaşılmış olur. Ayrıca ileride görüleceği üzere, hâkim deliller hasredilmiş olsun ya da olmasın bazı durumlarda re'sen delil elde edebilir. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde yargılamanın aydınlanması ve sonuçlanması için yeteri kadar delil elde edilmiş ve usulün amacına hizmet edilmiş olur.

Sonuç olarak, hâkimin davayı aydınlatma ve davayı yürütmeye ödevine dayanarak taraflara delillerini hasretmeleri için kesin süre verebileceğini ve bu süre sonunda taraf

³²² Zira, Kuru/Arslan/Yılmaz medenî usul hukuku ders kitabında “deliller hasredildikten ve delillerini göstermeleri için taraflara kesin süre verildikten sonra, belirlenen oturumda delillerin incelenmesine geçileceğini” belirterek her iki usul işleminin farklılığını ortaya koymuşlardır (Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 432). Ancak belirtmelidir ki, Kuru/Arslan/Yılmaz'ın “delil göstermeleri” kavramıyla ifade etmek istedikleri husus “delillerin bildirilmesi”dir. Çünkü daha önce açıklandığı üzere, delil gösterilmesi delillerin bildirilmesini ve hasredilmesini kapsayan daha geniş bir kavramdır (Bkz. s. 54-57).

istesin veya istemesin delillerin hasredilmiş olduğunu kabul etmek; kanunda açık veya zımnî bir düzenleme olmadığı, usul sisteminin temel ilkeleri ve amacı ile çelişki oluşturacağı ve pratikte yargılamanın hızlandırılması bakımından pek de bir fark yaratmayacağı için zordur.

3. DELİLLERİN HASRI BAKIMINDAN ÖZELLİK ARZ EDEN DURUMLAR

3.1. Bazı Delillerin Niteliğinden Kaynaklanan İstisnalar

3.1.1. Tanık Beyanı

Tanık, davada taraflar arasında uyuşmazlık konusu olan olaylar ve durumlarla ilgili sahip olduğu bilgiyi mahkemeye aktaran kişidir ve taraflarca gösterilir. Bunun için tanık dinletmek isteyen tarafın hangi konuda tanık dinletmek istediğini mahkemeye bildirmesi gerekir. Mahkeme tanık dinletme isteğini kabul ederse, tarafa dinletmek istediği tanıkların isim ve adreslerini içeren bir tanık listesi sunması için süre verir. Hâkim listede belirtilen kişiler dışında tanık dinleyemez (m. 274). Aynı olayın ispatı için ikinci bir tanık listesi verilemez. Buna ikinci tanık listesi verme yasağı denir. Ancak, başka bir olay için ikinci bir tanık listesi verilebilir³²³.

İkinci tanık listesi verme yasağı olarak ifade edilen bu kural, yargılamanın sürüncemede bırakılmasını önlemek ve mahkemelerin işini azaltmak amacıyla konulmuştur. Bu nedenle, ikinci tanık listesi verme yasağı kamu düzeniyle ilgili, mutlak bir kural olarak kabul edilir ve ıslah yoluyla, aynı konuda ikinci bir tanık listesi verilmesine izin verilmez³²⁴. Yılmaz ise genel görüşün aksine, tanık listesi verilirken yapılacak yanlışlıkları ve unutmaya veya bilmeme nedeniyle sözkonusu olan eksikliklerin ıslah yoluyla düzeltilebileceği kanaatindedir³²⁵.

³²³ Alangoya, *Usul*, s. 348; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 532; Kuru, *Usul C. III*, s. 2585; Pekcanitez/Atalay/Özeker, *a.g.e.*, s. 437; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 649; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 737.

³²⁴ Alangoya, *Usul*, s. 348; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 532; Kuru, *Usul C. II*, s. 2588; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 503, 668; Pekcanitez/Atalay/Özeker, *a.g.e.*, s. 437; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 648; “.....usulün 274. maddesi hükmü kamu düzenine ilişkin bulunmaktadır. Karşı taraf ikinci liste verilmesine muvafakat etse bile, mahkeme ikinci tanık listesindeki tanıkları dinleyemez.” 8. HD, 15.2.1982, 444/681 (M. Akif Tutumlu, “Hukuk Yargılamasında Delillerin İkamesi”, *TBB*, S. 4: 568-583, (1990), s. 578, dn. 26).

³²⁵ Yılmaz, *Islah*, s. 217.

Eğer ilk görüş kabul edilirse deliller hasredilmemiş olsa dahi taraf bir kere tanık listesi verdikten sonra ikinci bir tanık listesi veremez. Başka bir deyişle, deliller hasredilmez ve taraf ispat etmek istediği belirli bir vakıa hakkında tanık listesi verirse o vakıanın ispatı için ikinci bir tanık listesi veremez. Hâlbuki diğer deliller bakımından (örneğin senet, yemin, özel hüküm sebepleri) hasretme işlemi yapılmadığı takdirde tarafın dava sonuçlanıncaya kadar delil gösterme hakkı bulunmaktadır.

Bunun yanında, ikinci tanık listesi verme yasağının (yargılamanın sürüncemede bırakılmasını önlemek amacıyla konulduğu için) m. 75/III hükmü ile hâkime tanınan yetkileri sınırlandırmadığı kabul edilmektedir. Yasak taraflara yöneliktir. Dolayısıyla deliller hasredilmediği sürece hâkim m. 75/III'deki yetkisini kullanabilir ve bazı delillerin gösterilmesini ve ibraz edilmesini emredebilir³²⁶. Ancak, hâkimin bu yetkisini kullanabilmesi için dinlenmesini isteyeceği yeni tanıklar için dosyada bir dayanak noktası bulunması gerekir³²⁷. Örneğin, hâkim ancak dava dosyasına usulüne uygun biçimde girmiş olan belgelerde isimleri yazılı olan kişilerin tanık olarak dinlenilmesine karar verebilir³²⁸.

Deliller hasredildiği takdirde ise hâkimin m. 75/III'e dayanan yetkileri sınırlandırılmış olur. Bu nedenle, hâkim dava dosyasında dayanak noktası olan; başka bir deyişle, dava dosyasından anlaşılan fakat taraflarca ileri sürülmemiş tanıkların dinlenilmesini isteyemez. Çünkü, taraf tek taraflı iradesi ile delillerinin neler olduğunu bildirmiş ve bunlardan başka delil göstermeyeceğini taahhüt ederek kendini ve hâkimi bağlayacak şekilde delillerini sınırlandırmıştır. Delillerin hasrı, m. 75/III ile davayı aydınlatma ödevi sebebiyle hâkime tanınmış olan delil toplama yetkisini sınırlandıran bir usul işlemidir.

Yargıtay, tanık delili bakımından tarafa süre verilmesi durumunda, tanık göstermek için süre verildiğinin açıkça belirtilmesi gerektiği kanaatindedir. Tanık göstermeden, delillerin gösterilmesi için kesin süre verilmesine, biçiminde genel bir ifade ile verilen kesin süre içinde tanık göstermeyen tarafın, tanık gösterme hakkı

³²⁶ Alangoya, *İlkeler*, s. 174-175.

³²⁷ Aynı, s. 175, dn. 236.

³²⁸ Kuru, *Usul C. III*, s. 2577.

düşmez³²⁹. Delil göstermesi için taraflara tanınan kesin süre bakımından böyle bir netlik aranırken, hâkimi ve tarafları bağlayacak şekilde delillerin hasredilmesi sırasında da aynı derecede tarafın tanık deliline ilişkin hasretme beyanını açıklaması gerekir. Aksi takdirde tarafın delillerini hasrettiği ve bu nedenle tanık dinletemeyeceği kabul edilemez. Bunun için hasretme beyanında dinletmek istediği tanıkları tek tek bildirmesine gerek yoktur. Sadece, açıkça tanık deliline dayanıp dayanmayacağını bildirmesi yeterlidir.

3.1.2. Bilirkişi Görüşü

Hâkim, önüne gelen uyuşmazlıkları mutlaka çözmelidir (m. 573/b.6, 574). Ancak, hâkimin hüküm vermesi gereken her konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir. Hâkim, uyuşmazlığın temelini oluşturan olgu ve olayların saptanması, aydınlatılması ve değerlendirilmesinde bilgisinin yetersiz olduğu kanaatindeyse kendisine yardım edecek yardımcı bulmalıdır. İşte davada hâkimin özel ve teknik bilgisinin yetersiz olması durumunda bilgi ve görüşüne başvurulmuş ve hâkime yardımcı olan üçüncü kişiye bilirkişi denir³³⁰.

Bilirkişi tarafından hazırlanan rapor takdiri delildir ve hâkimi bağlamaz (m. 286). Bilirkişilik kurumunun hukukî niteliği konusunda doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bilirkişi, ispat aracı, hâkimin yardımcısı veya her ikisi olacak şekilde nitelendirilmektedir. İspat aracı olduğunu kabul eden görüştekilerin bir kısmına göre ise bilirkişi raporu delil değil, delilleri değerlendirme aracıdır³³¹.

Bu görüşlerin her birinin haklı oldukları yönler vardır. Bilirkişi görüşünün temsili niteliği yoktur. Bilirkişi temsili niteliği olan deliller üzerinde incelemeler yapar

³²⁹ “Delillerin ibraz ve ikamesine ilişkin kat’i mehil, yazılı delillerin mahkemeye verilmesi ve yazılı olmayan delillerin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesi için verilmiş kat’i bir mehildir.....Bu itibarla mahkemenin davacı tarafın iddiasını ispata elverişli bütün delillerinin nelerden ibaret olduğunu bildirmesi, yazılı delillerini ibraz etmesi, şahitlerinin listesini vermesi için kat’i mehil vermiş olması hâlinde ki, mehilin geçirilmesiyle şahit listesi verilmesi imkânı kalmaz.” HGK, 29.4.1959, T/4-15 (Kuru, *Usul C. III*, s. 2583).

³³⁰ Ejder Yılmaz, “Uygulamada Bilirkişilik Ve Bilirkişi Raporları”, *Mali Hukuk*, S. 62: 12-31, (1996), s. 15; Doktrinde yapılan diğer bilirkişi tanımları için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 352; Ramazan Arslan, “Bilirkişi Uygulaması Ve Bu Uygulamaya Yargıtay’ın Etkisi”, *Yargıtay Dergisi*, C. 15, S. 1-4: 156-183, s. 157; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 538; Kuru, *Usul C. III*, s. 2621; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 508; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 425; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 652; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 740.

³³¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 426; Yılmaz, “Uygulamada Bilirkişilik”, s. 14.

ve bazı sonuçlara varır³³². Bilirkişi görüşü, tanık ve senet delili gibi gerçek anlamda temsili niteliği olan delil olarak kabul edilmemekle birlikte, kanunda takdiri deliller arasında yer almaktadır.

Belirli vakıaların tespit edilmesi ve aydınlatılması için bilirkişi raporu hazırlanmasını isteyen taraf, delillerini bildirirken, kural olarak bilirkişiyi de diğer deliller arasında göstermelidir (m. 241). Ancak, kanun hâkime de bilirkişi raporu isteme konusunda takdir yetkisi tanımıştır (m. 275, 276). Eğer hâkim özel ve teknik bir konu hakkındaki bilgisinin yetersiz olduğu kanaatindeyse ve o husus davanın karara bağlanabilmesi bakımından aydınlanmaya muhtaçsa, taraflar istemese dahi re'sen bilirkişi raporu hazırlanmasını isteyebilir. Hatta denilebilir ki, kural olarak bilirkişiye başvurulup başvurulmayacağı hâkimin takdirindedir. Çünkü özel ve teknik bilgisinin ne zaman yetmediğini hâkim bizzat kendisi takdir eder³³³. Taraf veya taraflar bilirkişi görüşüne başvurulmasını isteseler dahi hâkim o konuda bilgisinin yeterli olduğunu düşünüyorsa bu talebi kabul etmeyebilir³³⁴.

Görüldüğü üzere, taraflar dilekçelerinde delillerini bildirirken bilirkişi görüşüne başvurulmasını istememiş olsalar dahi daha sonra onların taleplerine gerek kalmaksızın hâkim gerekli gördüğü takdirde bilirkişi görüşünün alınmasına re'sen karar verebilir³³⁵. Delilerin hasredilmesi bakımından bunun anlamı şudur. Taraflar, delillerini hasrederken dilekçelerinde veya sözlü beyanlarında bilirkişi görüşünün alınması istemini belirtmemiş olsalar dahi daha sonra istemde bulunmaları ve mahkemece de uygun bulunması durumunda bilirkişi görüşüne başvurabileceklerdir. Hâkim re'sen bilirkişi görüşüne başvurabileceğinden, tarafın delillerini hasretmesinin bilirkişi delili bakımından bir etkisi olmaz.

Ancak, bilirkişi görüşünün alınması taraflarca istendiği takdirde, bilirkişi masrafları ve delil gösterme talebinden vazgeçmiş sayılma bakımından dikkat edilmesi gereken bir konuya da değinmek gerekir. İddia veya savunmasının ispatı için bilirkişi

³³² Konuralp, *İspat*, s. 12.

³³³ Yılmaz, "Uygulamada Bilirkişilik", s. 17.

³³⁴ Kuru, *Usul C. III*, s. 2654.

³³⁵ "Nizalı yargıda delillerin taraflarca hazırlanması mutlak değildir. Deliller kural olarak taraflarca gösterilir. Fakat hâkim, bilirkişi ve keşif delillerine re'sen de başvurabileceği gibi davanın her safhasında iki tarafın iddiaları hududu dahilinde olmak üzere lâzım olan delillerin ibraz ve ikamesini emredebilir." HGK, 17.10.1984, 10582/1984 (Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1143).

incelemesi yapılmasını taraflardan biri istediği takdirde, hâkim bu talebi kabul ederse, bilirkişi incelemesi isteyen tarafa bilirkişi giderlerini ödemesi için bir süre verir. Taraf bu süre içinde giderleri ödemezse kesin olmak üzere ikinci bir süre verilir (m. 163). Eğer ikinci ve kesin olan bu süre içinde de giderler ödenmezse, tarafın bilirkişi görüşünün alınması talebinden vazgeçtiği kabul edilir (m. 414/c. 2)³³⁶. Bu durumda ise taraf delillerini daha önce hasretmiş olsun veya olmasın tekrar bilirkişi incelemesi yapılmasını isteyemez. Kuru'ya göre, karşı taraf bilirkişi giderlerinin kesin süre sona ermesine rağmen ödenmesini kabul ederse o zaman bilirkişi incelemesi yaptırılabilir³³⁷. Hâkimin davayı yürütebilmesi ve mümkün olan en kısa zamanda ve en az masrafla sonuçlandırabilmesi için kanunda öngörülen veya hâkim tarafından belirlenen süreler kamu düzeniyle ilgilidir. Bu nedenle, karşı tarafın kabulüne rağmen bu sürelere uyulmamasının sonuçlarına ilgili taraf katlanmalıdır. Zira, bu medenî usul hukukuna hâkim olan taraflarca hazırlama ve yargılamanın hâkim tarafından yürütülmesi ilkesinin de bir gereğidir.

Taraflarca hazırlama ilkesine tâbi davalarda bilirkişi incelemesini hâkim ister ve ilgili tarafa (ispat yükü kendine düşen taraf) kesin süre vermesine rağmen giderler ödenmezse m. 415 hükmü uygulanmak zorunda değildir, yani bilirkişi giderlerinin devlet hazinesinden ödenmesine karar verilmesi zorunlu değildir³³⁸. Acaba bu durumda taraf delillerini hasretmemişse sonradan giderlerini yatırarak bilirkişi incelemesi yapılmasını isteyebilir mi? Burada her ne kadar bilirkişi görüşüne başvurulmasını hâkim istemişse de tarafa daha önce giderleri yatırması için kesin süre verildiği ve dava taraflarca hazırlama ilkesinin uygulandığı davalardan olduğu için, tarafın bilirkişi delilini gösterme talebinden vazgeçtiği ve bu nedenle iddiasını ispat edemediği kabul edilmelidir.

Delillerin hasredilmiş olması sonuç olarak, bilirkişi görüşüne başvurulması ve mahkemenin bu delili değerlendirmesi bakımından olumlu ya da olumsuz hiçbir etkiye

³³⁶ Hasan Köroğlu, *Uygulamada Ve İçtihatlarda Bilirkişilik* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001), s. 37; Kuru, *Usul C. III*, s. 2654 vd; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 512.

³³⁷ Kuru, *Usul C. III*, s. 2656.

³³⁸ Kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda ise, hâkim, taraflar istemese dahi bilirkişi incelemesi yapılması gerekiyorsa, re'sen bilirkişi incelemesi yapılmasına karar vermek ve ilgili taraf giderleri yatırmadığı takdirde, ileride haksız çıkan taraftan alınması kaydıyla, devlet hazinesi tarafından karşılanmasına karar vermek zorundadır (Kuru, *Usul C. III*, s. 2658).

sahip değildir. Çünkü, bilirkişi delili taraflarca gösterilebileceği gibi re'sen hâkim de bilirkişi incelemesi yapılmasını isteyebilir.

3.1.3. Keşif ve Kanunda Düzenlenmemiş Deliller

Keşif, HUMK'un deliller ve ikamesine ilişkin sekizinci faslının altıncı kısmında m. 363-366 arasında düzenlenmiştir. Keşif de bilirkişilik gibi temsili değildir. Burada temsili nitelikli bulgular yerinde görülerek tespit yapılır³³⁹. Keşif, dar anlamda uyuşmazlık konusu olan bir gayrimenkulün hâkim tarafından yerinde görülüp incelenmesi ve var olan bulguların tespit edilmesidir. Geniş anlamda keşif ise hâkimin dava konusu şeyi incelemesi ve bütün duyuları ile bilgi edinmesidir³⁴⁰. Geniş anlamda keşif kavramı m. 367'de düzenlenmiş olan özel hüküm sebeplerini de kapsamaktadır³⁴¹.

Özel hüküm sebepleri, davanın karara bağlanması bakımından önemli olan şeylerin hâkim tarafından duyuları vasıtasıyla doğrudan muayene edilmesi, yoklanması, tadılması, koklanması ve dinlenmesi suretiyle elde edilen bilgiler olarak kabul edilmektedir³⁴². Ancak, bu tanım m. 367'de düzenlenen özel hüküm sebeplerinin niteliğini yeterince açıklamamaktadır.

Özel hüküm sebeplerini düzenleyen m. 367 hükmü, delillerin sadece kanunda sayılanlardan ibaret olmadığı, aklî ve mantıkî olan her şeyin delil olabileceği şeklinde yorumlanmalıdır. HUMK'da deliller tahdidi olarak sayılmamıştır. Özel hüküm sebepleri tanık beyanı gibi temsili niteliği olan takdiri delillerdendir. Özel hüküm sebeplerinden delil olarak yararlanılabilmesi, ancak senetle ispatın gerekmediği, başka bir deyişle senetsiz ispatın mümkün olduğu durumlarda mümkündür (m. 367). Böylece, özel hüküm sebeplerinin uygulanabileceği alan daraltılmıştır³⁴³.

³³⁹ Konuralp, *İspat*, s. 12.

³⁴⁰ Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 520; Benzer tanımlamalar ve açıklamalar için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 325; Ansay, *Usul*, s. 314; Belgesay, *a.g.e.*, s. 78; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 551; Osman Kiper, *Hukuk Davalarındaki Kanıtlar* (Ankara: Adil Yayınevi, 1995), s. 141; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 441; Postacioğlu, *a.g.e.*, s. 651; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 761.

³⁴¹ Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 419; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 444.

³⁴² Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 523; Aynı yönde benzer tanım ve açıklamalar için bkz. Ansay, *Usul*, s. 315; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 553; A. Nevzat Erol, *Hukukta Deliller Ve İkamesi* (Ankara: 1969), s. 150; Kuru, *Usul C. III*, s. 2871; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 444; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 272.

³⁴³ Konuralp, *Yazılı Deli Başlangıcı*, s. 28; Konuralp, *İspat*, s. 37; Aynı yöndeki görüşler için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 366; Üstündağ, *Usul*, s. 614.

Dar anlamda keşfe davanın her aşamasında hem taraflardan birinin talebi üzerine hem de hâkim tarafından re'sen karar verilebilir (m. 363). Örneğin, hâkim, tapulu gayrimenkule tecavüzün önlenmesi davasında uyuşmazlık konusu gayrimenkulün sınırlarının ve durumunun tespit edilmesi için tahkikat aşamasında re'sen keşif yapılmasını isteyebilir. Hâkim, keşif yapılmasına dava sonuçlanıncaya kadar karar verebileceği gibi taraflar da aynı süre zarfında keşif yapılmasını talep edebilirler. Zira kanun, m. 363'de "*davanın her hâlinde*" diyerek buna izin vermiştir. Davanın her aşamasında keşif yapılabilmesi ve taraflar talep etmeden hâkimin re'sen keşfe karar verebilmesi sebebiyle delillerin hasredilmiş olması dar anlamda keşif bakımından etkili değildir. Tarafların hasredilen delilleri arasında keşif icrasının olup olmamasına bakılmaksızın davanın her aşamasında keşfe karar verilebilir.

Hâkim tarafından re'sen keşif yapılmasına karar verilir; ancak, keşif giderleri ilgili taraf veya taraflarca yatırılmazsa, sonradan keşif deliline başvurulmak istenmesi durumunda çözümün nasıl olacağı konusunda yukarıda bilirkişi görüşü anlatılırken yapılan açıklamalar burada da geçerlidir.

Özel hüküm sebeplerinin de (yani kanun tarafından öngörülmemiş, tanınmamış delillerin de³⁴⁴), dava dosyasının içeriğinden anlaşılması kaydıyla, hem tarafların talebi üzerine hem de hâkim tarafından re'sen incelenmesine karar verilebilir (m. 367). Örneğin, hâkim re'sen araştırma ilkesine tâbi boşanma davasında eşlerden birinin diğerine hakaret ettiği kanıt olabilecek video veya ses kasetlerinin izlenmesine veya dinlenilmesine karar verebilir. Taraflarca hazırlama ilkesine tâbi davada ise dava konusu çekişmeli bir eşyanın ayıplı olup olmadığını hâkim bizzat kendisi inceleyerek veya bilirkişinin de görüşünü alarak tespit edebilir. Bunun için tarafların talepte bulunmasına gerek yoktur. Özel hüküm sebeplerinin incelenmesine de keşifde olduğu gibi davanın her aşamasında ve hâkim tarafından re'sen veya taraflardan birinin talebi üzerine karar verilebilir. Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki delillerin hasredilmiş olması özel hüküm sebepleri bakımından da etkili değildir.

Keşif icrasına veya bilirkişi görüşüne hâkimin re'sen başvurabilmesi, bu delillerin niteliğinden da kaynaklanmaktadır. Her ikisi de aslında delil olarak temsili

³⁴⁴ Konuralp, *İspat*, s. 36; Üstündağ, *Usul*, s. 614.

niteliğe sahip değildir. Bunlar davanın aydınlanmasına yarayacak somut vakıaların veya unsurların özelliklerinin, durumlarının tespit edilmesini ve hâkimin bilgilenmesini sağlayan araçlardır. Diğer delillerde olduğu gibi, tarafların dilekçelerinde veya sözlü beyanlarında bu delilleri bildirmeleri gerekmez. Taraflar bu delilleri bildirmese dahi hâkim gerekirse re'sen keşif veya bilirkişi incelemesi yapılmasını isteyebilir.

3.2. İsticvap

İsticvap, dava konusu vakıaların gerçek olup olmadığı konusunda, hâkimde kanaat uyandırmak amacıyla, tarafların hâkim tarafından sorguya çekilmesidir³⁴⁵. İsticvap, taraflarca hazırlama ilkesine tâbi davalarda, ispat amacına yönelik olarak tarafların özellikle kendi aleyhlerine olan konuları ikrar etmeleri için kullanılan bir ispat aracıdır; fakat bir delil değildir³⁴⁶.

İsticvabın konusu dava konusuyla ilgili vakıalar olabilir³⁴⁷. Hukukî işlemler isticvabın konusu olamayacağı gibi³⁴⁸, neticei talebe yönelik isticvap da yapılamaz³⁴⁹. Ayrıca, isticvap yoluna başvurulurken davada ispat yükü kurallarının ihlâl edilmemesine de dikkat etmek gerekir. Çünkü, taraflarca hazırlama ilkesine tâbi davalarda esas olan, vakıaların ve delillerin taraflarca getirilmesi ve ispatı tarafların gerçekleştirmesidir³⁵⁰. Görüldüğü üzere isticvaba, tarafların iddia ve savunmaları için

³⁴⁵ Tercan, *İsticvap*, s. 77; Benzer tanımlar için bkz. Ansay, *Usul*, s. 249; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 484; İlker Hasan Duman, "Hukuk Mahkemesinde Tarafların Sorgusu", *Adalet Dergisi*, S. 3: 715-723, (1985), s. 715; Kuru, *Usul C. II*, s. 1949; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 417; Pekcanitez/Atalay/Özeker, *a.g.e.*, s. 337; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 565; Oruç Hami Şener, "Medenî Yargılama Hukukunda Tarafların İsticvabı", *Yargıtay Dergisi*, C. 16, S. 1-2: 59-76, s. 59.

³⁴⁶ Ansay, *Usul*, s. 249; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 484; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 418; Pekcanitez/Atalay/Özeker, *a.g.e.*, s. 337; 13. HD, 31.1.1991, 6807/860, (YKD, C. 17, S. 7, s. 1047); Tercan, HUMK'da isticvabın bir delil olarak düzenlenmediğini, daha çok bilgi ve kanaat oluşturma aracı olarak düzenlendiğini kabul etmekle birlikte, isticvabın, geniş anlamda delil niteliği taşıyabileceğini ifade etmiştir (Tercan, *İsticvap*, s. 135); Alangoya da isticvabın genellikle bir delil olarak kabul edildiğini ifade etmektedir (Alangoya, *Usul*, s. 368).

³⁴⁷ Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 418; Pekcanitez/Atalay/Özeker, *a.g.e.*, s. 338; Tercan, *İsticvap*, s. 114; 13. HD, 31.1.1991, 6807/860, (YKD, C. 17, S. 7, s. 1047).

³⁴⁸ 13. HD, 16.4.1992, 2467/3619 (Erdemir, *Şerh C. I*, s. 1000).

³⁴⁹ 19. HD, 25.9.1996, 6576/8284 (Erdemir, *Şerh C. I*, s. 1002).

³⁵⁰ "İsticvabın konusu dava ile ilgili belli vakılardır (HUMK m. 230/II). Özellikle isticvap muğlak, müphem ve aydınlanmasına ihtiyaç görülen durumlarda mümkün görülebilir. Böylece davacı veya davalının savunmasının açıklanmasına çalışılır. Kanunun isticvaptan arzuladığı esas amaç bu olmalıdır. Bu nedenle isticvap başlı başına bir delil olarak kabul edilemez. Kanun aksini emretmedikçe iki taraftan her biri müddeasını ispatla yükümlüdür (MK m. 6). Buna göre ispat yükü kural olarak davacıya düşer. Davacı davasını dayandırdığı vakıaları ispat etmekle yükümlüdür. Davacı bunu ispat edince bu defa davalı savunmasını dayandırdığı vakıaları ispat edecektir. İşte yargılamanın bu safha ve aşaması sırasında çıkan aydınlanmaya muhtaç konuların aydınlanması amacıyla isticvaba müracaat edilmeli, az yukarıda

getirdikleri vakıalarla sınırlı olarak ve ispat yükü kuralları ihlâl edilmeyerek başvurulabilir. Esasen burada emare ile ispata yakın bir durum sözkonusudur. Emare ile ispatta emareleri bizzat inceleyen hâkim, davaya ilişkin olgu ve olaylar hakkında taraftan, onun aleyhine ve bağlayıcı olacak şekilde bilgi almaktadır. Öyleyse delillerini hasreden tarafın dilekçesinde veya beyanında bildirmediği ya da eksik bildirdiği bir hususu aydınlatmak amacıyla hâkim bir tarafı isticvap edebilir. Hasredilen deliller arasında o unsur, örneğin davanın dayanağı olan mektuplardaki vakıalar, yer almasa dahi hâkim hükmünü o unsur hakkında isticvap sonucunda elde ettiği kanaate dayandırabilir. Ancak, hâkim yalnızca isticvap ile elde ettiği sonuca dayanarak hüküm vermemeli, kanaatini diğer delillerle de güçlendirmelidir.

Delillerin hasredilmesi bakımından değerlendirildiğinde, isticvap bir delil olmamasına rağmen delil (ikrar) elde edilmesini sağlaması sebebiyle incelemeye değerdir. Taraflarca hazırlama ilkesinin uygulandığı davalarda deliller davaya taraflarca getirilir. Ancak, bazı durumlarda kanun davanın aydınlanması için hâkimin re'sen delil elde etmesine imkân tanımıştır. Yukarıda anlatılan bilirkişi görüşü, keşif ve özel hüküm sebeplerine benzer biçimde, taraflardan birinin isticvap edilmesinde hâkim re'sen hareket edebilir. Ayrıca taraflardan birinin talebi üzerine de isticvaba karar verebilir (m. 230/c.1). Örneğin, karşı tarafça ibraz edilen senet, sözleşme ve hesap pusulaları hakkında hâkim re'sen veya tarafların talebi üzerine isticvap yapabilir.

Maddede açıkça “isticvap edebilir” ifadesi kullanılarak hâkimin isticvap yapıp yapmama konusunda takdir yetkisine sahip olduğu kuşkuyla yer vermeyecek netlikte belirtilmiştir. Taraflardan biri talep etse dahi hâkim isticvap yapıp yapmama konusunda takdir hakkına sahiptir. Taraflar hâkimi isticvaba zorlayamazlar³⁵¹. Bu durum isticvabın davanın aydınlanması amacıyla ve daha çok hâkimin kullanabileceği bir vasıta olarak kanunda yer aldığını göstermektedir. Taraf delillerini hasrederken isticvaba konu olabilecek nitelikte bir unsur bulunmasına rağmen bunu diğer delillerle birlikte bildirmezse, hâkim bu unsur hakkında bir tarafı re'sen isticvap edebilir. Deliller her ne

açıklanan *ispat kurallarını zedelemeye ve ortadan kaldırmaya yol açacak biçimde kullanılmamasına* özen gösterilmelidir. Aksi durumda kendisine davada ispat yükü düşen taraf karşı tarafın isticvap edilmesiyle bu yükümünden kurtulmuş olur ki usul hukuku hükümleri ve sistemi bunu üstün görmez.” 13. HD, 31.1.1991, 90/6807-8650 (YKD, C. 17, S. 7, s. 1047); Ayrıca bkz. Alangoya, *Usul*, s. 285, dn. 1.

³⁵¹ Erdemir, *Şerh C. I*, s. 998; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s 419.

kadar tarafların tasarruf alanı içinde bulunsa da davanın aydınlatılması için hâkime verilen yetki sınırları içine giren hususlarda hâkim tarafların istekleri ve talepleri önemli olmaksızın re'sen hareket edebilir ve bizzat delil (ikrar) elde etme yolunu seçebilir.

İsticvap, HUMK m. 213'de düzenlenen tarafların dinlenmesi kurumu ile karıştırılmaktadır. Aslında bu iki kurum arasında pek çok farklılık vardır. Bunlardan en önemlisi isticvabın ispata ve delil elde etmeye yönelik bir faaliyet olmasıdır. Tarafların dinlenmesi ise bildirilen vakıalarla ilgili çelişkilerin giderilmesi, boşluğun doldurulması ve açık olmayan hususları açıklığı kavuşturmayı amaçlamaktadır. Yani tarafların dinlenmesi açık olmayan vakıanın kendisinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilir. İsticvap ise belli olan vakıanın ispatına yönelmiş bir faaliyettir³⁵². Tarafların dinlenmesi ispata yönelik bir faaliyet olmadığı için delillerin hasredilmesine de bir etkisi olmaz.

3.3. Delillerin Hasrından Sonra Delil Gösterilmesi

3.3.1. Delillerin Hasrından Sonra Delil Gösterilmesi Bakımından

Hâkimin Takdir Yetkisi

Hasredilen delillerin incelenmesinden sonra başka delil gösterilip gösterilemeyeceği konusunda HUMK m. 244 olumlu yanıt vermektedir. Madde 244'e göre, "İkame ve beyan olunan delillerin tamamen istima ve tetkikından sonra 221 madde hükmüne tevfikân ayrıca tahkikat icrasına karar verilmeyen meselelerde iki taraftan her bir yeni delil ibraz ve ikamesini isteyebilir. Hâkim muvafık görürse bu talebi kabul eder".

Bilge/Önen, mahkemelerin, tarafların delillerini sınırlandırarak bildirmelerini sağlayan uygulamalarından ve Yargıtay'ın delillerini hasreden tarafın sonradan delil ikame edemeyeceğini kabul eden kararlarından bahsederken, m. 244'e atıf yaparak tarafların, delillerin tamamen gösterilmesinden ve incelenmesinden sonra dahi yeni delil

³⁵² Pekcanitez/Atalay/Özkes, a.g.e., s. 337; İki kurum arasındaki farklar konusundaki açıklamalar için bkz. Erdemir, Şerh C. I, s. 999; Kuru, Usul C. II, s. 1949-1950; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 417; Şener, a.g.m., s. 61; Üstündağ, a.g.e., s. 758.

gösterilmesini talep edebileceklerini; ancak, bu talebin kabulünün hâkimin takdirine bağlı olduğunu belirtmişlerdir³⁵³.

Yılmaz da delillerin hasrından sonra kural olarak yeni delil gösterilemeyeceğini; ancak, kanuna göre, hâkimin kabulü koşuluyla yeni delil gösterilebileceğini kabul etmektedir³⁵⁴.

Konuralp ise, 3156 sayılı yasa ile yapılan değişiklik sonucunda dava dilekçesinde veya cevap layihasında tarafların delillerini hasretmiş sayılacağı konusundaki görüşe atfen, 3156 sayılı yasanın m. 244’de bir değişiklik yapmadığını; bu nedenle, m. 244’ün delillerin hasrının bir istisnasını oluşturduğunu belirtmektedir. Örnek olarak da iddiasını yazılı delil başlangıcı ile ispat etmek isteyen tarafın, o aşamaya kadar gerekli olmadığı için tanık deliline dayanmaması durumunda, sonradan, yani sırası geldiği anda tanık deliline dayanabileceğini ifade etmektedir. Çünkü, tanık beyanının geçerli ve gerekli bir delil olup olmadığının ancak yazılı delil başlangıcının incelenmesinden sonra anlaşılabilmesi kanaatindedir³⁵⁵.

Az önce belirtilen görüşlere karşılık, Kuru, delillerini hasreden tarafın daha sonra kesinlikle yeni delil gösteremeyeceği, başka bir deyişle, deliller hasredildiği takdirde m. 244 hükmünün uygulanmayacağı kanaatindedir. Yazar, delillerin hasredilmemiş olması kaydıyla, m. 244 uygulanırken, sadece daha önce gösterilmesi mümkün olmayan veya diğer delillerin incelenmesinden sonra gösterilmesinin yararlı olacağı anlaşılan delillerin sonradan gösterilmesine izin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir³⁵⁶.

Kuru’nun görüşüne paralel olarak, Erdemir, delil gösterilmesi bakımından m. 75/III ile hâkime tanınan yetkinin m. 244 ile taraflara tanındığını, ancak, bunun için de delillerin hasredilmemiş olması veya hâkim tarafından kesin süre verilmemiş olması gerektiğini belirtmektedir³⁵⁷.

³⁵³ Bilge/Önen, a.g.e., s. 509; Ayrıca bkz. Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 388.

³⁵⁴ Yılmaz, *Islah*, s. 215.

³⁵⁵ Konuralp, *Yazılı Delil Başlangıcı*, s. 148.

³⁵⁶ Kuru, *Usul C. II*, s. 2028.

³⁵⁷ Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1141.

Alangoya da aynı şekilde delillerin hasredilmesi sözkonusu olmadığı takdirde delillerin incelenmesinden sonra yeni delil ibraz ve ikamesinin istenebileceğini belirtmiştir³⁵⁸.

Yargıtay'ın uygulamaları ise ikinci görüş yönündedir. Yargıtay kararlarında deliller hasredilmediği sürece veya delillerin gösterilmesi için kesin süre verilmedikçe her zaman yeni delil gösterilebileceği belirtilmektedir³⁵⁹. Bu kararların yorumundan deliller hasredildiğinde veya kesin süre verildiği takdirde artık tarafın yeni delil göstermesine izin verilmediği anlaşılmaktadır. Ancak, Yargıtay, taraf delillerini hasretmiş olsa dahi karşı taraf muvafakat ettiği takdirde delil gösterilebileceğini kabul etmektedir³⁶⁰.

Yukarıda ifade edilen görüşler dikkate alındığında, m. 244'ün delillerin hasrının bir istisnası olup olmadığı yanıtlanmalıdır. Dava dilekçesinde veya cevap layihasında delillerin hasredilmiş olup olmayacağı veya hâkimin verdiği kesin süre üzerine taraf istemese dahi hasretme işleminin doğup doğmadığı konusunda ifade edilen görüşler doğrultusunda denilebilir ki; kanunun delillere ilişkin hükümlerinin bütünü değerlendirildiğinde, m. 244 delillerin hasrı işleminin bir istisnasıdır. Delillerin hasredilmesi her ne kadar m. 75/III hükmü ile hâkimin re'sen delil toplama yetkisini sınırlandırıyor olsa da³⁶¹ m. 244'e göre yeni delil gösterilmesinin talep edilmesine engel değildir. Çünkü, m. 75/III hükmü ancak tarafların iddia ve savunmalarının sınırları içinde, yani tarafların çizdiği alan içinde kullanılabilecek bir yetki iken, m. 244'e dayanan yeni delil gösterilmesi talebi büyük ölçüde tarafların iradelerine bağlıdır. HUMK m. 75 hükmü davanın yürütülmesine ve hâkimin yetkilerine ilişkin genel bir hükümdür. Madde 244 ise delillere ilişkin sekizinci faslın umumi hükümler kısmında

³⁵⁸ Alangoya, **İlkeler**, s. 171.

³⁵⁹ "Aksine, deliller hasredilmedikçe veya delillerin ikamesi için kesin mehil verilmedikçe her zaman yeni delil getirilebilir" YHGK, 16.3.1974, 4-1240/220, "Oysa HUMK 244'üncü madde hükmü uyarınca deliller hasredilmedikçe taraflar yargılamanın her safhasında yeni delil ibraz ve ikame etme hakkına sahiptirler." 13. HD, 15.2.1993, 8172/9996, "Usul Kanununun 244. maddesi uyarınca deliller kesin olarak hasrettilmedikçe, taraflar dava sonuna kadar her zaman yeni delil ibraz edebilirler" 19. HD, 30.10.1996, 1054/9549, "Davalıya ödeme iddiası hakkında delillerini bildirmek üzere kat'i mehil vermiş ve bu ehil geçmiş olmadıkça veyahut davalı ödeme hakkında delili olmadığını kesin olarak bildirmediği davanın her safhasında delil göstermek istemesi mümkündür." 4. HD, 13.9.1958, 470/5599 (Erdemir, **Şerh C. II**, s. 1144-1146).

³⁶⁰ HGK, 14.5.1969, 372/574 (Alangoya, **İlkeler**, s. 174).

³⁶¹ Alangoya, **İlkeler**, s. 171.

düzenlenmesine rağmen delil gösterilmesi bakımından m. 75'e göre özel bir hükümdür. Konuralp'in ifade ettiği gibi, eğer kanun koyucu delillerin hasredilmesi durumunda m. 244'ün uygulanmamasını isteseydi maddede değişiklik yapardı.

Delillerin hasredilmesi işleminin amacının, delillerin en kısa zamanda davaya getirilmesi olduğu ve bunun usul ekonomisine hizmet ettiği belirtilmişti. Buna göre, iyi niyetli olarak delillerini hasreden, ancak hasredilen deliller arasında o an için geçerli veya gerekli olmayan delilleri (örneğin tanık beyanını) bildirmemiş olan tarafın daha sonra o delile ihtiyaç duyması durumunda, delillerini hasrettiği gerekçesiyle yeni delil gösterme imkânının tanınmaması usul hukukunun dürüstlük, silahların eşitliği, adil yargılanma ve hukukî dinlenilme hakkı gibi temel ilkelerinin ihlâli anlamına gelir. Çünkü, iddia ve savunmaya, davaya getirilen delillere ve davanın seyrine göre tarafın yararlanabileceği yeni deliller oluşabilir. Örneğin, taraf delillerini hasrettikten sonra bir yazılı delil başlangıcı ortaya çıktığında tanık beyanı geçerli ve gerekli bir delil hâlini alır. Eğer m. 244 hükmünün uygulamayacağı kabul edilirse taraf iddiasını ispat edemeyecek ve bu yüzden dava aleyhine sonuçlanacaktır. Bir taraftan da delillerini hasretmeyen taraf delillerini hasrederek hâkimin işini kolaylaştıran ve davanın makul süre içinde sonuçlanması için çaba gösteren tarafa göre daha fazla korunmuş olacaktır. Bu nedenlerle m. 244 hükmü delillerin hasrının bir istisnası olarak kabul edilmelidir.

Hâkim tarafından delillerini bildirmeleri veya ibraz etmeleri için taraflara kesin süre verilmesi, fakat bu süre içinde tarafların delillerini bildirmemeleri hâlinde dahi m. 244 hükmünün uygulanıp uygulanmayacağı da yanıtlanması gereken bir husustur. Bu durumda dahi m. 244 hükmünün uygulanabileceği kabul edilebilir. Ancak, kesin süre verilmesi hâlinde karşı tarafın muvafakatı da aranmalıdır. Çünkü delil gösterilmesi için kesin süre verildiğinde karşı taraf lehine usuli kazanılmış hak doğar. Hâkim kesin süre verilmesi ve bu süre içinde delillerin bildirilmemesi nedeniyle bu istisnaî hükmü uygularken çok daha dikkatli davranmalı ve delillerin süresi içinde bildirilememesi tarafın kendi ihmalden kaynaklanıyorsa delil gösterilmesine izin vermemelidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, hâkimin taraflara verdiği kesin sürelerin geçirilmesi durumunda haklı sebepler sözkonusu ise taraflar eski hâle getirme yoluna da başvurabilirler (m. 166-177). Bu konu, ileride eski hale getirme başlığı altında ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Deliller hasredildikten sonra, hâkimin aydınlatma ödevine dayanarak delil toplayabileceğini kabul etmek ise zordur. Bu konuya ilk bölümde usul hukukuna hâkim olan ilkeler arasında yer alan hâkimin aydınlatma ödevi ile ilgili açıklamalarda da değinilmişti. Delillerin hasrı usul hukukunun taraflarca hazırlama ilkesinin en bariz örneklerinden biridir. Delillerin hasrı, HUMK m. 75/III ile hâkime tanınan re'sen delil gösterilmesini isteyebilme yetkisini sınırlandırmaktadır. Hâkimin aydınlatma ödevi çerçevesinde hâkime tanınan bu yetki sosyal usul hukuku anlayışının bir sonucudur. Özellikle, Türk Hukuk Sisteminde tarafların mahkemede vekille temsil edilmeleri bir zorunluluk olmadığı için bilgisiz ve tecrübesiz olan tarafların haklarının korunabilmesi ve mağdur olmamaları için kanuna böyle bir hüküm konulmasının gerekli görüldüğü düşünülebilir. Yine usulün amacı olan adli gerçeğin bulunması ve taraflar arasındaki uyuşmazlığın kesin olarak çözülebilmesi bakımından da m. 75/III etkili ve işlevsel bir araçtır. Ancak, delillerin hasrı, tarafın özgür iradesi ve tereddüde neden olmayacak biçimde açık bir irade beyanıyla gerçekleşen bir usul işlemi olarak hâkimin re'sen delil toplama yetkisini kaldırır. Çünkü, bu noktadan sonra delillerini hasreden tarafın bilgisiz ve tecrübesiz olduğunu kabul etmek zordur. Yani, m. 75/III'ün uygulanmasının gerekli olmadığı bir aşamaya geçilmiş olur. Medenî usul hukukunda davanın geleceği bakımından hâkimin iradesinin tarafların iradesinin önünde olduğu düşünülemez. Zira, hâkim iki tarafın talebi olmadan re'sen davayı göremez ve tarafların iddia ve savunmaları ile sınırlı olarak hareket edebilir (m. 72, 74). Taraf delillerini hasrederek bir tercih yapmıştır. Hâkimin bu seçimi görmezden gelmesi usulün ilkelerine ve kanunun bütününe uygun değildir.

Ayrıca, taraf yanlışlıkla delillerini hasretmiş olsa bile m. 244'e dayanarak tekrar delil gösterme talebinde bulunabilir. Hâkim gerçekten gösterilmesi gerekli ve caiz olan bir delilin sözkonusu olduğunu ve bu delilin daha önce gösterilme imkânı bulunmadığını tespit ederse delil gösterilmesine izin verebilir. Başka bir deyişle, taraf davayı uzatmak amacıyla delillerini göstermezlik yapmadığı takdirde sonradan yeni delil gösterebilir.

3.3.2. İslah ve Eski Hâle Getirme Kurumlarının Delillerin Hasrından Sonra Delil Gösterilmesi Bakımından Değerlendirilmesi

3.3.2.1. İslah

Doktrinde genel kabul gören tanıma göre, “İslah, karşı tarafın iznine veya yargıcın onamına bağlı olmaksızın, bir tarafın usule ilişkin olarak yaptığı işlemleri, gerekli giderleri vermek koşuluyla, yasada belirtilen süre içerisinde yöntemine uygun olarak tamamen veya kısmen düzeltilmesini sağlayan hukuksal bir çaredir”³⁶².

Dava malzemesinin belirli bir usul kesitine kadar getirilmesi (teksif) ilkesine karşı yardımcı bir araç olan ıslahın amacı, tarafların yanlış, eksik veya hatalı olarak yaptıkları usul işlemlerini düzeltebilmelerine imkân sağlamaktır³⁶³. İslahın konusu tarafların kendi yaptıkları usul işlemleridir³⁶⁴. Karşı tarafın veya mahkemenin usul işlemleri ıslah yoluyla düzeltilemez³⁶⁵. Delillerin hasredilmesi tek taraflı irade bildirimini ile ve taraflarca yapılan bir usul işlemi olduğu için ıslaha konu olabilir. Zira Yılmaz, delil sunma bir usul işlemi olduğundan, ıslahla delil değişikliğinin doğal bir sonuç olduğunu belirtmiştir³⁶⁶.

Yukarıda da belirtildiği üzere, delillerini hasreden taraf, kural olarak yeni delil gösteremez; ancak, daha sonra yeni delil göstermek isterse ıslah yoluna başvurabilir. Zira, doktrinde³⁶⁷ ve uygulamada³⁶⁸, deliller gösterildikten sonra, tarafların yeni delil gösterebilmek için ıslahı kullanabilecekleri kabul edilmektedir.

³⁶² Yılmaz, *İslah*, s. 27; Diğer tanımlar için bkz. Ansay, *Usul*, s. 187; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 358; Kuru, *Usul C. IV*, s. 3965; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 657; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 345; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 453; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 549;

³⁶³ Ansay, *Usul*, s. 187.

³⁶⁴ Alangoya, *Usul*, s.268; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 358; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 345; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 349;

³⁶⁵ Delillerini göstermeleri için taraflara hâkim tarafından kesin süre verilmesi durumunda, süresi içinde delil gösterilememesi sebebiyle daha sonra delil göstermek için ıslah yoluna başvurulamaz. Çünkü, taraflar ıslah yoluna ancak kendi yaptıkları usul işlemleri için başvurabilirler. Ayrıca hâkim tarafından delil gösterilmesi için kesin süre verilirse, ilgili taraf, o sürenin dolmasıyla, işleme konu olan hakkını kaybeder ve diğer taraf için usulî kazanılmış hak doğar. İslah yoluyla usulî kazanılmış hakkın ortadan kaldırılması mümkün değildir.

³⁶⁶ Yılmaz, *İslah*, s. 216.

³⁶⁷ Alangoya, *Usul*, s. 269; Ansay, *Usul*, s. 192; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 359; Kuru, *Usul C. IV*, s. 4038; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 665; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 554; Yılmaz, *İslah*, s. 216.

³⁶⁸ İBK, 4.2.1948, 10/3, RG 17.6.1948, s. 6934; “Bütün sorun delil ibrazında ıslahın mümkün olup olmayacağı hususunda toplanmaktadır. HUMK’un 83 ve müteakip maddeleri ile 4.2.1948 gün ve 10/3 sayılı İBK uyarınca *delil ibrazında da ıslah mümkündür.*” (6. HD, 20.4.1987, YKD, 1987/12, s. 1777).

İslah davanın tamamen veya kısmen ıslahı şeklinde yapılabilir (m.83). Tamamen ıslah dava dilekçesinden itibaren yapılan ıslahtır. Kısmen ıslah ise dava dilekçesinden sonraki herhangi bir usul işleminin ıslah edilmesidir. Delillerini hasreden tarafın daha sonra delil göstermek istemesi durumunda tercih edeceği yol kısmî ıslahtır³⁶⁹. Çünkü, sadece yeni delil göstermek amacıyla bütün dava dilekçesinin ıslah edilmesi gereksizdir. Davanın tamamen ıslahı da yeni delil gösterilebilmesi bakımından aynı sonuca götüren bir işlem olmasına rağmen, sadece davacı veya karşılık dava açılması durumunda davalı tarafından gerçekleşme ihtimali olan bir yoldur³⁷⁰. Usul ekonomisi ilkesi bakımından da daha masraflı ve uzun olan bir yolun tercih edilmesi uygun değildir.

Kısmen ıslahta, ıslah edilen işlemlerin konusu olan ve daha önce yapılan işlemler yapılmamış sayılır (m. 87/c. 1) ve ıslah edilen kısım bakımından yeni durum dikkate alınır. Delillerini hasreden tarafın davanın daha sonraki bir aşamasında yeni delil göstermek amacıyla ıslah yoluna başvurması durumunda ise iki sonuç ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, ıslah yoluna başvuran tarafın yeni delil gösterebilmesi ve bu delillerin hâkim tarafından olumlu ya da olumsuz değerlendirilmek zorunda oluşudur. İkinci ise, ıslaha muhatap olan karşı tarafın da kendisini savunabilmek için yeni deliller gösterebilmesidir. Ancak, karşı taraf bakımından burada ikili bir ayırım yapmak gerekir. Eğer karşı taraf da delillerini hasretmişse, o da diğer taraf muvafakat etmediği takdirde yeni delil gösterebilmek için ıslah yoluna başvurmalıdır. Eğer delillerini hasretmemişse ıslaha gitmesine gerek olmaksızın da yeni delil gösterebilmelidir.

Yeni delil gösterilebilmesi bakımından ıslah yoluna başvurulabileceği kabul edilmekle birlikte, bu, ancak deliller hakkındaki sınırlar içerisinde kabul edilebilir. Örneğin, delillerini hasrederken iddiasını senetle ispat edeceğini bildiren taraf, daha sonra ıslahla iddiasını tanıkla ispat etmek istediğini ileri sürerse, o iddia hakkında tanık dinlenmesi, ancak yasanın izin vermesi durumunda sözkonusu olabilir³⁷¹.

Bu bakış açısı delil sözleşmeleri bakımından da geçerlidir. Delil sözleşmesi ile delillerin hasredilmesi durumunda, ıslah ile daha sonra yeni delil gösterilmesi mümkün

³⁶⁹ Zira, Bilge/Önen sadece delillere ilişkin ıslahın, bir kısmî ıslah olacağı kanaatindedir (Bilge/Önen, a.g.e., s. 365).

³⁷⁰ Bilge/Önen, a.g.e., s. 362; Kuru, Usul C. IV, s. 3990; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 660; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 346; Yılmaz, İslah, s. 39.

³⁷¹ Yılmaz, İslah, s. 216.

değildir. Bunun iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, delil sözleşmesinin iki taraflı bir usul işlemi olmasıdır. İki taraflı usul işlemleri ancak iki tarafın anlaşmasıyla düzeltilebilir³⁷². İslah yoluyla değiştirilmesi veya düzeltilmesi mümkün olan usul işlemleri ise tarafların bizzat kendilerinin yaptıkları usul işlemleridir. İkinci neden ise, sınırlandırıcı etkili (münhasır) delil sözleşmesi ile bazı delillerin ispat gücünün ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin, tanık beyanı ile ispat edilebilecek bir hususun sadece senetle ispat edilebileceği kabul edildiği takdirde, delil sözleşmesinin taraflarından biri ıslah yoluna başvurarak tanık beyanının dikkate alınmasını sağlayamaz. Bunun için ya karşı tarafın muvafakat etmesi veya yeni bir delil sözleşmesi yapılması gerekir³⁷³.

Yeni delil gösterilebilmesi için ıslah yoluna başvurulabilirse de buna her zaman ihtiyaç kalmayabilir. Delillerini hasreden taraf daha sonra yeni delil göstermek istediği takdirde, karşı taraf muvafakat ederse veya hâkim m. 244'deki yetkisi çerçevesinde yeni delil gösterilmesine izin verirse ıslah yoluna gidilmesine gerek yoktur. Başka bir deyişle, olağan yoldan delil gösterilmesi mümkün ise ıslaha gidilmesi rasyonel kabul edilmemektedir³⁷⁴. Çünkü usul işlemini ıslah eden taraf o ana kadarki yargılama giderlerinden ve karşı tarafın zarar ve ziyanından sanki dava aleyhine sonuçlanmış gibi sorumludur (m. 86). Daha basit, çabuk ve ucuz bir yolla elde edilebilecek sonuç için daha masraflı ve zor bir yola başvurulmasında hukukî yarar bulunmamaktadır.

Delillerini hasreden tarafın ıslah yoluyla ne zamana kadar yeni delil gösterebileceğinin belirlenmesi gerekir. İslah, tahkikata tâbi olan davalarda tahkikat, tahkikata tâbi olmayan davalarda ise yargılama sona erinceye kadar yapılabilir (m.84). Ancak, bugün aslîye hukuk mahkemeleri tek hâkimli olarak görev yaptığından tahkikat ve yargılama bir arada yapılmaktadır. Bu nedenle, ıslahın tahkikat sona erinceye kadar yapılması, sadece toplu hâkimli mahkemelerde tahkikata havale edilen durumlarda

³⁷² Yılmaz, *İslah*, s. 103.

³⁷³ Bu belirtilenlere paralel olarak Yılmaz, yemin teklifinin karşı tarafça kabul edilmesi durumunda, taraflar arasında bir delil sözleşmesi oluşacağından, daha sonra ıslah yoluna başvurularak bu delilin değiştirilemeyeceğini belirtmiştir (Yılmaz, *İslah*, s. 216).

³⁷⁴ Yılmaz, *İslah*, s. 216; Benzer biçimde Ansay, yeni delil ikamesi için ıslah yoluna gidilebileceğini ancak, duruşma sırasında yargıç yeni delil getirilmesini emrettiği takdirde ıslah yoluna gidilmesine gerek olmadığını belirtmiştir (Ansay, *Usul*, s. 192); Belirtmek gerekir ki, yazar, sözkonusu açıklamayı delillerin hasrını dikkate alarak yapmamıştır. Deliller hasredilmemiş olmasına rağmen hâkim delil gösterilmesine izin vermediği takdirde ıslah yoluna gidilebileceğini belirtmiştir.

mümkün olur (m. 181/II)³⁷⁵. O hâlde tek hâkimli mahkemelerde her zaman, toplu hâkimli mahkemelerde ise tahkikata havale edilmeyen durumlarda, dava sona erinceye kadar, deliller hasredilmiş olmasına rağmen, ıslah yoluyla yeni delil gösterilebilir. Tahkikata havale edilen durumlarda ıslah yoluyla yeni delil gösterilmesi ise ancak tahkikatın sonuna kadar mümkün olabilir³⁷⁶.

Son olarak, mahkemenin hükmüne karşı kanun yollarına başvurulur ve Yargıtay'ın bozma kararına ilk derece mahkemesi uyarsa, uyma ile davada yeniden tahkikat yapılacağından, bu ihtimalde delillerin hasredilmiş olması sebebiyle yeni delil gösterilmesi bakımından ıslah yoluna başvurma mümkün olup olmadığı değerlendirilmelidir. Doktrinde, Yargıtay'ın bozma kararından sonra, bir taraf için usulî kazanılmış hak yaratmayan durumlar bakımından ıslah yapılabileceği kabul edilmektedir³⁷⁷. Yargıtay ise kazanılmış hakların ihlâl edilebileceği gerekçesiyle bozmadan sonra yapılan tahkikatta ıslaha izin vermemektedir. Usulî kazanılmış hakları ihlâl etmediği sürece bozmadan sonra ıslah yoluna başvurulmasında bir sakınca görünmemektedir. Dolayısıyla bozmadan sonra, Yargıtay'ın bozma kararına tâbi hususlarda, yani usulî kazanılmış hak doğmayan durumlarda yeni delil gösterilmesi için ıslah yoluna başvurulabilir.

3.3.2.2. Eski Hâle Getirme

Delillerin hasrına etkisi bakımından, değerlendirilmesi gereken bir diğer kurum ise eski hâle getirmedir. Eski hâle getirme, kanunda öngörülen veya hâkim tarafından belirlenen kesin sürenin, kanunda haklı sayılan sebeplerle geçirilmesi hâlinde, sona eren hakkın tekrar kullanılmasını ve eski hâlin geri getirilmesini mümkün

³⁷⁵ Alangoya, *Usul*, s. 272; Yılmaz da tahkikata tâbi olan ve olmayan dava ayrımının tek hâkimli mahkemeler bakımından bir önem taşımadığını, bazı küçük farklar dışında ıslahın yargılamanın sonuna kadar yapılabileceğini belirtmektedir (Yılmaz, *Islah*, s. 237).

³⁷⁶ Yılmaz, *Islah*, s. 238.

³⁷⁷ Postacıoğlu, Bilge/Önen, Üstündağ ve Pekcanitez/Atalay/Özekes, ilk derece mahkemesinde esas hakkında tahkikat yapılmadığı takdirde, örneğin görev ve yetki itirazlarının karara bağlanması ile yargılamanın sona erdiği durumlarda, usulî kazanılmış hak doğmayacağından birden fazla yapılmamış olmak kaydıyla ıslahın mümkün olduğu kanaatindedirler (Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 361; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 347; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 454; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 551); Yılmaz ise, Yargıtay'ın kararı ile bozulan noktalar bakımından yeniden tahkikat yapılacağından ıslaha gidilebileceğini ancak, bozma dışında kalan hususlarda diğer taraf için usulî kazanılmış hak doğacağı için ıslah yapılamayacağını kabul etmektedir (Yılmaz, *Islah*, s. 238); Bozmadan sonra yapılan tahkikatta ıslahın mutlak olarak caiz olduğu yönündeki görüş için bkz. Ansay, *Usul*, s. 190; Kuru, *Usul C. IV*, s. 3979.

kılan hukukî bir yoldur³⁷⁸. Eski hâle getirme HUMK'un on birinci faslında sürelerden sonra ikinci kısımda düzenlenmiştir (m. 166-177).

Hak sahiplerinin haklarını kullanabilmeleri ve yargılamanın kanuna uygun olarak yürütülebilmesi için çeşitli süreler öngörülmüştür. Taraflar usul işlemlerini kanun tarafından öngörülen veya hâkim tarafından belirlenmiş kesin süreler içinde yapmadıkları takdirde, o sürelerin ilişkin olduğu haklar sona erer (m. 163). İşte kanun, iradeleri dışında ve ellerinde olmayan sebeplerle süresi içinde yapamadıkları usul işlemlerini yapabilmeleri ve hak kaybına uğramamaları için taraflara hukukî bir çare tanımıştır.

Görüldüğü üzere, eski hâle getirme, belirli ve kesin süreler içinde yapılması gereken usul işlemlerinin, bu süreler içinde yapılamadıkları takdirde yenilenmesine hizmet etmektedir. Eski hâle getirme ile delillerin hasrı arasında ilk bakışta ve doğrudan bir bağlantı bulunmadığı görülmektedir. Yukarıda delillerin hasrı için hâkim tarafından taraflara kesin süre verilmesi durumu incelenirken, hâkimin ancak lâzım olan delillerin bildirilmesi veya gösterilmesi için kesin süre verebileceği ifade edilmişti. Hareket noktası olarak bu kabul edildiğinde, kesin süre içinde taraf delillerini hasretmezse deliller hasredilmiş kabul edilmeyeceği için eski hâle getirme kurumuna ihtiyaç duyulmaz. Ancak Yargıtay'ın ve bazı yazarların kabul ettiği biçimiyle hâkim tarafından delillerin hasrı için kesin süre verilebileceği kabul edilirse delillerin hasrından sonra eski hâle getirme delil gösterilmesi bakımından etkili bir araç olabilir.

Eski hâle getirme kurumunun delillerin hasrına etkisi, ıslah ile karşılaştırıldığı takdirde daha net anlaşılır. Islah sadece tarafların bizzat yaptıkları usul işlemlerinin düzeltilmesi veya yenilenmesi için kullanılabilen bir hukukî yol olmasına rağmen eski hâle getirme kanun veya hâkim tarafından öngörülen kesin süre içinde usul işleminin yapılamaması durumunda etkili olan bir yoldur. Eski hâle getirme ıslahtan farklı olarak hâkim tarafından yapılan bir usul işleminin etkilerini ortadan kaldıracıdır. Delillerin hasrı bakımından somutlaştırılırsa, ıslah sadece tarafın özgür iradesi ve

³⁷⁸ Erdal Tercan, "İcra İflâs Hukuku Açısından Eski Hâle Getirme", *Batider*, C. 19, S. 4: 117-130, s. 117; Benzer tanım ve açıklamalar için bkz. Alangoya, *Usul*, s. 173; Ansay, *Usul*, s. 163; Belgesay, *a.g.e.*, s. 217; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 309; Kuru, *Usul C. V*, s. 5464; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 866; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 171; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 360; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 441.

beyanıyla yapılan delillerin hasrı bakımından etkilidir. Eski hâle getirme ise hâkim tarafından delillerin hasrı için kesin süre verilmesi durumunda etkilidir. İslah delillerin hasrından sonra delil gösterme hakkı olmayan tarafın yeni delil göstermesini sağlamasına rağmen eski hâle getirme ancak süresi içinde delillerini hasretmeyen tarafın delillerini hasretmesine, delillerini bildirmeyen tarafın ise delillerini bildirmesine imkân verir. Eski hâle getirme ıslah gibi sonradan ve yeni delil gösterme imkânı vermez.

Hâkim tarafından delillerin hasrı için kesin süre verilmesi bakımından düşünüldüğünde eski hâle getirme yolunun pek etkili olduğu söylenemez. Çünkü, eski hâle getirme, ancak kanunda sayılan sınırlı durumlarda (m. 167), dar bir zaman kesiti içinde (m.168) ve davada bir kez kullanılabilen (m. 174) bir yoldur. Tarafın eski hâle getirme yolundan yararlanabilmesi için bir mücbir sebepten dolayı süreyi kaçırmaması (m. 167/b. 1) ve o işlemi yapmak veya işlemle takip edilen amaca ulaşmak için başka bir kanunî yola başvurma imkânının olmaması gerekir (m. 167/b. 2). Ayrıca, eski hâle getirme, engelin ortadan kalktığı günden itibaren 10 gün içinde talep edilmelidir (m. 168/I). Kötü niyetli kullanımı engellemek amacıyla getirilen bütün bu hükümler tarafın eski hâle getirme yolundan yararlanmasını sınırlandırmaktadır.

Sonuç olarak, burada hâkimin delillerin hasrı için kesin süre veremeyeceği kabul edilmekle birlikte, tam aksi varsayım dikkate alınsa dahi yeni delil gösterilmesi bakımından eski hâle getirme kurumunun pek etkili olmadığı, sadece hâkimin verdiği kesin süre içinde taraflarca delil gösterilmediği veya deliller hasredilmediği takdirde, bu işlemlerin yapılmasına imkân verdiği, bunun ise sınırlı durumlarda mümkün olduğu belirtilmelidir.

3.4. Yargılamanın Yenilenmesi

Doktrinde, kurumun unsurlarını ayrıntılı ve kapsamlı biçimde tanımlayan Arslan'a göre, "yargılamanın yenilenmesi, kesin olarak verilen veya kesinlik kazanmış olan bir kararın ya ağır usulî eksiklikler yahut karara temel olan bilgi ve belgelerin ağır yanlışlıklar taşınması, yahut da tarafları, konusu ve hukuksal sebebi aynı olan bir uyumsuzluk hakkında, kesinlik kazanmış, birbiriyle çelişkili iki kararın ortaya çıkması nedeniyle ve kanunda sınırlı olarak sayılmış bulunan koşullar altında ilk yargılamanın- son hâlde ikinci yargılamanın- aynı mahkemede, belirli bir süre içinde, tekrar edilmesini

sağlayan bir olanaktır (kurumdur)»³⁷⁹. Yargılamanın yenilenmesinin ayırdedici en önemli özelliği olarak, olağanüstü ve istisnaî bir yol olması gösterilmektedir³⁸⁰.

Olağanüstü bir yol olan yargılamanın yenilenmesinde, tanımdan da anlaşılacağı üzere, maddi anlamda kesinlik kazanmış³⁸¹ bir hükmün iptal edilmesi ve gerekiyorsa yeniden tahkikat yapılarak yeni bir karar verilmesi sözkonusudur. Yargılamanın yenilenmesi usulü kısaca şöyledir. Hükmün şekli anlamda kesinleşmesinden sonra, taraflar (m. 445) veya tarafların alacaklıları veya halefleri (m. 446), kararı vermiş olan yerel mahkemeye (m. 448/I) yargılamanın yenilenmesi için başvururlar. Yargılamanın yenilenmesini isteyen taraf, karşı tarafın uğrayabileceği zararı karşılamak üzere mahkemece takdir edilen teminatı mahkemeye yatırmak zorundadır (m.453). Yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulması, hâkim teminat karşılığında icranın durdurulmasına karar vermedikçe, hükmün icrasını ertelemez (m. 449).

Yargılamanın yenilenmesi davasında iki ayrı çekişme konusu olduğu kabul edilmektedir³⁸². Bu nedenle, mahkeme yargılamanın yenilenmesi davasında ilk olarak ve re'sen davanın dinlenmeye değer olup olmadığını, özellikle yargılamanın yenilenmesi davası bakımından gerekli olan; yargılamanın yenilenmesi sebeplerine, süreye ve teminata ilişkin dava şartlarını araştırır (m. 445, 447, 453). Bu şartlardan birinin olmadığını tespit eden mahkeme, yargılamanın yapılmasına gerek olmadığından, esasına girmeden davanın reddine karar verir. Davanın dinlenmeye değer olduğuna karar verilirse yargılamanın yenilenmesi sebebinin doğru olup olmadığı araştırılır. Mahkeme yargılamanın yenilenmesi sebebinin doğru olduğu kanısına varır ve talebi kabul ederse, yargılamanın yenilenmesi talebinin m. 445/1-7 bentlerinden birine dayanması hâlinde, yeniden yargılama (tahkikat) yaparak belirecek duruma göre yeni

³⁷⁹ Ramazan Arslan, *Medenî Usul Hukukunda Yargılamanın Yenilenmesi* (Ankara: Turhan Kitap Evi, 1977, s.14.

³⁸⁰ Alangoya, *Usul*, s. 520; Ansay, *Usul*, s. 377; Arslan, *Yargılamanın Yenilenmesi*, s. 14; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 707; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 517; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 775; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 910; Kanun yolu olarak nitelendiren görüşler için bkz. Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1829; Kuru, *Usul C. V*, s. 5165; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 815;

³⁸¹ Alangoya, *Usul*, s. 519; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 815.

³⁸² Arslan, *Yargılamanın Yenilenmesi*, s. 59, 161.

bir hüküm verir (m. 450/I); m. 445/8-9 bentlerinden birine dayanması hâlinde ise yeniden tahkikat yapmadan hükmün iptaline karar verir³⁸³.

Yeniden yapılacak olan yargılama birinci, başka bir deyişle, asıl davadaki tahkikatın devamıdır³⁸⁴. Bu nedenle, burada, ilk (asıl) yargılamada delillerini hasretmiş olan tarafın yargılamanın yenilenmesi davasında yeni delil gösterip gösteremeyeceği sorusu yanıtlanmalıdır. Çoğunlukla, yargılamanın yenilenmesi davasında yeni deliller gösterilebileceği kabul edilmektedir; ancak, bunun nasıl olacağı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır.

Genel olarak benimsenen görüşe göre, yeniden yapılacak olan tahkikatta yeni delil gösterilebilir. Bunun tek istisnası ikinci tanık listesi verme yasağıdır (m. 274). Fakat, asıl davadaki davayı ve savunmayı değiştirme ve genişletme yasağının yargılamanın yenilenmesi davasında da geçerli olduğu kabul edilir. Bu nedenle, kural olarak, taraflar asıl dava sırasında bildirmiş oldukları iddia ve savunmaları ile bağlıdır³⁸⁵.

Ansay, yapılacak olan yeni tahkikatta kural olarak yeni iddialar, vakıalar ve deliller ileri sürülebileceğini, ancak yenilenme sebebi yalnızca tahkikatın bir kısmını etkiliyorsa ya da önceki davadaki ikrar ve yemin gibi sebeplerle bağlayıcı bir durum oluşmuş ve yenileme bunları etkilemiyorsa, yeni tahkikatta bir sınırlandırma olacağını belirtmiştir. Ayrıca, ilk davadaki tanık listesinde yer almayan tanıkların yargılamanın yenilenmesi davasında dinlenemeyeceğini belirtmiştir³⁸⁶.

Bilge/Önen, yargılamanın yenilenmesi talebi kabul edildiği takdirde yeniden tahkikat yapılacağından ve karşı tarafın kabul etmesi durumunda yeni iddia ve vakıalar

³⁸³ Ansay, *Usul*, s. 386-388; Arslan, *Yargılamanın Yenilenmesi*, s. 161-164; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 723-724; Kuru, *Usul C. V*, s. 5254-5260; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 826; Pekcanitez/Atalay/Özkes, *a.g.e.*, s. 522; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 931-932.

³⁸⁴ Kuru, *Usul C. V*, s. 5258; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 826; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 932; "...Şu hâlde yargılamanın iadesine ilişkin dava ilk davanın devamı sayılır." 2. HD 30.5.1978, 4006/4342 (YKD, C. 5, 1978, S. 2, s. 176).

³⁸⁵ Alangoya, *Usul*, s. 545; Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1869; Kuru, *Usul C. V*, s. 5258; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 933.

³⁸⁶ Ansay, *Usul*, s. 388 ve 387, dn. 861.

ileri sürülebileceğinden yeni deliller getirilmesinin mümkün olduğunu ancak, eski iddia ve savunmalar için yeni delil getirilemeyeceği kanaatindedirler³⁸⁷.

Arslan ise, yargılamanın yenilenmesi davasında yeni delil gösterilmesi hususunu ilk davayı kazanmış olan taraf bakımından değerlendirmiştir. Yeni tahkikat, yargılamanın yenilenmesi sebebinin gerektirdiği oranda ve uyuşmazlığın esasına ilişkin olacağından, bu oranda yeni vakıalar ileri sürülebileceğini ve yeni deliller gösterilebileceğini kabul etmektedir. Ancak, yenilenen davayı ilk davadan tamamen soyutlamanın mümkün olmadığını, ilk davada yer almayan bir konunun bu davada yargılama konusu yapılamayacağını, iddia ve savunmanın genişletilemeyeceği kuralının bu davada da geçerli olduğunu belirtmiştir³⁸⁸.

Yargıtay da çeşitli kararlarında yargılamanın yenilenmesi davasında, yenilenme sebeplerinin haklı görülmesi ve yeniden tahkikat yapılması durumunda, yargılamanın iadesini isteyen kimsenin delillerinin toplanacağını ve bütün delillerin sonucu uyarınca hüküm verileceğini belirtmiştir³⁸⁹.

Yukarıdaki düşünceler doğrultusunda yargılamanın yenilenmesi davasında yeni delil gösterilebilmesi bakımından şu sonuçlara varılabilir. Kural olarak, yapılan yeni tahkikatta asıl davada gösterilmeyen başka deliller de gösterilebilir. Yargılamanın yenilenmesi talebi kabul edilen taraf bakımından bu doğaldır. Ancak, ilk davayı kazanmış tarafın yeni delil gösterebilmesi yargılamanın yenilenmesi sebebi ile paralel olarak davanın esasına girildiği oranda mümkün olur. Zira, yargılamanın yenilenmesi sebebinin davanın esasına etkisi oranında ilk davayı kazanan taraf yeni vakıalar da ileri sürebilir.

Yukarıdaki görüş ve düşünceler her ne kadar delillerin hasrından sonra yeni delil gösterilmesi bakımından ifade edilmemişse de bu konuda bazı sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olur. Kural olarak, delillerini hasreden taraf aynı davada, karşı tarafın muvafakati olmadıkça veya m. 244'e göre hâkim izin vermedikçe yeni delil gösteremez. Yargılamanın yenilenmesi davasındaki tahkikat ise asıl davadaki tahkikatın devamı

³⁸⁷ Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 724.

³⁸⁸ Arslan, *Yargılamanın Yenilenmesi*, s. 164.

³⁸⁹ 2. HD, 10.2.1981, 638/880; 2. HD, 23.10.1973, 5888/6011; 2. HD, 19.7.1973, 5888/6011 (Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1869-870).

olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, ilk bakışta asıl davada deliller hasredildiği için yeni delil gösterilemeyeceği düşünülebilir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi özellikle m. 445/1-7 bentlerdeki sebeplere dayanan yargılamanın yenilenmesi davasında yeniden tahkikat yapılır ve yenileme sebebinin gerektirdiği oranda davanın esasına girilerek yeni bir hüküm kurulur. İşte davanın yenileme sebebi dikkate alınarak esasına girildiği oranda yeni vakıalar ileri sürülebileceği gibi, bunlar için yeni deliller de gösterilebilir. Örneğin, tarafın, davaya bakıldığı sırada, elinde olmayan bir sebeple varlığından habersiz olduğu bir delil, hüküm maddi anlamda kesinleştikten sonra ortaya çıkar ve taraf bu belgeye dayanarak yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunursa, mahkemenin yargılamanın yenilenmesi bakımından bu sebebi -hükmü etkileyecek nitelikte olması nedeniyle- geçerli kabul etmesi durumunda, yeni belge dikkate alınarak yeniden yargılama yapılır. Yeniden yapılan tahkikatta daha önce hasredilen deliller arasında yer almayan bu belge dikkate alınır ve hükme esas olmak üzere değerlendirilir³⁹⁰. Burada delillerin hasrı bakımından, davanın esasında değişiklik olmasından kaynaklanan bir istisna doğmaktadır.

Belirtilmelidir ki, yargılamanın yenilenmesi talebinin kabul edildiği yargılamanın yenilenmesi davasında, ilk davada delillerini hasreden tarafın yeni delil gösterme imkânı, hem yeniden tahkikat yapılması gereken hem de önceki hükmün iptali ile yetinilen durumlarda sözkonusudur. İlk davada hasredilen deliller arasında yer almayan bir senede dayanarak hüküm iptal edilebileceği gibi, tekrar davanın esasına ilişkin yargılama yapılmasına ihtiyaç varsa yeniden yapılan tahkikatta bu senet delil olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak, taraf davada delillerini hasretmiş, yargılama sona ermiş ve hüküm maddi anlamda kesinlik kazanmış olmasına rağmen, m. 445'de sayılan sebepler nedeniyle yargılamanın yenilenmesi davası açılmış ve yapılan ön incelemede

³⁹⁰ “Mahkemenin doğru olduğunu kabul ettiği yargılamanın iadesi sebebine göre yeniden yapılacak olan *bu tahkikat birinci davadakinin devamı niteliğindedir. Taraflar bu davada yeni delil gösterebilirler.*” 2. HD, 18.12.1997, 12427/13881 (Alangoya, *Usul*, s. 544, dn. 51); “Hazine adına tapuda kayıtlı bulunan bir yerin tapusunun bulunmadığından söz edilerek mahkemesine bilgi verilmiş olması ve bu nedenle belgesizden davacı adına tapuya tesciline karar verilmiş olması hakkın özünü etkileyecek nitelikte bir durum yaratmıştır. Hazinesinin isteği açıklanan nedenlerle yasalıdır. Yargılamanın yenilenmesi sebebinin bulunduğu göz önünde tutularak isteğin kabulü ile istek ve savunma çerçevesinde delillerin toplanıp değerlendirilmesi ve sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken...” 8. HD, 24.1.1994, 5923/13002 (YKD, C. 21, S. 4, 1995, s. 571).

yargılamanın yenilenmesi sebeplerinden birinin varolduğu kanaatine ulaşılmışsa, yeniden yapılan yargılamada (tahkikatta) davanın esasında değişiklik yapıldığı oranda yeni delil gösterilebilir.

3.5. Hasredilen Delillerin Geri Alınması

Hasredilen delillerin geri alınıp alınamayacağı, usul işleminin geri alınıp alınamayacağı ile ilgili bir sorundur. Kural olarak, usul işleminin geri alınabilmesi usul hukuku hükümlerine tâbidir. Karşı taraf bakımından yeni bir durum yaratmış olan usul işlemlerinin serbestçe geri alınabilmelerinin mümkün olmadığı kabul edilmektedir. Kanun bazı usul işlemlerinin geri alınabilme şartlarını düzenlemiş (m. 185/1, 236/II, 307), bazıları bakımından ise geri alınmanın hükümsüz olacağını belirtmiştir (m. 34/III)³⁹¹.

Delilerin hasrı kurum olarak HUMK’da düzenlenmediği için, hasretme işleminin geri alınıp alınamayacağı konusunda hüküm de bulunmamaktadır. HUMK’da sadece ibraz edilen veya gösterilen belli delillerin geri alınıp alınamayacağına ilişkin ayrı hükümler bulunmaktadır. HUMK m. 307’ye göre, “Delili ibraz eden taraf hasmın muvafakati olmadıkça ona istinattan sarfinazar edemez”. Burada “delil” kavramı ile kastedilen bütün delil türleri değil, sadece yazılı delillerdir³⁹². Çünkü m. 307’nin alındığı yer olan Alman Usul Kanununun 436. paragrafında (ZPO § 436) “senet”den bahsedilmektedir. Ayrıca, m. 307, kanunun deliller ve ikamesi hakkındaki 8. faslının senede ilişkin 4. kısmında yer alan bir hükümdür³⁹³.

Bu hüküm sadece mahkemeye ibraz edilen deliller bakımından etkilidir. Bir taraf, dilekçesinde dayanmış olduğu senedi mahkemeye vermekten vazgeçebilir. Bunun için karşı tarafın muvafakatine gerek olmadığı kabul edilmektedir³⁹⁴. Bu nedenle hasredilen delillerin geri alınması bakımından değerlendirme yapılırken senetler bakımından ikili bir ayırım yapılmalıdır. Eğer, hasredilen deliller arasında yer alan senet mahkemeye ibraz edilmişse, artık o senedin geri alınabilmesi karşı tarafın muvafakatine

³⁹¹ Alangoya, *Usul*, s. 165.

³⁹² Alangoya, *Usul*, s. 332; Bilge/Önen, *a.g.c.*, s. 585; Üstündağ, *a.g.c.*, s. 680; 2. HD, 4.3.1996, 1465/2011; 2. HD, 5.3.1979, 239/731 (Kuru, *Usul C. II*, s. 2187).

³⁹³ Kuru, *Usul C. II*, s. 2187.

³⁹⁴ Aynı, s. 2186.

bağlıdır. Senet mahkemeye ibraz edilmemişse, taraf her zaman bu senede dayanmaktan vazgeçebilir. Ancak, karşı taraf o senedin mahkemeye verilmesini isterse, taraf göstermekten vazgeçtiği delili mahkemeye ibraz etmek zorundadır (m. 326/1).

Senet dışında kalan diğer delillerde ise ibraz edilip edilmedikleri değil, sunulup sunulmadıkları dikkate alınmalıdır. Çünkü mahkemeye ibraz edilebilen deliller sadece senet ve diğer yazılı belgelerdir. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından, özellikle uygulamada da tartışma konusu olması sebebiyle, tanık beyanından vazgeçilmesi değerlendirilebilir. Tanık listesinde gösterilen kişinin dinlettirilmesinden vazgeçilmesi durumunda karşı tarafın muvafakati gerekmez³⁹⁵. Ancak, bu durum tanığın dinlenmesinden önceki dönemde mümkündür. Tanık dinlendikten sonra, onu göstermiş olan taraf, ancak karşı tarafın muvafakati ile tanığın ifadesinin nazara alınmamasını isteyebilir³⁹⁶. Sonuç olarak, hasredilen deliller arasında yer alan tanık listesindeki bir tanığın ifadesine başvurulmaktan vazgeçilmesinin karşı tarafın muvafakatine bağlı olmayışı, onun mahkemede dinlenilmemiş olması şartına bağlıdır.

Yeminde ise, yemin teklif olunan taraf, yemin etmeye hazır olduğunu beyan ettikten sonra, yemin deliline başvuran taraf teklifinden vazgeçerek başka delil gösteremez (m. 350). Buna göre, kendisine yemin teklif edilen taraf yemin etmeye hazır olduğunu beyan ederse, yemin teklifinde bulunan taraf teklifinden vazgeçerek başka delil gösteremez³⁹⁷. Bu durumda taraflar arasında âdeta bir sözleşme yapıldığı ve bu sözleşmeden tarafın tek taraflı olarak dönemeyeceği kabul edilmektedir³⁹⁸. Zira, Yargıtay bir kararında karşı tarafın yemini edaya hazır olduğunu bildirmesi hâlinde usulî kazanılmış hak doğacağını ifade etmiştir³⁹⁹.

³⁹⁵ Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 504; "...davalı vekili, bozma sebebi yapılan iki tanığın dinlenmesinden vazgeçtiklerini ifade etmiş, beyanı, aynı günlü duruşma tutanağına, imzası tahtında alınmıştır. Bu durumda yerel mahkemenin davalı vekilinin, dinlenmemiş iki tanığın dinlenmesinden vazgeçmiş olması nedeniyle toplanan delillere göre karar verilebileceğine değinen direnmesi yerindedir." HGK, 14.4.1993, 6/39-161 (Kuru, **Usul C. III**, s. 2594).

³⁹⁶ Kuru, **Usul C. III**, s. 2596.

³⁹⁷ Alangoya, **Usul**, s. 339; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 419; Ejder Yılmaz, **Medenî Yargılama Hukukunda Yemin** (Ankara: Yetkin Yayınları, 1989), s. 119.

³⁹⁸ Yılmaz, **Yemin**, s. 119.

³⁹⁹ "Yemin teklifi karşı tarafa ulaşmadan o taraf lehine usulî kazanılmış bir hakkın meydana geldiğinden de sözedilemez." 3. HD, 21.4.1977, 2486/2719 (Alangoya, **Usul**, s. 339).

Kesin hüküm kanunî bir delildir⁴⁰⁰ ve yargılamada kesin delil teşkil eder⁴⁰¹. Hasredilen deliller arasında kesin hükme dayanan taraf, kesin hüküm mahkemeye ibraz edilmediği sürece bu delile dayanmaktan vazgeçebilir. Eğer kesin hüküm mahkemeye ibraz edilmişse o delilin geri alınabilmesi karşı tarafın muvafakatine bağlıdır. Burada, kesin hüküm yazılı deliller gibi düşünölmeli ve mahkemeye ibraz edilip edilmediği esas alınmalıdır.

Keşif ve bilirkişi delilleri bakımından ise tarafın delillerini hasretmesinin veya bu delillerden vazgeçmek istemesinin bir etkisi yoktur. Çünkü hâkim bu delillere, tarafın talebi olmaksızın, re'sen de başvurabilir.

Sonuç olarak, hasredilen delillerin geri alınabilmesi o delillerin ibraz edilmemiş veya sunulmamış olması (tanıklar bakımından ifadelerinin alınmaması, yemin bakımından ise karşı tarafın yemin teklifini kabul etmemesi) koşuluna bağlıdır. Bu çözüm, usul işleminin geri alınmasının, karşı tarafın durumunu etkilediği oranda onun muvafakatine bağlı olması kuralına da uygundur.

4. ÖZEL YARGILAMA USULLERİNDE VE ÇEKİŞMESİZ YARGI İŞLERİNDE DELİLLERİN HASRI

Delillerin hasrı, buraya kadar özellikle aslıye hukuk mahkemelerinde uygulanan genel yargılama usulü, başka bir deyişle, yazılı yargılama usulüne göre incelendi. Ancak, usul kanunu genel yargılama usulünün yanında bazı özel durumlarda uygulanmak üzere hem genel mahkemeler olan aslıye ve sulh hukuk hem de bazı özel mahkemeler bakımından özel yargılama usulleri öngörmüştür.

Bazı davaların niteliği sebebiyle sürelerin kısaltılması ve formalitelerin azaltılması için yargılamanın hızlandırılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması ve yargılamanın sadeleştirilmesi, özel yargılama usullerinin ihdas edilmesinin sebebi olarak gösterilmektedir⁴⁰². Özel yargılama usulleri küçük meblağlar hakkındaki

⁴⁰⁰ Üstündağ, a.g.e., s. 694.

⁴⁰¹ Alangoya, Usul, s. 343; Bilge/Önen, a.g.e., s. 494; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 800; Pekcanitez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 480.

⁴⁰² Bilge/Önen, a.g.e., s. 733; Ahmet A. Çeliksular, "Özel Yargılama Usulleri", Ankara Barosu Dergisi, S. 5: 726-732, (1975), s. 726.

davaların basit ve çabuk olarak sonuçlandırılması yönündeki ihtiyaçları da karşılamaktadır⁴⁰³.

Kanunla düzenlenmiş olan özel yargılama usulleri, doktrinde genel kabul gören sınıflandırmaya göre; sözlü, basit ve seri yargılama usulü olarak üçe ayrılır⁴⁰⁴. Ancak, bazı yazarlara göre, özellikle sözlü yargılama usulü, özel yargılama usulleri arasında yer almayıp genel yargılama usulünün diğer bir türüdür⁴⁰⁵. 1711 SK ile yapılan değişiklikten sonra, HUMK m. 473/I hükmünün zımnen kaldırılmasıyla sulh hukuk mahkemelerinde sözlü yargılama usulünün uygulanabilme imkânı kalmamıştır. 1711 SK ile değişik m. 507/1'in atfı ve 176/10 sebebiyle sulh mahkemelerinde basit yargılama usulü uygulanmaktadır. Değişiklikten sonra sözlü yargılama usulünün uygulama alanı oldukça daralmıştır. Sözlü yargılama usulü bugün sadece iş mahkemelerinde uygulanmaktadır (İş Kanunu m. 7). Dolayısıyla, sınırlı ve özel durumlarda uygulanan sözlü yargılama usulünün de özel yargılama usulleri arasında kabul edilmesi gerekir.

Aşağıda özel yargılama usullerine ait aşama ve unsurların tümü değil, sadece delillerin hasrı bakımından ilgili (etkili) olan ve delil gösterilmesine ilişkin kısımlar incelenecektir.

4.1. Sözlü Yargılama Usulü

Sözlü yargılama usulünün en belirgin özellikleri, bu usulde layihalar safhasının olmaması, iddia ve savunmanın sözlü olarak yapılması ve hâkimin tarafların sözlü beyanlarından elde edeceği kanaate göre hükmünü vermesidir⁴⁰⁶. Bu usulde dava, davacı tarafından mahkemeye verilen bir dava zaptı ile de açılabilir (m. 474/c.2). HUMK'ta, her ne kadar taraflar mahkemeye şifahen başvurabilirler denilse de, ikinci

⁴⁰³ Baki Kuru, "Sözlü Yargılama Usulü", *Adalet Dergisi*, S. 9-10: 910-928, (1963), s. 911.

⁴⁰⁴ Belgesay, *a.g.e.*, s. 242; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 733; Kuru, *Usul C. III*, s. 3177; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 549; Pekcanitez/Atalay/Özkes, *a.g.e.*, s. 547; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 361; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 780.

⁴⁰⁵ Efrail Aydemir ve S. Feridun Güray, "Son Yasa Değişikliği Ve Basit Yargılama Usulü", *Ankara Barosu Dergisi*, S.1: 12-29, (1975), s. 13; Çeliksular, *a.g.m.*, s. 727; Ansay, özel yargılama usulleri arasında sözlü yargılama usulünden bahsetmemiş ve bu konuyu ayrı bir başlık altında incelemiştir (Ansay, *Usul*, s. 394); Postacıoğlu, sözlü yargılama usulünün yazılı yargılamaya göre özel olmakla birlikte, diğer özel yargılama usullerine göre genel nitelikli olması sebebiyle, özel yargılama usulü olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir (Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 660, 663).

⁴⁰⁶ Kuru, "Sözlü Yargılama", s. 911.

cümlede iddia, savunma ve delilleri içeren bir dava zaptının mahkemeye verilmesi gereğinden bahsedilmiştir. Sözlü olarak dava açılması sadece yazı bilmeyenler için mümkündür⁴⁰⁷.

Delillerin hasrının şekli ve zamanı bakımından değerlendirildiğinde, sözlü yargılama usulünde, delillerin layihalar safhasında hasredilmesi mümkün değildir. Çünkü, bu usulde layihalar safhası yoktur. Davacının dava zaptında, yani mahkemeye verdiği dava dilekçesinde delillerini hasretmesi etkili ve bağlayıcı bir işlem değildir. Davacı dilekçesinde delilleri hasretmiş olsa bile, davanın ilk oturumunda bütün iddialarını ayrıntılı olarak açıklama, tamamlama ve genişletme yetkisine sahiptir⁴⁰⁸. Dolayısıyla, davacı ilk oturumda yeni deliller de gösterebilecektir. Benzer durum davalı bakımından da sözkonusudur. Sözlü yargılama usulünde gün ile belirli bir cevap süresi yoktur. Davalı ilk itirazları da dahil olmak üzere bütün savunmasını ilk oturumda sözlü olarak bildirebilir ve delillerini gösterebilir (m. 478,479). Davalının da cevap dilekçesi vererek delillerini hasretmesinin bir etkisi yoktur. Çünkü, davalı ilk oturumda esasa girilinceye kadar savunmalarını yapabilir ve delil gösterebilir. Layihalar safhası olmadığı için davanın başında delillerini hasredemeyen taraf, en erken davanın ilk oturumunda delillerini bildirirken veya tahkikat sırasında delillerini hasredebilir. Bu aşamada yapılan hasretme işleminin geçerli ve etkili olup olmadığının tespit edilebilmesi için öncelikle sözlü yargılama usulünün delil gösterilmesine ilişkin hükümlerinin incelenmesi gerekir.

Sözlü yargılama usulünün delil gösterilmesine ilişkin hükümleri şunlardır. HUMK m. 479 “...iki taraf...netice-i iddialarını teyit için ilk celsede vesikalarını ibraz ederler”. HUMK m. 482 “Fakat tahkikat bitinceye kadar netice-i iddialarını teyit için yeni delil ibraz ve ikame edebilirler”. HUMK m. 486 “İki taraf netice-i iddialarını beyan ettikten sonra esbabı sübutiyelerini söylemeğe davet olunurlar...Hâkim esbabı sübutiyenin ibrazı zımında bir mühlet verebilir. Hâkim iki tarafın dermeyan ettikleri iddia ve müdafaa hududu dahilinde kendilerini istima ve lüzum gördüğü delillerin ibraz ve ikamesini emredebilir”.

⁴⁰⁷ Kuru, **Usul C. III**, s. 3180.

⁴⁰⁸ Aynı, s. 3181.

Bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde tarafların iddia ve savunmaları tutanağa yazıldıktan sonra, hâkim taraflardan delillerini bildirmelerini ve göstermelerini ister. Kural olarak, taraflar delillerini ilk oturumda göstermelidirler. Taraflar delillerini birinci oturumda göstermezlerse, hâkim taraflara delillerini göstermeleri için süre verir ve ikinci bir oturum günü belirler⁴⁰⁹. Ayrıca, hâkim, başka delil gösterilmesine de gerek görüyorsa, tarafların iddia ve savunmaları sınırı içinde bunu taraflara bildirmeli ve delillerin belirttiği oturumda gösterilmesini istemelidir. Son olarak ve belki de en önemlisi, taraflar, tahkikat sona erinceye kadar yeni delil gösterebilirler⁴¹⁰.

Bu açıklamalardan, delillerin hasrı işleminin sözlü yargılama usulünde geçerli ve etkili olamayacağı sonucuna varılmaktadır. Çünkü, taraflar tahkikat sona erinceye kadar yeni delil gösterebilirler. Bunun için hâkimin veya karşı tarafın kabulüne gerek yoktur. Eğer kanun böyle bir şart öngörmüş olsaydı bunu açıkça belirtirdi. Zira, yazılı yargılama usulünü düzenleyen hükümler arasında yer alan m. 244'e göre tarafın yeni delil gösterebilmesi, hâkimin kabulü şartına bağlanmıştır. Bu hükümle hâkime yeni delil gösterilmesi bakımından tanınan takdir yetkisi m. 482 ile sözlü yargılama usulünde tanınmamıştır⁴¹¹. Ancak, bu kuralın tarafın kötü niyetli olmaması durumlarında geçerli olduğu belirtilmelidir⁴¹².

Eğer taraf dürüstlük kuralına⁴¹³ aykırı davranarak ve kötü niyetli olarak zamanında delillerini göstermeyip tahkikatın daha sonraki aşamalarında veya mahkemenin hükmünü vereceği oturumda yeni delil göstermek isterse, tarafın bu hareketi davanın uzatılması amacıyla ve dürüstlük kuralına aykırı olarak yapılan bir

⁴⁰⁹ Kuru, "Sözlü Yargılama", s. 916; Kuru, *Usul C. III*, s. 3195.

⁴¹⁰ "HUMK m. 482 hükmü uyarınca tahkikat bitinceye kadar taraflar iddialarının sonucunu doğrulamak için yeni delil ibraz ve ikame edebilirler." 7.HD, 5.11.1970, 6991/6216; "HUMK m. 482 hükmü gereğince tarafların tahkikat sona erinceye kadar delil gösterme hakları var ise de, olayda soruşturma sona ermiş ve davacılar esas hakkında savunma için önel istemişlerdir. Artık bu evreden sonra yeni delil ikamesi kabul edilemez." 7. HD, 13.6.1978, 9396/8792 (Kuru, *Usul C. III*, s. 3195); "766 sayılı tapulama yasasının 58. maddesi hükmü gereğince ve usulün 482. maddesine göre tahkikat bitinceye kadar tarafların, netice-i iddialarını teyit için yeni delil ibraz ve ikamesine hakları vardır." HGK, 5.11.1980, E. 1978/7-1113, K. 1980/2326 (Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1900).

⁴¹¹ Sözlü yargılama usulünde tahkikat sona erinceye kadar delil gösterilebileceği konusunda hâkimin takdir yetkisinin olup olmadığı konusunda doktrinde görüş ifade edilmemiştir. Bu konuda bkz. Belgesay, *a.g.e.*, s. 243; Bilge/Önen, *a.g.e.*, s. 736; Kuru, "Sözlü Yargılama", s. 916; Kuru, *Usul C. III*, s. 3195; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 555; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 550; Tutumlu, *Delillerin İleri Sürülmesi*, s. 361.

⁴¹² Güray Erdönmez: "İş Mahkemeleri ve İş Mahkemelerinde Yargılama Usulü", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s. 90.

⁴¹³ Dürüstlük kuralına aykırı davranışlar ve sonuçları hakkında açıklamalar için bkz. I. Bölüm, s. 38 vd.

davranış olarak kabul edilmeli ve göstermek istediği yeni deliller değerlendirilmemelidir⁴¹⁴.

Görüldüğü üzere taraflar kötü niyetli olmadıkları sürece tahkikatın sonuna kadar delil gösterme ve ibraz etme hakkına sahiptirler. Bunun için hâkimin veya karşı tarafın kabulü⁴¹⁵ gerekmemektedir. Her ne kadar delillerin hasrı tarafın kendisini bağlıyorsa da, usul işlemlerini kanundaki hükümlerden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kanunda düzenlenmemiş olan usul işlemleri arasında yer alan delillerin hasrı, geçerliliği ve sonuçları bakımından sözlü yargılama usulünü düzenleyen kanunun hükümleri ile çelişki oluşturacak biçimde sözlü yargılama usulünde uygulanamaz.

Ayrıca konunun pratikteki boyutunun da düşünülmesi gerekir. Şu anda sözlü yargılama usulü yalnızca iş mahkemelerinde uygulanmaktadır. İş mahkemelerinde uygulanan sözlü yargılama usulünde her ne kadar taraflarca hazırlama ilkesi geçerli ise de mahkemeler âdeta re'sen araştırma ilkesi geçerliymiş gibi yargılama yapmakta ve bazı delilleri kamu düzeni gerekçesiyle re'sen toplamaktadırlar⁴¹⁶. Bu uygulama kanuna aykırı olsa da bir taraftan var olan ihtiyaçları göstermektedir. Zira, doktrinde de iş mahkemelerinde uygulanan yargılama usulünde re'sen araştırma ilkesinin cari olması gerektiği fikri ileri sürülmüştür⁴¹⁷. Bu durum dahi sözlü yargılama usulünde delillerin hasrı işleminin geçerli ve etkili olmasının güç olduğunu göstermektedir.

4.2. Basit Yargılama Usulü

Kural olarak basit yargılama usulü sulh hukuk mahkemelerinde uygulanır (m.176/I, b. 10). Bunun dışında hangi hâllerde basit yargılama usulünün uygulanacağı kanunlarda özel olarak belirtilmiştir. Örneğin, iflâs ve konkordatoya ilişkin dava ve işlerde basit yargılama usulü uygulanır (m. 507/b. 1; 176/I, b. 9).

⁴¹⁴ Erdönmez, iş mahkemelerinde uygulanan sözlü yargılama usulünde, tahkikat sırasında delillerini göstermeyen tarafın, kötü niyetli olarak, hükmün verileceği duruşmaya gelerek tanık dinletmek istemesi hâlinde, bu davranışın dürüstlük kuralına aykırı olarak kabul edilmesi ve tanıkların dinlenmemesi gerektiği kanaatindedir (Erdönmez, a.g.e., s. 90).

⁴¹⁵ "HUMK'un 482. maddesi hükmüne göre, tahkikat neticesine kadar tarafların iddialarını teyit için yeni delil ikame edebilecekleri nazara alınmadan, *davalıların muvafakat etmedikleri* bahsi ile bu talebin yerine getirilmeden....eksik tahkikata istinaden karar verilmesi doğru görülmediğinden..." 8. HD, 24.5.1960, 441/3230 (Erdemir, Şerh, C. II, s. 1889).

⁴¹⁶ Erdönmez, "İş Mahkemeleri", s. 92.

⁴¹⁷ Baki Kuru, "İş Mahkemeleri", TBB'nin Düzenlediği I. Türk Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğ, s. 1-39, s. 19.

Basit yargılama usulünde dava, davacının mahkemeye vereceği dava dilekçesi ile açılır (m. 508). Davayı değiştirme ve genişletme yasağı, dava dilekçesinin mahkeme kalemine verildiği andan itibaren başlar. Davacı, sözlü yargılama usulünde olduğu gibi davanın ilk oturumunda iddialarını açıklama, tamamlama ve genişletme imkânına sahip olmayıp, yeni delil de gösteremez. Bu nedenle, davacı, delillerini tahkikattan önce dava dilekçesi ile hasredebilir.

Davalı ise esasa cevabını yazılı olarak ve belli bir süre içinde vermek zorunda olmayıp, savunmasını ilk oturumda yazılı veya sözlü olarak mahkemeye bildirebilir. Ancak, davalı isterse ilk oturumdan önce bir cevap layihası ile de davaya cevap verebilir⁴¹⁸. Bu nedenle, davalı, ilk oturumdan önce vereceği cevap layihasında veya (cevap layihası vermemişse) ilk oturumda sözlü beyanının tutanağa geçirilmesi suretiyle delillerini hasredebilir.

Basit yargılama usulünde kural, tarafların, delillerini ilk oturumda ve en kısa zamanda mahkemeye getirmeleridir⁴¹⁹. Zira, m. 508'e göre, yazılı deliller dava dilekçesine eklenir. Bunun yanında, mahkeme taraflara gönderdiği duruşma davetinde, ibraz etmek istedikleri belgeleri mutlaka belirli günde göndermeleri gerektiğini ihtar eder (m. 509). Tarafların da gösterecekleri ve ibraz edecekleri delilleri duruşma sırasında hemen sunmaları gerekir (m. 510/I). Ancak, kanun istisnaî olarak hâkime delillerin tamamlanmasını emretme yetkisini de tanımıştır (m. 511/II)⁴²⁰.

Bu hükümler değerlendirildiğinde, dava dilekçesinde delillerin sadece bildirilmekle hasredilmiş olmayacağı anlaşılır. Çünkü, dava dilekçesine eklenmesi

⁴¹⁸ Kuru, *Usul C. V*, s. 5583.

⁴¹⁹ Aydemir/Güray, *a.g.m.*, s. 24; Çeliksular, *a.g.m.*, s. 730; Kuru, *Usul C. V*, s. 5586.

⁴²⁰ "1163 sayılı Yasanın 99. maddesine göre , bu yasaya ilişkin uyuşmazlıklarda basit yargılama usulü uygulanır. Mahkemece davalıya 21.5.1991 tarihli celsede delillerini bildirmesi için süre verilmiş, ancak bu sürenin ne kadar olduğundan bahsedilmemiştir. Mahkemece yapılacak iş, taraflara HUMK'un 159 ve devamı maddelerinde öngörülen uygun süreler verilerek, delillerin nelerden ibaret olduğunun sorulmak ve tüm delilleri de toplayarak hasil olacak sonuç çerçevesinde bir karar verilmesi gerekirken..." 11. HD, 1.3.1993, 5399/1347, (YKD, C. 19, S. 6, 1993, s. 886); Fakat hâkimin taraflara delillerini bildirmeleri için süre vermeye mecbur olmadığı, tarafların hukukî menfaatleri korumak için gerektiği takdirde süre verebileceği kabul edilmektedir (Çeliksular, *a.g.m.*, s. 730; Baki Kuru, *Nizasız Kaza* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961), s. 121; Kuru, *Usul C. V*, s. 5586).

zorunlu olan deliller yalnızca yazılı delillerdir⁴²¹. Taraf, bütün delillerini dava dilekçesinde hasretmemişse, daha sonra başka deliller gösterebilir⁴²².

Tahkikat sırasında da delillerin hasredilmesine bir engel yoktur. Bu ya duruşma sırasında tarafın sözlü beyanının tutanağa geçirilmesi veya taraflarca mahkemeye sunulacak bir dilekçe ile yapılır.

Kural olarak taraf delillerini hasrettikten sonra yeni delil gösteremez. Ancak, yazılı yargılama usulünde olduğu gibi basit yargılama usulünde de bu kuralın istisnası bulunmaktadır. Delillerini hasreden tarafın daha sonra yeni delil gösterebilmesi, ancak karşı tarafın muvafakat etmesi veya hâkimin delil gösterilmesine izin vermesi durumunda mümkün olur. Tarafın muvafakati ile yeni delil gösterilmesi bakımından tereddüt yoktur. Çünkü, taraflarca hazırlama ilkesine tâbi davalarda, davanın değiştirilmesi ve genişletilmesi veya yeni delil gösterilmesi bakımından karşı tarafın muvafakat etmesi yeterli bir şarttır. Hâkimin izni ile delil gösterilmesi bakımından ise yazılı yargılamayı düzenleyen hükümlerden olan m. 244'e müracaat edilebilir. Çünkü, basit yargılama usulünde, hakkında hüküm bulunmayan hususlarda yazılı yargılamayı düzenleyen hükümler uygulanır (m. 511/I). Zira, m. 511/II'de hâkime tanınan delillerin tamamlanmasını emretme yetkisini de m. 244'e paralel bir şekilde anlamak gerekir. Buna göre, delillerini hasreden taraf daha sonra hâkimin izin vermesi durumunda yeni delil gösterebilir. Burada hâkimin takdir yetkisini çok dikkatli kullanması gerekir⁴²³. Taraf sonradan göstermek istediği delili, delillerini hasrederken bildirebilecek durumdaysa veya ihmali sonucunda o delili bildirmemişse, hâkim, tarafın delil gösterme talebini kabul etmemelidir.

⁴²¹ Aydemir/Güray, a.g.m., s. 25; Kuru, Usul C. V, s. 5585.

⁴²² Aydemir/Güray, a.g.m., s. 25; "HUMK'un 509. maddesinde yalnız vesikalardan bahsedildiği ve ihalenin feshini isteyen delilleri arasında şahit bulunduğunu şikayet dilekçesinde bildirdiğine ve 511. madde hükmüne göre bu maddeden evvelki hükümlere muhalif olmayan hâllerde genel usulü muhakeme kaidelerinin uygulanacağını kabul ettiğine göre müştekinin fesada ilişkin iddiası hakkında şikayet dilekçesinde beyan ettiği şahitlere dair liste ibraz ettirilip usulü veçhile davetiye tebliğ edilip dinlenmeden karar verilmesi doğru değildir." 12. HD, 22.3.1979, 1594/2446 ve aynı yöndeki bir başka kara için bkz. (Kuru, Usul C. V, s. 5585).

⁴²³ Özekes de ihtiyatî haciz yargılamasında uygulanan basit yargılama usulünde, m. 511 ile hâkime tanınan delillerin tamamlanmasını emretme yetkisinin titizlikle uygulanması gerektiği kanaatindedir (Özekes, İhtiyatî Haciz, s. 204).

Belirtilen istisnaların dışında, bazı delillerin niteliği, isticvap, ıslah, eski hâle getirme veya yargılamanın yenilenmesi nedeniyle yeni delil gösterilmesi bakımından daha önce yazılı yargılama usulünde yapılan açıklamalar basit yargılama usulü için de geçerlidir.

4.3. Seri Yargılama Usulü

Seri yargılama usulü diğer yargılama usullerine nazaran yazılı yargılama usulüne daha çok benzemektedir. Seri yargılama usulünde de süreler daha kısa olmakla birlikte layihalar teatisi aşaması vardır (m. 505). Bu nedenle, yazılı yargılama usulünde delillerin tahkikattan önce ve layihalar teatisi aşamasında hasredilmesi bakımından yapılan açıklamalar seri yargılama usulü bakımından da geçerlidir.

Seri yargılama usulünde tahkikat aşaması yazılı yargılama usulüne ilişkin hükümlere tâbidir. Bu nedenle, taraflar tahkikat aşamasında mahkemeye sunacakları dilekçelerle veya ifadelerinin tutanağa geçirilmesi ve altını imzalamaları suretiyle delillerini hasredebilirler.

Seri yargılama usulünde delillerin hasredilmesine pratikte pek de gerek yoktur. Bunun nedeni seri yargılama usulünde delil gösterilmesi bakımından farklı bir usulün kabul edilmiş olmasıdır. Seri yargılama usulünün yazılı yargılama ve diğer yargılama usullerinden en önemli farkı, hâkimin delil göstermeleri için taraflara yalnızca bir kez süre verilebilmesidir (m. 504). Oysa yazılı yargılama usulünde, hâkim, ihtiyaç duyulan delillerin gösterilmesi için taraflara her zaman süre verebilir (m. 217/II). Sözlü yargılama usulünde tahkikat sona erinceye kadar taraflar delil gösterebilirler (m. 482). Basit yargılama usulünde de hâkim her zaman delillerin tamamlanmasını emredebilir (m.511/II).

Seri yargılama usulünde, davacı veya davalıya, karşı taraf muvafakat etmediği takdirde delil göstermesi için hâkim tarafından ancak bir kez süre verilebilir (m. 504). Ayrıca süreler kısa olduğundan tarafın kötü niyetli olarak delil göstermemesi, etkili ve zaman kaybettirici olmaz. Bu tedbirler yargılamanın yeterince basit ve çabuk sonuçlanmasını sağlayacak yeterliliktedir.

Delillerin harından sonra yeni delil gösterilmesi bakımından yazılı yargılama usulünde yapılan açıklamalar burada da geçerlidir. Karşı taraf muvafakat ederse veya hâkim izin verirse, taraf, delillerini hasretmesine rağmen yeni delil gösterebilir. Ancak, hâkim takdir hakkına dayanarak, bu imkânı, delillerini hasreden tarafa sadece bir kez tanıyabilir. Çünkü, hâkimin delil gösterilmesi için süre verme yetki m. 504 ile sınırlandırılmıştır. Karşı tarafın muvafakat etmesi şartıyla ise taraf bir kereden fazla yeni delil gösterebilir.

Bu belirtilen istisnaların dışında, bazı delillerin niteliği, isticvap, ıslah, eski hâle getirme veya yargılamanın yenilenmesi nedeniyle yeni delil gösterilmesi bakımından daha önce yazılı yargılama usulünde yapılan açıklamalar seri yargılama usulü için de geçerlidir.

4.4. Çekişmesiz Yargı İşlerinde

Uygulama alanı bir hayli geniş olmasına rağmen, Türk hukuk sisteminde çekişmesiz yargı işlerine ait ayrı ve özel bir yargılama usulü bulunmamaktadır. Ancak, kanunlarda bazı çekişmesiz yargı ileri için özel yargılama usulü kurallarına rastlanmaktadır. Uygulamada, çekişmesiz yargı işleri bir dava gibi ve iki taraf esasına göre görülmekte ve genel yargılama usulü uygulanmaktadır⁴²⁴.

Doktrinde çoğunluğun görüşüne göre, tarafları dinlemek veya dosya üzerinde karar vermek hususunda kanunun mahkemeye takdir hakkı tanıdığı işlerde, tarafların dinlenmesine karar verilmesi hâlinde, başka bir deyişle, ihtilaf yokluğunun söz konusu olduğu durumlarda basit yargılama usulü uygulanır. Bu nedenle, çekişmesiz yargı işlerinde basit yargılama usulü uygulanmalıdır⁴²⁵. Çekişmesiz yargı işleri bakımından kural olarak basit yargılama usulü geçerli olmasına rağmen, dava malzemesinin toplanması ve delil gösterilmesi hususlarında farklılıklar sözkonusudur.

⁴²⁴ Alangoya, *Usul*, s. 54; Kuru, *Nizasız Kaza*, s. 119-120; Kuru/Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 69; Pekcanitez/Atalay/Özekes, *a.g.e.*, s. 64; Postacıoğlu, *a.g.e.*, s. 28; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 34.

⁴²⁵ Alangoya, *Usul*, s. 54; S. Şakir Ansay, "Münazaasız (İhtilafsız) Kaza", *Adalet Dergisi*, S. 2: 258-262, (1939), s. 258; Erdemir, *Şerh C. II*, s. 1910; Kuru, *Nizasız Kaza*, s. 120; Kuru /Arslan/Yılmaz, *a.g.e.*, s. 887; Üstündağ, *a.g.e.*, s. 34;

Çekişmesiz yargı işlerinde uygulanan yargılama usulü, hâkimin yetkileri ve dava malzemesinin yargılamaya getirilmesi bakımından re'sen araştırma ilkesine tâbidir⁴²⁶. Re'sen araştırma ilkesi, hem takibi talebe bağlı hem de re'sen takip edilen işler bakımından geçerli kabul edilmektedir⁴²⁷.

Çekişmesiz yargıda hâkim ilgililerin ileri sürdükleri iddia, savunma ve ispat vasıtaları ile bağlı olmayıp gereken durumlarda başka vakıa ve ispat vasıtalarını bulmaya ve değerlendirmeye yetkili hatta görevlidir. İlgililer dava malzemesi üzerinde bir tasarrufta bulunamazlar, bulunsalar bile bu geçerli ve etkili bir usul işlemi olmaz⁴²⁸. Bu nedenle, çekişmesiz yargıya tâbi durumlarda ilgilinin delillerini hasretmesinin bir etkisi yoktur. Çünkü, ilgili delillerini hasretse dahi hâkim daha sonra gerek gördüğü takdirde belli delilleri araştırarak bulabilir ve kararına esas alabilir⁴²⁹. Zira hâkim ilgilinin ikrar, kabul ve feragati ile bağlı değildir. İlgililerin usul işlemleri hâkim tarafından serbestçe takdir edilir. İlgili, delillerini hasretmiş olsa bile, bu usul işlemi hâkimi bağlamaz. Hâkim gerçeğin araştırılması ve ortaya çıkarılması için gerekli olan delilleri re'sen toplayabilir.

⁴²⁶ Ansay, "İhtilafsız Kaza", s. 261; Ansay, Usul, s. 29; Kuru, Nizasız Kaza, s. 160; Kuru/Arslan/Yılmaz, a.g.e., s. 408; Pekcantez/Atalay/Özekes, a.g.e., s. 65.

⁴²⁷ Kuru, Nizasız Kaza, s. 160.

⁴²⁸ Kuru, Nizasız Kaza, s. 162, 167.

⁴²⁹ Ansay, "İhtilafsız Kaza", s. 261.

SONUÇ

Delillerin hasredilmesi, dava konusunun temeli olan belirli vakıalar bakımından ispat faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için, tarafın bütün delillerini bildirdiği ve belirtilen delillerden başka delil ileri sürmemeyi taahhüt ettiği, başka bir deyişle yeni delil göstermek istemesi hâlinde hâkimin bunu kabul etmeme veya reddetme riskini üstlendiği, karara yönelik olmayan bir taraf usul işlemidir. Delillerin hasrı hem tasarruf hem de taahhüt etkili usul işlemlerinin özelliklerine sahiptir. Taraf, delillerini sayarak ve sınırlandırarak mahkemeye sunduğunda deliller üzerindeki tasarruf hakkını kullanır ve yeni bir hukukî durum yaratır. Yargılamanın ilerleyen safhalarında başka delil ileri sürmeyeceğini beyan ederek ise belli bir kaçınma davranışını taahhüt eder.

Delillerin hasrı tek taraflı ve karara yönelik olmayan taraf usul işlemleri arasında yer alır. Delillerin hasrı işlemi tarafın tek taraflı bir irade bildirimini ile ve karşı tarafın veya hâkimin rızası gerekmeksizin gerçekleşir.

Delillerin hasrı subjektif hakların gerçekleştirilmesi, gerçeğe ulaşılması, adaletli karar verilmesi, hukukî barışın korunması, hukukun gerçekleştirilmesi gibi medenî usulün amacı olarak ortaya konulan hedeflerle de bağlantılıdır. Yukarıda sayılan amaçlara yönelik çeşitli medenî usul hukuku ilkelerini gerçekleştirmeye yarayan araçlardan biri de delillerin hasredilmesidir. Bu ilkeler tarafın ve hâkimin yetkilerinin dağılımı ve yargılamanın yürütülmesiyle ilgili temel kuralları ortaya koyar. Delillerin hasrı işleminin önemi ve gerekliliği bu ilkeler incelendiğinde daha net görülür.

Delillerin hasrı yargılamanın yürütülmesine ilişkin hâkime ait yetkilerin sınırlandırılmasının ve taraflarca hazırlama ilkesinin önemli bir örneğidir. Taraf delillerini hasrettiği takdirde, bu deliller dışında kalan delillerle ispat mümkün olmaz. Hasretme işleminden sonra hâkim m. 75/III'e dayanarak gerçeğin bulunması amacıyla re'sen delil getirilmesini emredemez.

Delillerin hasrı bakımından önemli olan diğer bir ilke de teksif ilkesidir. Ancak, teksif ilkesi deliller bakımından yumuşatılmıştır. Taraf delillerini hasretmediği sürece ve daha sonra delil gösterilmesine yönelik istem hâkim tarafından kabul edildiği takdirde, tahkikatın sonuna kadar delil gösterilebilir.

Delillerin hasredilmesinin en önemli sebebi usul ekonomisi ilkesi olarak kabul edilir. Çünkü, deliller hasredilmediği takdirde bazen kötü niyetle bazen de bilinçsizce

davanın her aşamasında delil gösterilmesi nedeniyle güvensizlik ortamı doğar ve yargılama uzar. Taraflar davayı aydınlatıcı delilleri saklamaya çalışabilirler. Bu koşullarda hâkimin uyuşmazlığı makul bir süre içinde çözmesi güçleşir.

Delillerini hasreden tarafın daha sonra delil göstermek için talepte bulunması durumunda, hâkim, tarafın dürüst olmadığı veya ihmâl neticesinde delillerini göstermediği kanaatine varırsa talebi reddeder.

Deliller hem tek taraflı hem de iki taraflı usul işlemiyle hasredilebilir. Bunlardan ilki tarafın tek taraflı irade bildirimini ile delillerini hasretmesidir. İkincisi ise delil sözleşmesi ile delillerin hasredilmesidir. Delil sözleşmesi ile delillerin hasrında belirleyici olan husus delillerin sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı, bir başka deyişle delillerin daraltılması veya genişletilmesidir. İspatın kanunî deliller dışında başka delillerle de yapılabileceği kararlaştırıldığında genişletmeden, buna karşılık ispatın yalnızca belli bir delil veya delillerle gerçekleştirilebileceği kararlaştırıldığında sınırlandırmadan bahsedilir. Delil sözleşmesinin delillerin hasrı sonucunu doğurabilmesi onun daraltıcı etkiye sahip delil sözleşmesi olmasına bağlıdır. Delil sözleşmesi olarak kabul edilmesi güç olan hakem bilirkişi sözleşmesi de başka delillerle ispatı imkânsız kılması ve davada kullanılacak delilleri sınırlandırması sebebiyle delillerin hasrı sonucunu doğurur.

Taraflar tek taraflı irade beyanlarıyla dava ve cevap dilekçelerinde veya mahkemeye sunacakları dilekçelerle veya sözlü beyanlarının tutanağa geçirilmesi suretiyle tahkikat aşamasında delillerini hasredilebilirler. Dava dilekçesinde veya cevap layihasında, hasretme iradesi ve beyanı olmaksızın, sadece delillerin bildirilmiş olması hasretme işleminin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Taraf, hasretme beyanını kuşkuyla neden olmayacak şekilde bildirmelidir. Delillerin hasredilmiş kabul edilmesi için bütün delillerin tek tek sayılması gerekli değildir. Örneğin, tanık beyanını delil olarak bildirmek veya hasretmek isteyen tarafın, dilekçesinde sadece tanık beyanını delil olarak göstermesi yeterli olup, tek tek bütün tanıkların isimlerinin bildirilmesi gerekli değildir.

Delillerini hasretmeleri için hâkimin taraflara süre verme yetkisi olduğunu kabul etmek ise güçtür. Çünkü kanunun ilgili hükümlerinde hâkime bu yetki tanınmamıştır. Sadece hâkimin taraflara süre verebileceğine ilişkin genel bir hükme (m. 163) dayanarak, kanunun sistemine ve usul ilkelerine aykırı olacak şekilde hâkime yetki

verilemez. Hâkim sadece ispat için gerekli olan delillerin gösterilmesi veya bildirilmesi için süre verebilir. Hâkimin taraflardan delillerini hasretmelerini isteyebileceği görüşü HUMK sistemine ve usulün amacına aykırıdır.

Keşif yapılması ve bilirkişi görüşünün alınması, delillerin hasrı ile ortaya çıkan hukukî durumun istisnalarındandır. Çünkü, hâkim bu delillere davanın her aşamasında ve gerekli olduğu takdirde re'sen veya tarafların talebi üzerine karar verebilir. Keşif icrası ve bilirkişi görüşü delil olarak temsili nitelikli değildir. Bunlar somut vakıaların veya unsurların özelliklerinin, durumlarının tespit edilmesini ve hâkimin bilgilenmesini sağlayan araçlardır.

Bir delil olmamasına rağmen, delil elde edilmesini sağlaması sebebiyle isticvap da delillerin hasrı bakımından önemlidir. Taraf delillerini hasrederken isticvaba konu olabilecek nitelikte bir unsuru diğer delillerle birlikte bildirmezse, hâkim bu unsur hakkında re'sen taraflardan birini isticvap edebilir.

Kural olarak deliller hasredildikten sonra yeni delil gösterilemez. Ancak, HUMK m. 244 bu kuralın istisnasıdır. Delillerin hasrı her ne kadar m. 75/III hükmü ile hâkimin re'sen delil toplama yetkisini sınırlandırıyor da m. 244'e göre yeni delil göstermek için talepte bulunulmasına engel değildir. Zira, kanun koyucu delillerin hasredilmesi hâlinde m. 244'ün uygulanmamasını isteseydi, m. 244'de değişiklik yapardı.

Islah da delillerin hasrıyla ortaya çıkan hukukî durumun değiştirilmesinde bir araçtır. Delillerini hasredererek başka delil göstermek hakkından feragat eden taraf ıslah yoluyla yeni delil gösterebilir. Bunun için kısmî ıslah yoluna başvurulması yeterlidir. Delillerin hasrından sonra ıslah yoluna başvurulduğu takdirde iki sonuç meydana gelir. İlk olarak, ıslah yoluna başvuran taraf artık yeni delil gösterebilir ve hâkim bu delilleri dikkate almak zorundadır. İkincisi ise, ıslaha muhatap olan karşı taraf da delillerini hasretmemiş olmak şartıyla yeni delil gösterebilir.

Yargılamanın yenilenmesi de delillerin hasrının istisnalarındadır. Tarafın delillerini hasretmiş olduğu asıl dava sona ermiş ve hüküm maddi anlamda kesinlik kazanmış olmasına rağmen, m. 445'de sayılan sebeplerle yargılamanın yenilenmesi davası açılmış ve yapılan ön incelemede yargılamanın yenilenmesi sebeplerinden birinin var olduğu kanaatine ulaşılmışsa yeniden yapılan yargılamada davanın esasında gerçekleşen değişiklik oranında yeni delil gösterilebilir.

Hasredilen delillerin geri alınıp alınamayacağı ise usul işlemlerinin geri alınmasıyla ilgili bir sorundur. Kanun bazı usul işlemlerinin geri alınabilme şartlarını düzenlemiş, bazıları bakımından ise geri almanın hükümsüz olacağını belirtmiştir. Delillerin hasrı işleminin geri alınıp alınamayacağına dair HUMK'da hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle hasredilen delillerin geri alınması her bir delil bakımından kanunda yer alan münferit düzenlemeler de dikkate alınarak ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Örneğin, hasredilen deliller arasında yer alan senet mahkemeye ibraz edilmişse, o delil bakımından hasretme işleminin geri alınabilmesi karşı tarafın muvafakatine bağlıdır. Bu durum, usul işlemlerinin geri alınmasının, karşı tarafın durumunu etkilediği oranda onun muvafakatine bağlı olması kuralına da uygundur.

Özel yargılama usulleri olan sözlü, basit ve seri yargılama usullerinde delillerin hasrı ise bu yargılama usullerinin özelliklerine göre farklılık arz eder. Örneğin, layihalar safhası olmayan sözlü yargılama usulünde, davanın başında delillerini hasredemeyen taraf, en erken ilk oturumda veya tahkikat sırasında delillerini hasredebilir. Ancak, delillerin hasrı, sözlü yargılama usulünde etkili bir usul işlemi değildir. Çünkü, bu usulde taraflar kötü niyetli olmamaları kaydıyla hâkimin veya karşı tarafın muvafakati gerekmeksizin tahkikat sona erinceye kadar delil gösterebilirler.

KAYNAKÇA

I- GENEL ESERLER

Alangoya, Yavuz. **Medenî Usul Hukuku Esasları**. İkinci basım. İstanbul: 2001.

Ansay, Sabri Şakir. **Hukuk Yargılama Usulleri**. Yedinci basım. Ankara: 1960.

Aral, Vecdi. **Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları**. İstanbul: Filiz Kitap Evi, 1992.

Belgesay, M. Reşit. **Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi, I Teoriler**. Üçüncü basım. İstanbul: 1948.

Bilge, Necip ve Ergun Önen. **Medenî Yargılama Hukuku Dersleri**. Üçüncü basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.

Edis, Seyfullah. **Medenî Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri**. Altıncı basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997.

Erdemir, İlder. **Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi, C. I, II**. İkinci basım. Ankara: 1998.

Jauernig, Othmar. **Zivilprozessrecht**. Ein Studienbuch. 26. Auflage, München: Verlag C. H. Beck, 2000.

Kuru, Baki, Ramazan Arslan ve Ejder Yılmaz. **Medenî Usul Hukuku Ders Kitabı**. On ikinci basım. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.

Kuru, Baki. **Hukuk Muhakemeleri Usulü, C. I, II, III, IV, V, VI**. Altıncı basım. İstanbul: 2001.

Pekcanitez, Hakan, Oğuz Atalay ve Muhammet Özeker. **Medenî Usul Hukuku**. İkinci basım. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2001.

Postacıoğlu, E. İlhan. **Medenî Usul Hukuku Dersleri**. Altıncı basım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.

Üstündağ, Saim. **Medenî Yargılama Hukuku**, Altıncı basım. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.

II- MONOGRAFİLER VE TEZLER

Alangoya, Yavuz. **Medenî Usul Hukukunda Vakıaların Ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.

Arslan, Ramazan. **Medenî Usul Hukukunda Dürüstlük Kuralı**. Ankara: S Yayınları, 1989.

Arslan, Ramazan. **Medenî Usul Hukukunda Yargılamanın Yenilenmesi**. Ankara: Turhan Kitap Evi, 1977.

Atalay, Oğuz. **Medenî Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2001.

Budak, A. Cem. **Medenî Usul Hukukunda Üçüncü Kişilerin Haklarının Korunması**. İstanbul: 2000.

Erdönmez, Güray. "İş Mahkemeleri ve İş Mahkemelerinde Yargılama Usulü" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi SBE, 1998.

Erol, A. Nevzat. **Hukukta Deliller Ve İkamesi**. Ankara: 1969.

Karslı, Abdurrahim. **Medenî Usul Hukukunda Usulî İşlemler**. İstanbul: 2001.

Kiper, Osman. **Hukuk Davalarındaki Kanıtlar**. Ankara: Adil Yayınevi, 1995.

Konuralp, Halûk. **Medenî Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**.

Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1999.

_____. **Medenî Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı**. Ankara: Olgaç Basım Yayım Dağıtım, 1998.

Köroğlu, Hasan. **Uygulamada Ve İçtihatlarda Bilirkişilik**. Ankara: Seçkin Yayınevi, 1995.

Kuru, Baki. **Nizasız Kaza**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961.

Özekes, Muhammet. **İcra İflâs Hukukunda İhtiyati Haciz**. Ankara: Seçkin Yayınevi, 1999.

Pekcanitez, Hakan. **Medenî Usul Hukukunda Fer'î Müdahale**. Ankara: DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1992

Taşpınar, Sema. **Medenî Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**. Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.

Tercan, Erdal. **Medenî Usul Hukukunda Tarafların İsticvabı**. Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.

Tuluay, Metin. "Delil Anlaşmaları" Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tarihsiz.

Tutumlu, M. Akif. **Medenî Yargılama Hukukunda Delillerin İleri Sürülmesi**. İkinci bası. Ankara: Seçkin Yayınları, 2000.

Umar, Bilge ve Ejder Yılmaz. **İspat Yükü**. İkinci basım. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1980.

Yıldırım, M. Kamil. **Medenî Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**. İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret, 1990.

Yıldırım, N. Deren. **Türk, İsviçre ve Alman Medenî Usul Hukukunda Kesin Hükmün Subjektif Sınırları**. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1996.

Yılmaz, Ejder. **Medenî Yargılama Hukukunda Islah**. İstanbul: Kazancı Matbaacılık Sanayii, 1982.

Yılmaz, Ejder. **Geçici Hukukî Himaye Tedbirleri C. II** Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.

III- MAKALELER

Ansay, S. Şakir. "Münazaasız (İhtilafsız) Kaza", **Adalet Dergisi**, S.2: 258-262, 1939.

Arslan, Ramazan. "Bilirkişi Uygulaması ve Bu Uygulamaya Yargıtay'ın Etkisi", **Yargıtay Dergisi**, C.15, S. 1-4: 156-183

Aşçıoğlu, Çetin. "Yargıda Temel Sorun: Doğru ve Güvenli Yargılanma Hakkı", **Yeni Türkiye İnsan Hakları Özel Sayısı**, S. 22: 925-935, 1998.

Ateş, Mustafa. "Hukuk Muhakemeleri Usulünde Delil Sözleşmeleri", **Yargıtay Dergisi**, C. 21, S. 3: 244-2663, Temmuz 1995.

Aydemir, Efrail ve S. Feridun Güray. "Son Yasa Değişikliği Ve Basit Yargılama Usulü", **Ankara Barosu Dergisi**, S.1: 12-29, 1975.

Çelenk, Sami. "Delillerin Hasrı", **Jurisdictiono**, S. 12: 1111-1112.1958.

- Çeliksular, Ahmet A. “Özel Yargılama Usulleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 5: 726-732, 1975.
- Dilsizoğlu, Zekeriya. “Hukuk Yargılaması Yöntemi Yasasında Kesin Önel ve Uygulaması”, **Yasa Hukuk Dergisi**, S. 12: 1787-1792, 1979.
- Dinçkol, Abdullah. “Hâkimin Takdir Yetkisinin Kullanılmasında Hak ve Nisfet”, **Yargıtay Dergisi**, C. 19, S. 3: 214-230, 1993.
- Duman, İlker Hasan. “Hukuk Mahkemesinde Tarafların Sorgusu”, **Adalet Dergisi**, S. 3: 715-723, 1985.
- Gören, Tacettin. “Hukukta Hâkimin Tayin Ettiği Müddetler”, **Ankara Barosu Dergisi**, C. 27, S. 1: 16-18, 1970.
- Kaşıkçı, Mehmet. “Kesin Önel Verilirken Özen Gösterilecek Hususlar”, **Adalet Dergisi**, S. 1-2: 109-122, 1979.
- Keskin, O. Kadri. “Hukuk Usulünde Hâkimin Vereceği Kesin Mehil ve Müeyyidesi”, **Adalet Dergisi**, C. 67, S. 3-4: 318-331, 1976.
- Konuralp, Halûk. “SSK'nun Ölçüleme Hakkının Doğması ve Maddi Vakıaların Uyuşmazlık Öncesi Delillerle İspatı”, **Sigorta Hukuku Dergisi**, C. I, S. 3-4: 305-311, 1983.
- _____. “Hakem-Bilirkişi Raporunun İptali Davası”, **Sigorta Hukuku Dergisi**, C. I, S. 2: 171-174, 1982.
- Kuru, Baki. “Hukuk Davalarında Yargılamanın Çabuklaştırılması İçin Alınması Gereken Tedbirler”, **İstanbul Barosu Dergisi**, S. 4-6: 166-186, 1984.

_____. “Sözlü Yargılama Usulü”, **Adalet Dergisi**, S. 9-10: 910-928, 1963.

Nazlıoğlu, Gültekin. “Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununda 3156 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikle Delillerin Bildirilmesi ve Toplanması”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 1: 5-11, 1987.

Onur, İsmet. “Yargının Hızlandırılması”, **Yeni Türkiye Yargı Reformu Özel Sayısı**, S. 10: 3888-3892, 1996.

Özdemir, Hatice. “Medenî Yargılama Hukukunda Yargının Hızlandırılmasına İlişkin Tedbirler ve Müesseseler”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. 72, S. 4-5-6: 330-357, 1998.

Öztek, Selçuk. “Hukuk Davalarında Adil ve Çabuk Yargılanma, Aksaklıklar-Çözüm Önerileri” **Yeni Türkiye, Yargı Reformu Özel Sayısı**, S. 10: 3902-3908, 1996.

_____. “Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin *Adaletin İşleyişini İyileştirmeye Yönelik Usul İlkeleri* Konulu Tavsiye Kararı”, **Hukuk Araştırmaları**, S. 1: 9-20, 1986.

Öztuna, Salim. “Adalet Hizmetlerinin Çabuklaştırılması Konusunda Usul Kanunları İle Diğer Mevzuatta Yapılması Uygun Bulunan Değişiklikler Hakkında Düşünceler”, **Yargıtay Dergisi**, S. 1-2: 7-23, 1985.

Pekcanitez, Hakan ve Bilgehan Yeşilova. “Avrupa Medenî Usul Model Kanunu Tasarısı ve Değerlendirilmesi”, **M. Tevfik Birsnel’e Armağan**: s. 335-367, İzmir 2001.

Pekcanitez, Hakan. “Hukukî Dinlenilme Hakkı”, **Seyfullah Edis’e Armağan**: s. 753-791, İzmir 2000.

Şener, Oruç Hami. “Medenî Yargılama Hukukunda Tarafların İsticvabı”, **Yargıtay Dergisi**, C. 16, S. 1-2: 59-76.

Şengel, Berkant. "Delil Sözleşmesi", **Yargıtay Dergisi**, C. 24, S. 3: 266-284, Temmuz 1998.

Şengün, Kemal Oğuz. "Hukuk Davalarında Delillerin Gösterilmesi", **Adalet Dergisi**, S. 3: 191-204, 1970.

Şenözen, Vasfî. "Delilin Hasrı", **Jurisdictio**, S. 15: 1372-1373, 1958.

Tanrıver, Süha. "Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması İçin Alınması Gereken Önlemler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 49, S. 1-4: 67-83, 2000.

Taşpınar, Sema. "Medenî Yargılama Hukukunda Amaç Sorunu", **Faruk Erem'e Armağan**, s. 759-787, Ankara 1999.

Tercan, Erdal. "İcra İflas Hukuku Açısından Eski Hale Getirme", **Batider.**, C. 19, S. 4: 117-130.

Tutumlu, M. Akif. "Hukuk Yargılamasında Delil İkamesinin Kapsamı Şekli ve Zamanı", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 6: 924-934, 1989.

_____. "Hukuk Yargılamasında Delillerin İkamesi", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 4, 568-583, 1990.

Umar, Bilge. "Delil Anlaşmaları", **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XXXVIII, S. 3-4: 856-862, 1962.

_____. "İspat Yükü Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Kavramlar", **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 28, S. 3-4: 790-798.

Yavuz, Nihat. "Adli İspat", **Adalet Dergisi**, S. 5-6: 381-401, 1977.

_____. “Hukuk Davalarında Hızlılık ve Yargıcın Etkinliği”, **Yasa Hukuk Dergisi**, S. 9, 1301-1326, 1979.

_____. “Hukuk Davalarında Sürat ve Sadelik Nasıl Temin Edilir”, **Adalet Dergisi**, C. 67, S. 12: 110-124, 1976.

_____. “Hukuk Usulünde Müddetler”, **Ankara Barosu Dergisi**, C. 32, S. 2: 133-140, 1975.

Yıldırım, N. Deren. “Hakem Bilirkişi Sözleşmesinin Hukukî Mahiyeti ve Delillerin Serbestçe Değerlendirilmesi İlkesinin Vazgeçilmezliği”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LIV, S. 1-4: 321-330, 1991-1994.

Yılmaz, Ejder. “Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 1-2: 55-76, 1996.

_____. “Uygulamada Bilirkişilik Ve Bilirkişi Raporları” **Mali Hukuk**, S. 62: 12-31, 1996.

Yılmaz, Orhan. “Hukuk Davalarında Tahkikatın Yürütülmesine İlişkin Kurallar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 5: 749-770, 1989.

_____. “Hukukun Vakiyaya Uygulanması”, **Dr. Recai Seçkin’e Armağan**, s. 895-917, Ankara 1974.

Zabunoğlu, Yahya K. “Adil Yargılanma Hakkı ve Adil Yargılanma Yapma Görevi”, **Yeni Türkiye İnsan Hakları Özel Sayısı**, S. 22: 936-944, 1998.

IV- BİLDİRİLER VE TEBLİĞLER

Alangoya, Yavuz. “Yargılamanın Sevkinde Prensipler ve Bu açıdan 1711 SK İle Değiştirilen 409. Madde Açısından Düşünceler”, **HUMK’u Değiştiren 1711 Sayılı Kanun ve Noterlik Kanunu Hakkında Sempozyum**, s. 85-118, İstanbul: 1976.

B. E., Ekkehard. “Dava Malzemesinin Taraflarca Getirilmesi İlkesinin Esasları ve Sınırları”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 4 Mayıs 1998)**. Almanca’dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. **İlkeler Işığı Altında Medenî Yargılama Hukuku**. İkinci basım. Der.: M. Kamil Yıldırım. İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 17-42, 2001.

Gaul, Hans Friedhelm. “Yargılamanın Amacı-Güncelliğini Koruyan Bir Konu”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı, (İstanbul: 16 Mayıs 2000)**, Almanca’dan çeviren: N. Deren Yıldırım. **İlkeler Işığı Altında Medenî Yargılama Hukuku**. İkinci basım. Der.: M. Kamil Yıldırım, İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 82-117, 2001.

İlhan, Cengiz. “Hukuk Yargısında Gecikme/Tarafların ve Yargıcın Kendini Bağlaması”, **Yargı Reformu 2000 Sempozyumu (5-6-7-8 Nisan 2000)**, s.129-136, İzmir: 2000.

Kuru, Baki. “İş Mahkemeleri”, **TBB’nin Düzenlediği I. Türk Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğ**, s. 1-39, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 1972.

Pekcanitez, Hakan. “Yargılamanın Hızlandırılmasına İlişkin Avrupa Usul Hukukundaki Gelişmeler”, **Yargı Reformu 2000 Sempozyumu (İzmir: 5-6-7-8 Nisan)**, s. 52-74, İzmir: 2000.

Rechberger, Walter H. “Avusturya Medenî Yargılamasında Adil Yargılanmaya İlişkin Yeni Sorular”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 18/04/2000)**, Almanca’dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. **İlkeler Işığı Altında Medenî Yargılama Hukuku**. İkinci basım. Der.: M. Kamil Yıldırım. İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 67-81, 2001.

Rechberger, Walter H. “Avusturya Medenî Yargılamasında Yargılamanın Hızlandırılması”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 16 Nisan 1997)**, Almanca’dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. **İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku**. İkinci basım. Der.: M. Kamil Yıldırım. İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 1-16, 2001.

Schilken, Elberhard. “Medenî Yargılamada Hakimin Rolü”, **Medenî Usul Hukuku Konferansı (İstanbul: 19 Nisan 1999)**, Almanca’dan çeviren: M. Kamil Yıldırım. **İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku**. İkinci basım. Der.: M. Kamil Yıldırım. İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 43-66, 2001.

S.-Özkan, Meral. “Yargılamanın Gecikmesi ve Hızlanmasında Avukatların Rolü”, **Yargı Reformu 2000 Sempozyumu (İzmir: 5-6-7-8 Nisan 2000)**, s. 137-151, İzmir: 2000.

V- MEVZUAT VE DİĞER KAYNAKLAR

Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**, İstanbul: 1992.

Yılmaz, Ejder. **Hukuk Sözlüğü**. Dördüncü basım. Ankara: Yetkin Yayınevi, 1992.